

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDAN 20. YÜZYILIN
BAŞLARINA KADAR OSMANLI DEVLETİ VE
YENİ TÜRKİYE'NİN DOĞUŞU
(MODERNLEŞEN TÜRKİYE)

1

5. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI DEVLETİ'NİN SAVAŞTIĞI CEPHELER

5.1. Doğu/Kafkas Cephesi ve Sarıkamış Harekâtı*

Doğu/Kafkas Cephesi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti için en stratejik cephelerden biriydi. Onu stratejik kılan husus, Avrupa cephesinde savaşıyan İngiliz-Fransız-Rus orduları ile Avrupa cephesinde savaşıyan Almanya'yı rahatlatmak amacıyla Rusya'ya karşı açılan "ikinci cephe" olmasıydı.²³⁸ Aslında askerî anlamda Doğu Anadolu-Kafkas harekât alanı bütün Kafkasya, Doğu Anadolu- Orta ve Doğu Karadeniz bölgeleri (Sivas-Malatya-Samsun'a kadar) ile İran Azerbaycanı idi. Bir başka deyişle bu alanın genişliği, kuzey-güney hattında (Samsun-Urfa hattı) 500 km, batı-doğu ekseninde (Sivas-Bakü hattı) 1200 km civarındaydı.²³⁹

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na resmen girdiğinde, Doğu-Kafkas Cephesi'nde, 3. Ordu birlikleri vardı. Ana karargâhı Erzincan olan 3. Ordu, 9., 10. ve 11. Kolordulardan meydana gelmekteydi.²⁴⁰ Bu cephedeki Osmanlı ordusu, ikinci cephe işlevini görürken aynı zamanda, kazanılan zafer ile Kafkasya ve Orta Asya Müslümanlarının bağımsızlığının önü açılacaktı. Buna karşılık Rusya, Doğu Anadolu üzerinden Akdeniz'e ulaşma siyaseti çerçevesinde Ermenilerden yararlanmaya çalışmaktaydı. Bu amaçla olsa gerek Rusya, 2 Kasım 1914 tarihli Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilanının hemen ardından Doğu Anadolu'da bulunan 3. Ordu üzerine çok yönlü bir askerî harekât düzenledi. Bu harekât, Osmanlı Genelkurmayının yayımladığı raporlara göre, başarıyla püskürtülmüş ve üstelik karşı taarruza bile geçil-

* Prof. Dr. Mustafa Budak, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Öğr. Üyesi.

238 Savaşın başında Alman Genelkurmay Başkanlığı ikinci cephenin gerekçesini şu sözlerle açıkça ortaya koyuyordu: ... *Türkiye ne kadar çok sayıda İngiliz, Fransız ve Rus askerini Orta Avrupa'dan uzak tutacak olursa, Alman orduları savaşın sonucunu belirleyecek olan Fransız ve Rus cephelelerinde o kadar rahat hareket etme imkanı bulacaktır.*, bk. Mustafa Çolak, **Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, TTK Yay., Ankara 2006, s. 109.

239 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3. Ordu Harekâtı**, I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 14-15.

240 **Age.**, s. 39.

miştir. Osmanlı Genelkurmayının 14 Kasım 1914 (1 Teşrin-i sani 1330) tarihli tebliğinde Rusların elindeki “Kotur” alınmış ve Ruslar yenilgiye uğratılmıştı. Ayrıca, Köprüköy civarındaki muharebelerde de Osmanlı kuvvetleri fevkalade başarılıydı. Osmanlı Genelkurmayının 29 Kasım 1914 (16 Teşrin-i sani 1330) tarihli bildirisine göre, 22 Kasım’da Osmanlı kuvvetleri, “Tutak” yakınlarında Rusları yenmiş ve bunun üzerine Rus kuvvetleri de kuzeye doğru geri çekilmek zorunda kalmıştı.²⁴¹

Bu Osmanlı askerî başarısı, Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa’yı cesaretlendirmişti. Enver Paşa, Doğu Anadolu-Kafkas Cephesi’nde Rusları durdurmanın yanı sıra Kafkasya-Orta Asya ekseninde ilerleyerek Asya’daki soydaşlarıyla beraber güçlü bir Türk imparatorluğu kurmak amacındaydı.²⁴² Pek gerçekçi görünmeyen bu Turan idealinin ilk şartı Kafkasya’da üstünlük kurarak Rus Çarlığı’nın yıkılmasını sağlamaktı. Böylece Osmanlı Devleti, 19. yüzyıldan beri kaybettiği toprakları geri alabilecekti.²⁴³

Sarıkamış, Osmanlı Genelkurmayı için en uygun stratejik yerdi. Çünkü Rus kuvvetleri oradaydı. Eğer oradan Ruslar atılacak olursa Kars-Gümrü yoluyla Kafkasya Taarruzu şeklinde planlanan harekâta, 11. Kolordu ile 2. Nizamiye Süvari Tümeni, Sarıkamış-Erzurum yönündeki cephenin merkezinde Rus kuvvetlerini tutarken 9. Kolordu Pitkir-Çatak yönünde Rusların kuzey kısmını karşılayacaktı. Buna karşılık, 10. Kolordu ise Oltu üzerinden Kosur Boğazı’na gelecek ve oradan Allahüekber dağlarını aşarak Sarıkamış’a ulaşacaktı. Böylece Rusların Kars ile bağlantısı kesilecek ve Aras Nehri üzerinde imha edilecekti. Ruslar ise stratejik savunmada kalacaktı. Enver Paşa, hemen taarruz edilmesini istiyordu. Oysa 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, baharın beklenmesi düşüncesindeydi. Ayrıca, kolordu komutanları, kendilerinden daha kıdemsiz olan Hasan İzzet Paşa’dan hoşnut değillerdi ve bu da bir uyumsuzluk oluşturmaktaydı. Özellikle bu durum, Azap muharebeleri sırasında görülmüştü. Bunun üzerine 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa emekli edilerek yerine İhsan Paşa getirilmiş ve yine ordu komutanıyla önemli düşünce ayrılığı olan 10. Kolordu Komutanı Ziya Paşa başka bir göreve atanarak onun yerine Albay Hafız Hakkı Bey getirilmişti. Bununla yetinmeyen Enver Paşa, 18 Aralık’ta, öteden beri bir taarruz fikrine karşı çıkan Hasan İzzet Paşa’yı görevinden azletmiş ve 3. Ordu Komutanlığını kendisi üstlenmişti. Zaten 14 Aralık’tan itibaren 3. Ordu taarruz hazırlıklarına başlamış ve 21 Aralık’a kadar verilen emirlerle birlikler kuşatma planındaki yerlerini almış-

241 Mustafa Budak “Bir Osmanlı Diplomatinin Kaleminden I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Sarıkamış Harekâtı-Reşt Şehbender Vekili Tevfik Bey’in Raporu”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası**, XXVI/2, 2016, s. 116-117.

242 Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması**, Ankara 1976, s. 15.

243 Tadeusz Swietochowski, **Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920**, Çev. Nuray Mert, Bağlam Yay., İstanbul 1988, s. 163.

lardı.²⁴⁴

Sonunda Osmanlı 3. Ordusu, 22 Aralık 1914'te, üç yönden taarruza geçti. İlk aşamada Osmanlı birlikleri fazla dirençle karşılaşmadan ilerlediler. 25 Aralık akşamı, Sarıkamış'ın kuzeyindeki Bardız geçitleri ele geçirildi. Bunun üzerine Ruslar, Sarıkamış doğrultusunda geri çekilme kararı aldılar. Ne var ki, 26 Aralık sabahıyla beraber durum değişmeye başladı. Bölgede görülen yoğun sis, görüş mesafesini daraltmıştı. Ayrıca şiddetli soğuk sebebiyle Osmanlı birlikleri içinde tam veya kısmi donma olayları artış göstermişti. Üstelik bölgede kar kalınlığı 30-40 cm'yi bulmuştu. Buna rağmen 11. Kolordu, Azap batısındaki uzun sırtlara gelebilmiş ise de Kötek-Yeniköy-Bardız'a ulaşamamıştı. Bunda kolordunun ağır davranması etkili olmuştu. Diğer taraftan 9. Kolordu birlikleri ise Sarıkamış-Kızılkilise yolunun güney ve kuzey taraflarından taarruz etmişlerse de uzun yürüyüşler askeri güçsüz bırakmıştı. Buna rağmen sayıca azalmış olan 10. Kolordu askerleri Allahüekber dağlarını aşarak, 26 Aralık akşamı Başköy'e, 9. Kolordunun az sayıdaki birlikleri de 27 Aralık'ta Çerkezköy'e (eski Sarıkamış) ulaştı. Fakat hem arkadan takviye gelmemesi ve hem de Rusların direnişi Sarıkamış'ın alınmasını engelledi. Sonunda, 3. Ordunun (9. Kolordu) bu taarruz harekâtı 27 Aralık 1914 akşamı Ruslar tarafından durduruldu. Bu tarihten itibaren Rusların karşı taarruzları başladı. Siper savaşları, ricat harekâtı ve Rus saldırılarıyla devam eden bu cephedeki askerî harekât, 18 Ocak 1915'te Osmanlı 9. Ordusunun Azap bölgesine çekilmesi ve Rusların da Sanamir-Ardos-Zars-Yüzviran hattına yerleşmesinden sonra takibi bırakması üzerine sona erdi.²⁴⁵ Böylece, Sarıkamış harekâtı, olumsuz kış şartları ve yetersiz askerî lojistiğin yanı sıra Enver Paşa ile kolordu komutanları arasındaki koordinasyon eksikliğinden kaynaklanan uyumsuzluk, sevk ve idaredeki yetersizlik yüzünden Osmanlı ordusunun yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Tabiatıyla bu durum, asker kayıplarının fazlasıyla artmasına yol açmıştır.²⁴⁶ Dolayısıyla Sarıkamış yenilgisi/bozgunu, Osmanlı ordusu açısından çok yönlü bir taarruz harekâtının yönetilememesi anlamında büyük bir başarısızlıktır. Buna "Sarıkamış felaketi" demek de mümkün-

244 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı, I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 351-357; Ramazan Balcı, **Tarihin Sarıkamış Duruşması**, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul [tarihsiz], s. 141-145.

245 **Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı I**, s. 381-525; Balcı, **age.**, s. 149-259.

246 Sarıkamış kuşatma harekâtı, şiddetli bir kışın hüküm sürdüğü geniş bir alanda yapılmıştı. Öyle ki, birlikler eksi 30-40 derecelerdeki soğukta, 50-60 cm'yi bulan kar altında mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu yüzden özellikle, 10. Kolordunun Allahüekber dağlarını geçişi ile 9. Kolordunun Sarıkamış civarında yaptığı muharebelerde çok sayıda donma olayı gerçekleşmişti. Türk askerî arşiv kayıtlarına (Genelkurmay ATASE Arşivi) göre Sarıkamış kuşatma harekâtında, Osmanlı 3. ordusunun toplam kaybı 23.000'i şehit olmak üzere – yaralı ve hasta ile birlikte- 60.000 idi. Geniş bilgi için bk. **Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı I**, s. 535-536; Fevzi Çakmak, **I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s. 71-75.

dür.²⁴⁷

Şurası bir gerçek ki, Osmanlı ordusunun Sarıkamış yenilgisinden sonra inisiyatif, Ruslara geçmişti. Ruslar, bir taraftan ricat eden Osmanlı ordusunu takip ederken diğer taraftan da 27 Aralık'ta Artvin'i işgal ettiler. Yukarıda belirttiğimiz 18 Ocak 1915'ten sonra da Rus ordusu, kış şartlarının etkisiyle beklemeye başladı. Bu sırada Rus saldırılarından cesaretlenen Ermeni çeteler, Rusların öncü birliği işlevi görürlerken Aralık 1914-Mayıs 1915 döneminde, Doğu Anadolu'da Müslüman katliamına giriştiler.²⁴⁸ Daha da önemlisi 20 Nisan 1915'te Van'da ayaklandılar. Bununla yetinmeyen Ermeni çeteler, şehirde Düyûn-ı Umumiye, posta ve reji binaları ile Osmanlı Bankasını yakarak tahrip ettiler. Durumun vahametini gören Müslümanlar, şehirden kaçtılar. Bunun üzerine Ermeniler, Van'ı tamamen ele geçirip yaktılar. Çok geçmeden, 17 Mayıs 1915'te, bir piyade alayı, üç süvari bölüğünden oluşan bir Rus birliği, şehre girmiştir. Ne yazık ki, o sıralarda Osmanlı 3. Ordusunun Rus ilerleyişini durduracak gücü bulunmuyordu. Bu amaçla bölgede bulunan I. Kuvve-i Seferiyye'ye destek için 4. Orduya bağlı bir tümen gönderildi ise de bir faydası olmadı. Ruslar, 1915 yaz aylarında, Van Gölü civarı ile Murat Nehri havzasına yönelik saldırılarda bulundu. Bu Rus saldırıları, 3. Orduya bağlı Sağ Cenah Grup Komutanlığına bağlı birliklerce Ağustos sonunda durduruldu. Nitekim 1915 yılı sonbaharında Aras Nehri güneyindeki mevzi muharebeleri ile Van Gölü güneyindeki müfreze muharebelerinden başka önemli bir harekât olmadı.²⁴⁹

1916 yılına girildiğinde Ruslar, Çanakkale Cephesi'nden boşalacak Osmanlı askerlerinin Doğu Anadolu-Kafkas Cephesi'ne nakillerinden önce Erzurum'a karşı taarruza geçmeyi düşünüyorlardı. Rus planı, Osmanlı 9. Kolordusu ile 10. Kolordusunun birleşme yeri olan Pasin Ovası ve Oltu Çayı'nı ayıran tepelerden ani bir saldırıyla Osmanlı cephesini yarmaktı. 11 Ocak 1916'da saldırıya geçen Ruslar ilk aşamada Osmanlı mukavemeti ile karşılaştı ise de 17 Ocak'ta Köprüköy'e, 19 Ocak'ta ise Hasankale'ye girdiler. Böylece Ruslara Erzurum yolu açılmış oldu. En çetin muharebeler, 19 Ocak-14 Şubat tarihleri arasında yaşandı. Özellikle Rus topçusunun şiddetli ateşi üzerine Osmanlı askerleri 15 Şubat'ta Deveboynu mevziinden çekilmeye başladılar. Sonunda Ruslar, 16 Şubat'ta Erzurum'a, 17 Şubat'ta Muş'a girdiler. 3 Mart'ta

247 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 267.

248 Ermeni katliamları bu yıllarla sınırlı değildir. 1921 yılına kadar Ermeniler, Doğu Anadolu-Kafkas bölgesinde Müslümanları hunharca katletmeyi sürdürmüşlerdir. Bk. **Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919) ve II (1920-1921)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2001; Ayrıca bk. Mustafa Budak, "I. Dünya Savaşı'nda Ermeni Çetelerin Müslüman Kıyımları", **Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu**, Ed. Bülent Bakar-Necdet Öztürk-Süleyman Beyoğlu, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2007, s. 109-128.

249 Ayrıntılı muharebe anlatımı için bk. **Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekatı I**, s. 699-877.

ise Bitlis Ruslar tarafından işgal edildi. Bu şekilde ilerleyen Rus kuvvetleri, 15 Temmuz'da Bayburt'u, 25 Temmuz'da Erzincan'ı ele geçirdiler. Diğer taraftan Ruslar, Batum'dan itibaren Doğu Karadeniz kıyılarında da ilerlemekteydi. General Lyakhov komutasında ilerleyen Rus kuvvetleri, Pazar (Atina)'a çıktuktan sonra 8 Mart'ta Rize'yi, 19 Nisan'da ise Trabzon'u işgal ettiler.²⁵⁰

Bu işgalleri sona erdirmek için Edirne merkezli 16. Kolordu, Diyarbakır'a nakledildi. Çok geçmeden söz konusu kolordunun komutanlığına Mustafa Kemal Paşa atandı. Diyarbakır yolunda tuğgeneralliğe terfi eden Mustafa Kemal Paşa, 27 Mart'ta şehre geldi. Bu sırada Başkomutanlık, Diyarbakır'daki 2. Ordu Komutanlığına gönderdiği bir emirle Diyarbakır ve daha doğusundan itibaren işgal edilen yerlerin düşmandan temizlenmesini istedi. Bunun üzerine hazırlıklara girişen 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 2-3 Ağustos 1916 gecesi düşmana karşı taarruz emri verdi. Yapılan taarruz sonucunda, 7-8 Ağustos gecesi Muş, 8 Ağustos'ta ise Bitlis Ruslar'dan geri alındı.²⁵¹ Bu başarısından dolayı Başkomutanlık, Miralay Mustafa Kemal Paşa'yı altın kılıçlı imtiyaz madalyası ile ödüllendirdi.²⁵² Ayrıca, 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa *Kumandanızda bulunan askerlerimizi hüsn-i muhafaza ederek lüzumu zamanında gösterdiğiniz dâhiyane kudret ve hamâsetle ifa buyduğunuz kahramâne hizmetten dolayı zât-ı âlinize tebrik ve teşekkürlerimi beyan ederim* diyerek Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik etmiş²⁵³ ve bu başarısından dolayı Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın teklifi ve Sultan Reşad'ın 1 Şubat 1917 tarihli iradesiyle "hidemat-ı hasenesine binaen tebdilen üçüncü rütbeden Osmanî nişan-ı âlîsiyle" ödüllendirmişti.²⁵⁴

Bu arada 1916-1917 kışı bütün şiddetiyle sürmekteydi. Türk ve Rus orduları, daha ziyade kış şartlarıyla mücadele etmekteydi. Rus kaynaklarına göre, Rus-Kafkas ordusu açlık, soğuk ve donmadan dolayı 100.000 kadar (hasta ve ölü) zayıt vermişti.²⁵⁵ Ayrıca, Rusya'da Bolşevik ihtilaline kadar gidecek

250 Bu hareketin geniş bir anlatımı için bk. **Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekatı, II**, s. 66-374; Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 283-301.

251 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı II/II**, s. 376-380.

252 Şevket Beysanoğlu, **Mustafa Kemal Paşa'nın Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı**, TTK Yay., Ankara 1986, s. 785.

253 Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa-Askeri ve Siyasi Hayatı-Gözden Geçirilmiş 2. Baskı**, TTK Yay., Ankara 2013, s. 162-163; Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2007, s. 80.

254 **Osmanlı Belgelerinde Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2007, s. 295 (98 numaralı belge). Ancak, Padişahın irade tarihi shven 19 Kanun-ı sani 1331 olarak yazılmış olup doğrusu 19 Kanun-ı sani 1332 (1 Şubat 1917) olacaktı. Çünkü Bitlis ve Muş'un kurtuluşu 7-8 Ağustos 1916 tarihi idi.

255 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3.Ordu Harekâtı II/II**, s. 413.

siyasi olaylar başlamış ve bu durum, 1917 yılı sonlarına doğru Rusların Doğu Anadolu-Doğu Karadeniz eksenindeki harekâtını durma noktasına getirmişti. Sonunda 18 Aralık 1917'de yapılan Erzincan Mütarekesi'yle Rus-Osmanlı muharebeleri sona erdi.²⁵⁶ Mütarekeden sonra Ruslar, Doğu Anadolu'dan çekilmeye başlamış ve ellerindeki silah ve cephaneyi bölgedeki Ermenilere bırakmışlardı. Ermeniler ise bu silahları bölgedeki Müslümanlara karşı katliam hareketlerinde kullanmışlardı. Diğer taraftan Şubat 1918'de Brest-Litovsk'ta barış görüşmeleri başlamış ve 10 Şubat'ta, Sovyet Temsilcisi Troçki, toprak ilhaklarını içeren bir antlaşmayı reddedeceklerini açıklamıştı. Oysa Rus işgali altında bir hayli Osmanlı toprağı vardı. Üstelik bu topraklarda Ermenilerin Müslümanlara karşı şiddet hareketleri devam etmekteydi. Bunun üzerine harekete geçen 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa, 1 Şubat'ta General Przevalski'ye, 11 Şubat'ta Rus Kafkas Ordusu Komutanı General Odişelidze'ye birer telgraf göndererek Trabzon, Bayburt ve Erzincan havalisindeki Ermeni zulmünün önlenmesini istedi. Bundan bir gün sonra, 12 Şubat'ta, Enver Paşa'dan ileri harekât emri geldi. Vehip Paşa, Rus generallerinin cevabını beklemeden, Enver Paşa'nın emrini kendisine bağlı kolordulara bildirdi. Sonunda, Albay Kâzım Karabekir komutasındaki 1. Kafkas Kolordusuna bağlı birlikler harekete geçti. Ayrıca, 2. Kafkas Kolordusu da bu harekâta destek vermekteydi. Çok geçmeden, sırasıyla Erzincan (13 Şubat), Gümüşhane, Torul ve Vakfıkebir (15 Şubat), Bayburt (20 Şubat), Tercan (22 Şubat), Trabzon (24 Şubat), Of ve Aşkale (25 Şubat), Erzurum (12 Mart), Hopa (14 Mart) ve Tortum (16 Mart) gibi şehir ve kasabalar Rus ve Ermeni işgalinden kurtarıldılar. En sonunda Türk birlikleri, 14 Nisan'da Batum'u, 25 Nisan'da da Kars'ı ele geçirdiler.²⁵⁷

Doğu Anadolu-Kafkas Cephesi'nde Osmanlı Devleti lehine yaşanan bu gelişmeleri siyaseten perçinleyen bir diğer gelişme de Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında Brest-Litovsk Antlaşması'nın 3 Mart 1918 'de imzalanması idi. Bu antlaşmanın en önemli maddesi, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının anavatana katılmasıydı (madde 2). Ayrıca, Rusya, bu antlaşmanın imzalanmasından 6 ila 8 haftalık süre içinde Doğu Anadolu'da işgal ettiği topraklardan çekilecekti (madde 1/5).²⁵⁸ Bu antlaşmanın gereğinin yapılması için 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti Hükûmetine 10 Mart'ta bir telgraf göndererek Kars, Ardahan ve Batum'un

256 14 maddelik Erzincan Mütarekesi için bk. Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 332-334; Nurcan Yavuz, "Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, XVII/28, 1996, s. 207-232.

257 **Kafkas Cephesi 3.Ordu Harekâtı II**, s. 443-502.

258 Brest-Litovsk'da iki antlaşma yapılmıştı. Birincisi, Osmanlı Devleti ve müttefikleriyle Sovyet Rusya arasında yapılan ortak antlaşma idi. İkincisi ise tamamı 15 madde olan "ek antlaşma" idi ki, 2. madde, bu antlaşmaya aitti. Söz konusu ek antlaşma metni için bk. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, I, Ankara 1953, s. 511-517; Selami Kılıç, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu-Brest-Litovsk Barışı ve Müzakereleri** (22 Aralık 1917-3 Mart 1918), Dergah Yay., İstanbul 1998, s. 377-380.

boşaltılmasını ve buralardaki Ermeni ve Gürcü askerlerinin çekilmesini istedi. Bunun üzerine Maveray-yı Kafkas Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'ne barış görüşmeleri teklifinde bulundu. Bu amaçla Maveray-yı Kafkas Cumhuriyeti, Osmanlı hükümetince Trabzon'da bir konferansa çağrıldı (14 Mart-14 Nisan 1918). Ne var ki, Maveray-yı Kafkas hükümeti temsilcileri, Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımadıklarını ve 1914 sınırının esas alınmasını istediler. Bu yüzden Trabzon Konferansı bir çözüme varamadan dağıldı. İkinci kez, 11 Mayıs'ta Batum Konferansı'nda toplanan taraflar barış için anlaştılar. Fakat Ruslar, 16 Mayıs'ta Batum kararlarını tanımayacağını açıkladı. Buna karşılık Osmanlı hükümeti, Maveray-yı Kafkas Cumhuriyeti'ni oluşturan üç toplumun bağımsız devlet haline gelmesini istedi ve kesin barış için bunu şart koştu. Maveray-yı Kafkas Cumhuriyeti, 26 Mayıs 1918'de kendisini feshetti ve yerine aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, 28 Mayıs'ta da Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Daha sonra Osmanlı Devleti, 4 Haziran'da bu devletlerle ayrı ayrı barış antlaşmaları imzaladı. Özellikle Gürcistan ile yapılan antlaşma ile Batum'un dışında Ahışha ve Ahılkelek'i de aldı. Böylece, Osmanlı Devleti, 1828 sınırına ulaşmış ve Kafkaslarda yegâne sözü geçen devlet hâline gelmişti.²⁵⁹

Diğer taraftan Ermenilerin 18 Mart 1918'de Bakü'yü ele geçirerek Müslümanları katletmeleri ve özellikle "Mart kırımını" gerçekleştirmeleri, Osmanlı Devleti'ni harekete geçirdi. İlk önce Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa, "Kafkas İslam Ordusu"nu kurarak başına kardeşi Nuri Paşa'yı getirdi. Bu ordunun amacı, Kafkaslıların oluşturacağı bir ordu kurmak ve Kafkasya'da hilafet ve Osmanlı Devleti ile siyasi ve askerî bağlar tesis etmektir. Ayrıca bu ordunun komutanı da halifenin Kafkasya'daki en büyük temsilcisi olacaktı. Böylece bu ordu, hem Ermenileri engelleyecek ve hem de işgal altındaki Bakü'yü yeniden fethedecekti. Sonunda Bakü, Kafkas İslam Ordusu tarafından 15 Eylül 1918'de Ermeniler ve İngilizlerden kurtarılmış²⁶⁰ ise de 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan 1914 sınırlarına çekilmek zorunda kalmıştır.

259 Trabzon ve Batum konferansları süreci için bk. A.N.Kurat, **Türkiye ve Rusya**, s. 467-494; Ayrıca bu konuda daha ayrıntılı müstakil bir çalışma için bk. Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)**, TTK Yay., Ankara 2002.

260 Bu ordunun teşkilat yapısı, amacı ve faaliyetleri hakkındaki bir rapor için bk. Mustafa Budak, "Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu Raporu", **Kafkas Araştırmaları**, IV, 1998, s. 61-105; Ayrıca bk. Nasır Yüceer, **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekati**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

5.2. Çanakkale Cephesi*

Çanakkale Deniz ve Kara Savaşı, İttifak Devletleri'yle İtilaf Devletleri arasında 1915'te meydana gelmiştir. Tarafların komutanları: İttifak Devletleri: Enver Paşa, Başkomutan Vekili. Mareşal Liman von Sanders (5. Ordu Komutanı ve Çanakkale Cephesi'ni savunmakla görevli). Tümgeneral Esat Paşa (Kuzey Grup Komutanı).²⁶¹ Tümgeneral Cevat Çobanlı (Çanakkale Boğazı Müstahkem Mevki ve 14. Kolordu Komutanı).²⁶² Kurmay Başkanı Selahattin Adil Bey.²⁶³ Vehip Paşa (15. Kolordu Komutanı, Güney Grubunu komuta etmekle görevli). Albay Mustafa Kemal (3. Kolordu emrinde 19. Fırka Komandanı).

İtilaf Devletleri: Orgeneral Sir Ian Hamilton Akdeniz Birleşik Kuvvetleri Başkomutanı, buna bağlı olan General Hunter Weston ve General Birdwood.²⁶⁴ Amiral Carden, Birleşik Akdeniz Donanma Komutanı, Carden'in yardımcısı Amiral de Robeck.²⁶⁵ Korgeneral Merten, Tümgeneral Weber. General d'Amade, Fransız Doğu Sefer Kuvvetleri Komutanı.²⁶⁶ General d'Amade'nin yerine General Gouraud ve onun yaralanmasıyla da yerine General Bailloud geçti.²⁶⁷

5.2.1. Savaşın Nedenleri

Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan Çanakkale ve İstanbul Boğazları Avrupa ve Asya kıtalarını birbirinden ayıran iki büyük su geçididir. Süveyş ve Cebelitarık gibi önemli Akdeniz geçitleriyle Hint ve Atlas Okyanuslarına bağlantı sağlayarak jeopolitik yönden uluslararası dikkate alınan stratejik bir yerdi.²⁶⁸ I. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere, Süveyş Kanalı ve Hint yolunun güvenliği için Filistin'i ele geçirmek; Rusya, Boğazlar ve İskenderun üzerinden sıcak denizlere inmek; Fransızlar, Lübnan, Suriye ve Kilikya'yı kontrolü

* Prof. Dr. Ahmet Eyicil, Emekli Öğretim Üyesi, e-posta: ahmeteyicil@gmail.com.

261 <http://www.derszamani.net/canakkale-savasinin-komutanlari-kimdir.html>, Erişim: 8 Ağustos 2017.

262 Ali Çimen-Göknur Gögebakan, **Tarihi Değiştiren Savaşlar**, "I. Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Çanakkale Savaşı", İstanbul 2008, s. 288; <http://www.sabah.com.tr/galeri/yasam/canakkale-savasinin-unutulmaz-komutanlari/18>, Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2017.

263 Mithat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C VI, Ankara 2011, s. 3536.

264 Sertoğlu, **age.**, C VI, s. 3537.

265 <http://www.beyaztarih.com/resimlerle-tarih/detay/canakkale-cephesinin-komutanlari>, Erişim: 8 Ağustos 2017.

266 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi**, Ankara 1993, ekler kısmı.

267 Sertoğlu, **age.**, C VI, s. 3537.

268 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (bundan sonra BDHTH)**, Genel Kurmay Basımevi, Yayın no 97/78, Ankara 1991, s. 4.

altına almak; Almanya doğuya doğru yayılmak, İtalya ise Antalya'ya sahip olmak istiyordu.²⁶⁹

İngilizlerin dikkatini Çanakkale üzerine çeken Yunan Başbakanı Venizelos, bir çıkarma yapıldığı takdirde kara ve deniz kuvvetlerini tahsis edebileceğini Londra'ya bildirdi. Yunanlıların bu yaklaşımı üzerine Bahriye Nazırı Winston Churchill, Çanakkale'ye taarruz fikrini ortaya attı. İngilizlerin amacı boğazları ele geçirdikten sonra kısa yoldan Ruslara yardım etmektir.²⁷⁰ Bu arada Rusya da, İngiliz ve Fransızların Çanakkale Savaşı'nı başarıp boğazları açmalarını istiyordu.²⁷¹ Bu isteği Grandük Nikola 2 Ocak 1915'te İngiltere'ye bildirdi.²⁷² Grandük Nikola'ya göre Çanakkale'de cephenin açılması, Türklerin Kafkasya'daki harekâtının zayıflamasına neden olacaktı.²⁷³

İtilaf Devletleri Boğazlar'a hâkim olup da kendileri için serbest geçişi sağlayabilirlerse İstanbul'u işgal edecekleri gibi Rusya ile de rahat bir şekilde ilişki kurmuş olacaktı. Böylece Süveyş yolu da emniyet altına girecek, güneyden Suriye ve Filistin taraflarından da sarılacak olan Osmanlı Devleti, barış istemek zorunda kalacaktı. Bu suretle Rusya, Kafkaslarda ordu bulundurmak ihtiyacından kurtularak buradaki kuvvetlerini Batı'daki esas cepheye gönderebilecekti. Bununla birlikte Osmanlı topraklarından Alman savaş endüstrisi için gerekli bir kısım ham madde ile diğer ihtiyaç maddelerinin gönderilmesine engel olunacaktı. Boğazlar'ın zorlanması Batı cephesindeki Alman tazyikinin azalmasına, hatta endişeleri bulunan bazı Balkan devletlerinin kesin bir şekilde İtilaf Devletleri tarafına geçmesine yol açacaktı.²⁷⁴

İtilaf Devletleri'nin amaçları; stratejik önemi haiz olan boğazları ele geçirerek Rusya'nın silah ihtiyacını karşılamak, Rusya'daki buğdayı Boğazlar yoluyla Avrupa'ya taşımak, İtalya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletler üzerinde baskı kurarak onları yanlarına almak, diğer bir ifade ile Balkan devletlerinin İtilaf Devletleri safına katılmasını sağlamaktır. Ayrıca, Osmanlı'yı barışa zorlayarak Türk ordusunun Mısır'ı tehdit etmesini önlemektir.²⁷⁵ Rusya'nın çok fazla olan insan gücünden yararlanmak için gerekli silah ve teçhizatı onlara ulaştırmaktır. Bunların yansırı Arapların İtilaf Devletleri lehine savaşa katılmada çekingen davranmasına ve İtalyanların endi-

269 BDHHTH, s. 3.

270 Ahmet Eyicil, **Siyasi Tarih**, Ankara 2005, s. 252; Orhan Ergüder, **Harp Tarihi**, Harp Okulu Basımevi, Ankara 1959, s. 139.

271 Ahmet Altıntaş, **Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı İon Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu**, Çanakkale 1999, s. 13.

272 Tim Traver, **Gelibolu 1915**, Çev. Fırat Asya, Ankara 2008, s. 17.

273 Recep Şükrü Apuhan, **Çanakkale Geçilmez**, 4. Baskı, İstanbul 2005, s. 20.

274 Mithat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C VI, Ankara 2011, s. 3531.

275 BOA, DH. EUM. VRK, 25/8.

şelerine son vermektir.²⁷⁶

İngiltere, aslında Rusya'yı askerî ve ekonomik yönden desteklemek adı altında onların buğday ve petrolünü almak istiyordu. Rusların 350.000 ton kapasiteli ticaret gemileri Karadeniz'de bağlı kalmıştı. İşte İngiltere'nin amacı bu gemilerin serbest kalmasını sağlamaktı.²⁷⁷

İtilaf donanmasının boğazı geçmek için zorlamasının esas nedeni, Rusya hükûmetinin yalnız başına İttifak Devletleri ile bir anlaşma yapma ihtimalini ortadan kaldırmaktı. İngiltere, Boğazlar'ı açarak Rusya ile irtibat kurmak, tarafsız olan devletler üzerinde nüfuz sahibi olmak istiyordu.²⁷⁸ Rusya ise, Boğazları geçerek İstanbul'a girmeyi, güneyde açık denizlere inmeyi ümit ediyordu.²⁷⁹

İtilaf Devletleri'nin hedefleri; Çanakkale Savaşı'nın sonunda İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını sağlayıp savaş dışı bırakmak, Türklerin savaştan çekilmesiyle Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı güneyden kuşatarak İttifak Devletleri'ni Orta Avrupa'da etkisiz hale getirmek, Türkleri barışa mecbur bırakıp Süveyş Kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki Türk tehlikesini ve açılmış olan bütün cephelerini ortadan kaldırmaktı.²⁸⁰ Balkanlardaki tarafsız hükûmetler üzerinde nüfuz sahibi olmak için Türkiye'yi yalnız bırakmak gerekiyordu. Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak barış yapmaya zorlamak ve Türk askerinin Mısır cephesine sevkini önlemek²⁸¹ diğer bir ifadeyle İstanbul'u susturarak Süveyş Kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki Türk tehlikesini ortadan kaldırmaktı.²⁸²

Polonya'da Almanya ile savaşa başlayan Rusya, Kafkasya'dan kuvvetlerinin büyük bir kısmını çekmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle Kafkasya Cephesi'nde Türk baskısının artmasından Ruslar çok endişelenmeye başlamıştı. Bu olumsuz gelişmeler karşısında kalan Rusya, İngiltere'nin bir şaşırtma hareketi yaparak Türklerin Kafkasya'dan başka yere kuvvet göndermek zorunda bırakılmasını istedi.²⁸³ Bu da Çanakkale Cephesi'nin açılmasının önemli nedenlerinden biri oldu.

276 BDHTH, s. 21.

277 A. Thomazi, **Çanakkale Deniz Savaşı**, Çev. Hüseyin Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 19.

278 **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri** (bundan sonra **OBÇM**), C 1, Ankara 2005, s. 35.

279 **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1990, s. 4.

280 Eyicil, **age.**, s. 253; **Çanakkale 1915**, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1999, s. 6.

281 **OBÇM**, C 1, s. 42.

282 Apuhan, **age.**, s. 23.

283 Thomazi, **age.**, s. 16.

Aslında İngilizler, Rusya'ya yardım maskesi altında Ruslardan önce Boğazları ele geçirmeyi planlıyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için Bahriye Nazırı Winston Churchil, bu fikri 23 Kasım 1914'te kabine üyelerine anlattı. Daha sonra Çanakkale önünde nöbet bekleyen Amiral Carden'e bir telgraf gönderdi. Amiral Carden gönderilen telgrafa 5 Ocak 1915'te cevap vererek Boğazları zorla geçmenin mümkün olamayacağını bildirdi.²⁸⁴ Churchill'in 11 Ocak'ta Carden'den olumsuz cevap almasına rağmen²⁸⁵ İngiliz Harp Konseyi, 13 Ocak 1915'te deniz saldırısı kararını onayladı.²⁸⁶ Bunun üzerine İngiliz Harp Konseyi 28 Ocak 1915'te toplanarak Çanakkale Boğazı'na taarruz tarihini 19 Şubat 1915 olarak belirledi.²⁸⁷ Bundan sonra Amiral Carden'in emrine "Queen Elizabeth", "Irresistible" gibi yeni güçlü savaş gemileri verildi. Daha önce Carden emrine, toplam dört hafif kruvazör, 16 muhrip, 7 denizaltı, 21 mayın arama tarama gemisi ve 1 uçak gemisinden oluşan güçlü bir filo verilmişti. Bu filoda bulunan gemilerde çeşitli çapta 187 adet ağır top bulunuyordu.²⁸⁸

5.2.2. Savaş Hazırlıkları

Balkan Savaşlarından sonra Çanakkale Boğazı'nın yeniden tahkim edilmesi için Alman İstihkâm Müfettişi General Veber ile Topçu Müfettişi Posselet ve Deniz Uzmanı Amiral Şak görevlendirildi. Avrupa'da siyasi gerginliğin arttığı sırada Çanakkale Boğazı'nın Nara mevkiinde Bahriye Nezaretine bağlı bir mayın müfrezesi ile "Selanik İntibah" mayın gemileri, Giresun mayın depo gemisi ve birkaç mayın motorbotu bulunduruldu.²⁸⁹

Türklerin cephane ve silah ihtiyacı Almanya'nın Essen şehrindeki Kurup Fabrikası'ndan getirildi ve bu toplar tabyalara yerleştirildi. Bu toplar, bol cephane ve mükemmel piyade mevzileri sayesinde düşmanın Boğazlar'ı geçmesi engellenebilirdi.²⁹⁰ Bu nedenle tabyalara yerleştirilen bu topların menzili 700–800 metre idi. Boğaz'ın en güçlü topları 5 adet 335/35'lik ve 17 adet 240/35'lik olup menzili 16.900–14.800 metre idi.²⁹¹ Boğazlar'ın savunulması için gerekli silah ve cephane gücünün yanında nitelikli insan gücüne de acil

284 Burhan Sayılır, **Çanakkale Ümitler, Yanılgılar, Gerçekler**, Ankara 2003, s. 91. Thomazi, *age.*, s. 17.

285 Apuhan, *age.*, s. 22.

286 Sertoğlu, *age.*, C VI, s. 3531; Travers, *age.*, s. 20.

287 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Deniz Harekâtı** (bundan sonra **BDHTHDH**), C 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 151-152. N. Hakkı Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yay., s. 9-10.

288 **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 78.

289 **BDHTHDH**, C 8, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, s. 93-94.

290 Sertoğlu, C VI, *age.*, s. 3532.

291 Burhan Sayılır, **Çanakkale Ümitler, Yanılgılar, Gerçekler**, Ankara 2003, s. 51.

ihtiyaç vardı. Bu sebeple Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal Bey, 20 Ocak 1915'te 3. Kolorduya bağlı 19. Fırka Kumandanlığına tayin edildi.²⁹²

Toplar, Kurup, Kruzo, Şnayder gibi değişik fabrikalarda yapılmıştı. Bu sebeple yedek parça sorunu vardı. Topların dönüş hareketi çok güç olduğundan, kullanmak için çok sayıda insan gücüne ihtiyaç vardı. Düşmanın ise hidrolik donanımlı, büyütücü dürbünlü ve nişangâhlı ateş hızı çok yüksek olan topları ve çok fazla cephanesi bulunuyordu.²⁹³

Almaya'nın "Goeben" zırhlısı ile "Breslau" kruvazörü 10 Ağustos 1914 tarihinde Boğaz'dan geçince bunu takip eden İngiliz Filosu Çanakkale Boğazı'nın girişinde dolaşmaya başladı.²⁹⁴ Amiral Milne, Boğaz'ı geçmek için kendisine izin verilmeyince zorla denemeyi düşündü. Aslında daha önce İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Louis Mallet, 27 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'nın zorla geçilmesini tavsiye etmişti.²⁹⁵ Bu gelişmeler üzerine yirmi dört adet İngiliz ve Fransız zırhlıları Boğaz önünde gezmeye başladı. İngiliz Filosunun saldıracağı endişesi ortaya çıkınca Çanakkale Boğazı 28 Eylül 1914'te kapatıldı.²⁹⁶ İçinde Yunan zırhlılarının da bulunduğu yirmi dört gemiden oluşan İngiliz ve Fransız zırhlılarına, 28 Eylül 1914'te Almanya'dan gelen gemilere ateş etme emri verildi.²⁹⁷ Bu amaçla Çanakkale Boğazı'nın önüne toplanan İngiliz gemileri Boğaz'ın girişini bombaladılar. Daha önce Boğaz'da gerekli tedbirler alınmış olduğundan tabyalardan derhal karşılık verildi ve bombardıman sırasında önemli bir zayıat meydana gelmedi.²⁹⁸

Avusturya'dan yirmi dört ve otuz buçuk çapında obüs topları ve yeteri kadar "Skoda" top temin edildi.²⁹⁹ Temin edilen 200 adet "Skoda" top Boğaz'ın çeşitli yerlerine yerleştirildi.³⁰⁰ İtilaf Devletlerine ait askerlerin karada ilerlemesini önlemek amacıyla Gelibolu Yarımadası'nın etrafına döşenmiş olan dikenli tellerle, kara savaşlarında düşmanın karaya çıkarak rahat hareket etmesine engel olundu.³⁰¹ Bu arada Amiral Souchon, "Nusret" gemisi³⁰² ile

292 OBÇM, C 1, s. 13.

293 BDHTH, C 5, 1. Kitap, s. 80.

294 OBÇM, C 1, s. 5.

295 A. Thomazi, **Çanakkale Denizi Savaşı**, Çev. Hüseyin Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 15.

296 OBÇM, C 1, s. 6.

297 OBÇM, C 1, s. 7-8.

298 OBÇM, C 1, s. 9.

299 OBÇM, C 1, s. 20.

300 Sayılır, **age.**, s. 102.

301 Sayılır, **age.**, s. 38.

302 Mehmet İhsan Gençcan, **Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler**, İstanbul 1994, s. 21.

“Barbaros Hayrettin” ve “Turgut Reis” zırhlılarını Çanakkale’ye gönderdi.³⁰³

İtilaf askerlerinin karaya çıkarma yapacakları düşünülerek Gelibolu ile Seddülbahir ve Kumkale sahillerine siper ağırları kuruldu.³⁰⁴ Yeni siperler yapılarak kumsal kıyının tamamına, suyun kenarına, hatta suyun dibine kadar dikenli teller döşendi.³⁰⁵ Türk savunma siperleri makineli tüfeklerle desteklenerek güçlendirildi.³⁰⁶ Dış savunma tedbiri olarak Anadolu yakasına Orhaniye ve Kumkale, yarımada tarafına Seddülbahir ve Ertuğrul tabyası kuruldu. Buralara 20 adet top yerleştirildi. Daha önce Anadolu yakasında Kepez ve Dardanos tabyaları vardı. Boğaz’ın en dar kısmı olan Kilitbahir, Soğanlıdere-Kepez ve Nara-Değirmendere arasına 9 tabya kuruldu.³⁰⁷

5.2.3. Deniz Muharebeleri

İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı’na 3 Kasım 1914’te ilk taarruzu yaptı. Bu taarruzda 18 savaş gemisi bulunuyordu. Ertuğrul ve Orhaniye tabyalarından atılan toplarla yaralanan İtilaf zırhlıları geri çekilmek zorunda kaldı.³⁰⁸ 10 Kasım 1914’te Boğaz’ın dışında bir kruvazör, bir torpido ve bir denizaltı ve Tekke Burnu açıklığında bir torpido görüldü. İmroz tarafında bulunanlarla beraber iki İngiliz dretnotu, bir İngiliz kruvazörü, dokuz torpido ve üç denizaltı harekete geçti. Midilli’ye sekiz bin Rum çetesi yerleştirildi. Ayrıca Midilli ve Sakız adalarında Fransız üniformalarını giymiş otuz bin Rum askeri bulunuyordu.³⁰⁹

İtilaf kuvvetleri Çanakkale Boğazı’nı geçmek için hazırlıklarını tamamladığından en küçük fırsatları değerlendiriyordu. “Spahir” adlı Fransız denizaltısı 15 Ocak 1915’te Çanakkale girişine sokulmaya çalıştı. Bu sırada tabyalardan derhal ateş açıldı.³¹⁰ Torpile çarpan denizaltı ateş aldı. Kısa zamanda ateş topuna dönen denizaltı yanarak battı. Hayatta kalan personeli kurtarmak için botlar gönderildi ve büyük çabalar sonunda kurtarılan personel esir alındı.³¹¹ Esir alınan askerlere insanca davranılarak yeni elbiseler giydirildi, sıcak yiyecekler verildi.³¹²

303 N. Hakkı Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yay., s. 12.

304 Travers, **age.**, s. 56.

305 Travers, **age.**, s. 57, 68.

306 Travers, **age.**, s. 67.

307 Sertoğlu, **age.**, C VI, s. 3532.

308 Sertoğlu, **age.**, C VI, s. 3533.

309 **OBÇM**, C 1, s. 10.

310 **OBÇM**, C 1, s. 11.

311 **OBÇM**, C 1, s. 12.

312 **OBÇM**, C 1, s. 14.

Türk tabyalarından yapılan şiddetli ateşler karşısında şaşkına dönen Fransız ve İngiliz kumandanları Akdeniz'de güçlerini artırmaya çalıştılar. İngiliz torpidosu 11 Şubat 1915'te Semadirek tarafından Saros Körfezi'ne geldi ve burada bir müddet dolaştıktan sonra geri çekildi.³¹³ 19 Şubat'ta şiddetle başlayan Çanakkale Muharebesinde ilk bombardıman Seddülbahir ve Kumkale'nin dışındaki istihkâmlara yapıldı.³¹⁴ 8 İngiliz ve 1 Fransız zırhlısından oluşan filo, Çanakkale Boğazı dışındaki tabyaları da bombaladı. Türk tabyalarından açılan ateş sonucu düşmanın 3 zırhlısı hasar gördü.³¹⁵ Boğaz dışında bulunan Türk tabyalarını etkisiz hale getirmek için bomba ateşi açan düşman zırhlıları 440 top mermisi kullandı.³¹⁶ Aynı gün Türk topçularının menzili dışında bulunan düşman donanması, Boğaz ağzında bulunan bataryalarımız ile istihkâmlarımızı da bombaladı.³¹⁷ Havanın elverişsiz olması dolayısıyla 20-22 Şubat'ta savaş durdu. 24 Şubat'ta sekiz İngiliz ve dört Fransız savaş gemisi boğaz girişine yaklaşarak manevrayla meşgul oldu.³¹⁸ 25 ve 26 Şubat'ta bütün hızıyla savaş devam etti.³¹⁹ Çanakkale'de Nara civarında bulunan "Barbaros" ve "Turgut" zırhlılarımızın ateşle müdahalesi üzerine düşman beklediği sonucu alamadan geri çekildi.³²⁰

Amiral Carden kumandasındaki 10 zırhlıdan oluşan donanma 25 Şubat'ta Boğaz'ın girişine gelerek tabyalarımızı bombaladıktan sonra Bozcaada'ya çekildi. Tabyalar, taş duvarlarla değil toprak duvarlarla korulduğundan donanma başarılı olamadı.³²¹ Türk tabyalarından atılan mermilerle "Agamemnon" zırhlısı ile iki zırhlı daha hasara uğradı.³²² 26 Şubat'ta İtilaf zırhlıları tarafından atılan bombalarla Ertuğrul ve Seddülbahir bataryaları tahrip edildi. Boğaz girişinde 2 torpido gemisi, 3 torpido ve 4 zırhlı ağır ağır ilerleyerek Türk batarya mevzilerini tespit etmeye çalıştı. Hemen arkasından Dardanos'u ağır bir şekilde bombaladı. Düşman gemileri Hamidiye'den on dokuz kilometre uzakta idi. Anadolu Obüs bataryalarımızdan yapılan top ateşi karşısında düşman gemileri Boğaz'dan dışarı çıkmak zorunda kaldı. Bu

313 **OBÇM**, C 1, s. 15.

314 Eyicil, **age.**, s. 253; Sayılı, **age.**, s. 129; **OBÇM**, C 1, s. 16; Travers, **age.**, s. 21; Sertoğlu, **age.**, C VI, s. 3353.

315 **OBÇM**, C 1, s. 37.

316 **OBÇM**, C 1, s. 16.

317 Cemalettin Yıldız, **Çanakkale Seddülbahir Kahramanları**, İzmir, 2005, s. 6; Ergüder, **age.**, s. 142; **BDHTHDH**, C 8, s. 157-159.

318 **BDHTHDH**, C 8, s. 161.

319 **BDHTH**, 1991, s. 31.

320 **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, s. 8.

321 Travers, **age.**, s. 23.

322 **OBÇM**, C 1, s. 18; **BDHTHDH**, C 8, s. 162-163.

gemiler dışarı çıkarken Seddülbahir havan bataryasına ateş etti.³²³ Boğazlar çok iyi bir şekilde savunmaya hazırlandığından İtilaf Devletleri çıkarma yapmaya cesaret edemediler.³²⁴ 27 Şubat'ta üç savaş gemisi boğazdan içeri girip Dardanos istihkâmlarını tahrip etti.³²⁵ Fakat Türk topçularının şiddetle karşı koymasıyla bu gemiler, geri çekilmek zorunda kaldılar.³²⁶ Aynı gün düşman gemileri iki defa Boğaz'a taarruz ederek şiddetli bombalarla Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını dövdüler. "Queen Elizabeth", 38 cm'lik topuyla Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyılarına ateş ederek Boğaz tabyalarını tahrip etmeye çalıştı. Fakat mukabil top atışlarımızla, "Barbaros" ve "Turgut" zırhlısının müdahalesi ile düşman beklediği sonucu alamadı.³²⁷

1 Mart'ta Boğaz girişinde 5 torpido, 5 zırhlı ile gerisinde 7 nakliye gemisi Seddülbahir istikametinde ilerledi. Filonun çoğu Bozcaada gerisinde bulunuyordu. Beş büyük düşman zırhlısı Seddülbahir ve Kumkale'yi bombaladı. Bunlara bataryalarımızdan karşılık verildi ve düşman gemilerine 7 top isabet ettirildi.³²⁸ Bozcaada'da bulunan İtilaf donanması bir Türk uçağı tarafından bombalandı. Boğaz'a girmek isteyen gemilere Baykuş ve Dardanos bataryalarımızdan açılan ateş sonucu 1 Mart'ta düşman gemileri geri çekilmek zorunda kaldı.³²⁹ Buna rağmen düşman donanmalarının top atışı karşısında yeteri kadar etkili olunamıyordu. Bu nedenle Avusturya'dan 24 çaplı dört adet, otuz buçuk çapında obüs ve yeteri kadar "Skoda" toplarının alınması istendi.³³⁰ İngilizler, Çanakkale Savaşı'nda planladıkları sürede başarılı olamadıklarından savaş uzadı. Savaşın uzamasından istifade eden Osmanlılar, boğazın çeşitli istihkâmlarına etkili toplar yerleştirdi.³³¹

Saros Körfezi sahilindeki mevzilerimizi 2 Mart'ta 4 Fransız zırhlısı bombaladı. Türk uçaklarının düşman gemilerini bombalaması sonucunda zırhlılar geri çekildi.³³² 3 Mart'ta İngiliz ve Fransız askerlerini taşıyan gemilerin Boğaz'a saldıracakları haber alındı. Aynı gün Boğaz girişine gelen 4 zırhlı, bir hafif kruvazör, birkaç torpido ve torpil arama gemisi Kabatepe civarına ateş etti ise de başarılı olmadı. Bunun arkasından 4 Mart'ta Saros

323 **OBÇM**, C 1, s. 19.

324 Travers, **age.**, s. 22.

325 Sayılır, **age.**, s. 131.

326 Ergüder, **age.**, s. 142.

327 **Çanakkale'de Türk**, Milli Müdafaa Vekâleti Yay., Ankara 1957, s. 3; Mehmet Niyazi, **Çanakkale Mahşeri**, 33. Baskı, İstanbul 2005, s. 25-25.

328 **OBÇM**, C 1, s. 21; "Liman von Sanders Paşa'nın Çanakkale Hatıraları", **Çanakkale Hatıraları**, İstanbul 2002, C 2, s. 52-53.

329 **OBÇM**, C 1, s. 22, 38.

330 **OBÇM**, C 1, s. 20.

331 Sayılır, **age.**, s. 102.

332 **OBÇM**, C 1, s. 39-40; Sertoğlu, **age.**, C VI, s. 3534.

Körfezi önünde dolaşan düşman donanmasına Baykuş torpil bataryalarından ateş açıldı. İtilaf donanması da Dardanos istihkâmına ateş açtı ise de bir hasar meydana gelmedi. Tenger istihkâmlarında bulunan obüs toplarımızın ateşinden kaçan İtilaf kuvvetleri 3 zırhlı himayesinde Seddülbahir'e asker çıkarmaya başladı.³³³ Düşmanın karaya asker çıkarmasının amacı Gelibolu'da bir dayanma noktası elde etmektir. Fakat karaya çıkan düşman askerleri Türk askeri tarafından yapılan ateş sonucu denize dökülünce, İtilaf askerlerini taşıyan sandal ve mavnalar geri çekildi.³³⁴ Bu saldırıdan sonra Amiral Carden, Churchill'e bir mektup yazarak gizlenmiş havan toplarıyla baş edemediğini bildirdi. İngilizlerin 5 Mart saldırısında "Agamemnon" gemisinin yemekhane ve tuvalet bölümleri açılan Türk ateşiyle tamamen yıkıldı.³³⁵

5 Mart'ta İtilaf donanması Saros Körfezi'ni bombaladı ve Seddülbahir ile Kumkale'de karaya çıkan düşman kuvvetlerini Türk birlikleri geri püskürttü. Burada bulunan obüs bataryalarımızın ateşi desteğinde ve 27. Alayın 10. Bölüğü süngü hücumuyla düşmanı uzaklaştırdı.³³⁶ Kumkale ve Seddülbahir'e çıkarmada bulunan İtilaf askerleri, Türk askerlerinin gece süngü hücumu ile denize döküldü.³³⁷ Türk askerlerinin olağanüstü mücadelesi karşısında direnen düşman birliklerinin Boğazlar'a yönelik harekâtı da arttı. Fakat Amiral Carden kumandasındaki İtilaf birlikleri başarılı olamadı.³³⁸

6 Mart'ta Saros Körfezi'nden Kumtepe Koyu civarına gelen İtilaf zırhlısı, Kilitbahir'e ağır bir şekilde ateş etti. Bir mermi Mecidiye kışlasının bir kısmını tahrip etti. Kabatepe'den açılan ateşle bir düşman uçağı denize düşürüldü. İtilaf donanmaları Bolayır hattının "Merkez" tabyasına ve "Ay" tabyaya dokuz mermi attı. Bu ateşin etkisiyle Merkez tabyasında bir koğuşun çatısı çöktü.³³⁹

6 adet İngiliz ve Fransız zırhlısı 7 Mart'ta Boğaz girişine ve orta bölümüne kadar geldi, bataryalarımızı bombalayarak geri çekildi. Bu sırada Türk tarafı gerekli tedbirleri aldı³⁴⁰ ve 8 Mart'ta "Nusret" gemisi on yedi adet³⁴¹ karbon ve Rus mayınlarını Boğaz'ın girişinde bulunan Karanlık Liman'a, Erenköy Koyu'na ve Anadolu Yakası'na paralel kıyılara gizlice döktü.³⁴²

333 **OBÇM**, C 1, s. 25-26.

334 Apuhan, **age.**, s. 28.

335 Travers, **age.**, s. 25.

336 **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 170.

337 Sertoğlu, **age.**, C VI, s. 3534.

338 **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 170.

339 **OBÇM**, C 1, s. 29.

340 Cemalettin Yıldız, **Çanakkale Seddülbahir Kahramanları**, İzmir 2005, s. 6.

341 Travers, **age.**, s. 34.

342 Niyazi, **age.**, s. 52; Yıldız, **age.**, s. 233.

“Nusret”, Almanya’da özel mayın dökme gemisi olarak inşa edilmişti. Bu gemi dar alanlarda kolay manevra yapabiliyor ve denizin dibine inmek için istediği kadar veya az miktarda su çekebildiğinden mayın alanları üzerine güvenle ulaşabiliyordu.³⁴³ Diğer bir tedbir olarak Türk Donanma Komutanı Amiral Souchon, “Barbaros” “Hayrettin” ve “Turgut Reis” zırhlılarını büyük toplarından faydalanmak için Çanakkale’ye gönderdi.³⁴⁴ Boğazlar dışında bulunan Avrupa yakasında Seddülbahir ve Ertuğrul, Asya yakasında bulunan Kumkale ve Orhaniye tabyalarına 19 ağır top yerleştirildi.³⁴⁵ Deniz Muharebelerinde İtilaf donanmasına karşı Alman denizaltıları çok etkili oldu.³⁴⁶

3 düşman zırhlısı 10 Mart’ta Seddülbahir tabyalarını durmadan bombaladı. Düşman araştırma gemileri bataryalarımızın ateşleriyle buradan uzaklaştırıldı. Aynı gün yine iki düşman zırhlısı Kumkale tabyalarını bombaladı ise de başarılı olamadı.³⁴⁷ 12 Mart’ta Çanakkale’yi bombalayan İtilaf donanmasının 7 gemisi isabet aldı ve bunlardan “Gaulois”, “Agamemnon”, “Lord Nelson” ve “Saufrene” adındaki gemiler ağır hasar gördü.³⁴⁸ Savaşı daha iyi yürütebilmesi için 12 Mart günü İngiliz ve Fransız kuvvetleri komutanlığına Orgeneral Ion Hamilton getirildi.³⁴⁹

Çanakkale’de savaş 14 Mart’ta bütün hızıyla devam ederken Saros Körfezi’ne gelen dört düşman zırhlısı ve bir kruvazörden merkez tabyalara 150 mermi atıldı. Tabyalardan sahile yaklaşan zırhlılara üç mermi atılınca derhal uzaklaştılar. Bu sırada Yıldız Limanı’nda karaya çekilen 5-f sandalına dört mermi isabet etti.³⁵⁰ 14 Mart’ta Carden, deniz mayın tarama gemileri istedi. Bu istek üzerine iki mayın tarama gemisi gönderildi. Bu gemiler uçak nezaretinde beş buçuk metre derinlikte bulunan mayınları tespit edebiliyordu. Bu sırada İtilaf asker ve komutanları arasında gergin bir hava vardı. Bu gergin havanın etkisinden ve mayın tarama operasyonundan başarısız olan Carden, hastalandı. Bu nedenle Carden’in yerine komutayı Robeck aldı.³⁵¹

İngilizler, insan ve silah kayıplarını kamuoyundan gizleyerek az gösteriyordu. Buna rağmen İtilaf askerlerinin morali bozuktu. Çünkü İngiliz yetkilileri halkından gizledikleri kayıpları zaman zaman itiraf etmek zorunda

343 Mehmet İhsan Gençcan, **Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler**, İstanbul 1994, s. 21.

344 N. Hakkı Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yay., s. 12.

345 Apuhan, **age.**, s. 30.

346 Vahdet Keleşyılmaz, “Çanakkale Muharebeleri Hakkında bir Rapor ve Bir Değerlendirme”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1999, C XV, S 43, s. 76.

347 **OBÇM**, C 1, s. 32-33.

348 **OBÇM**, C 1, s. 36.

349 Yıldız, **age.**, s. 9.

350 **OBÇM**, C 1, s. 41.

351 Travers, **age.**, s. 28-29.

kalıyorlardı. “Agamemnon” gibi zırhlı savaş gemisi tahrip olmuş ve büyük bir tamire ihtiyaç vardı. Buna benzer kayıplardan İngiliz halkının haberi yoktu. 15 Mart'ta İtilaf donanması Bolayır ve Tenger sırtlarını bombaladı. Onların bu ateşlerine karşı Türk askeri “Obüs” toplarıyla karşılık verince başarılı olamayan düşman donanması Bozcaada civarına gitti. 15 Mart gecesi İtilaf Devletleri'nin bir kruvazörle bir torpidosu Kerevizdere mevziine yaklaştı. Bu savaş gemilerinin görülmesi üzerine derhal obüs toplarıyla ateş açıldı ve yarım saat içinde geri çekildi.³⁵²

İngilizler Çanakkale'de savaş kurallarını ihlal ederek kimyasal gaz kullanmaktan çekinmediler. Nitekim Bahriye Nazırı Churchill, Çanakkale'de kimyasal gaz kullanılması konusunu Lordlar Kamarasında gündeme getirdi. Lordlar Kamarasında yapılan tartışmada bunun bir insanlık suçu olduğu ifade edilince Churchill, *Türkler insan değildir. Bu yüzden gaz kullanmamızda bir sakınca yoktur.* diyerek oradakileri ikna etti. Bundan sonra variller dolusu kimyasal gaz gemilere yüklenerek Çanakkale'ye gönderildi.³⁵³ Çanakkale'ye gönderilen kimyasal boğucu gaz savaşta kullanıldı. Türkler kimyasal gazın kullanılmasına karşı medenice ve usulüne uygun bir şekilde savaştılar.³⁵⁴ Fakat İngiliz askerleri, Çanakkale Savaşı sırasında boğucu gaz bombası atıkları gibi o devirde yasak olan dom dom kurşunu da kullandılar.³⁵⁵

16 Mart 1915 tarihine kadar yapılan harekâta Amiral Carden, başarılı olamayınca donanma komutanlığı konusu yeniden gözden geçirildi.³⁵⁶ Savaşın gidişatını değiştirmek için 16 Mart'ta donanma komutanlığına Amiral Carden'in yerine Amiral de Robeck atandı.³⁵⁷ Yeni Kumandan Amiral de Robeck, “Queen Elizabeth” zırhlısında düzenlediği özel toplantıda subay ve askerlerine boğaz harekâtının nasıl yapılacağı konusunda bilgiler verdi. Ayrıca 18 Mart'ta çok şiddetli bir şekilde taarruz edileceğini bildirdi.

17 Mart akşamı Boğaz'ın girişinden Kilitbahir önüne kadar olan kısım düşman uçakları tarafından dikkatle araştırıldı. Bu araştırma sonunda Boğaz'da mayın bulunmadığı tespit edildi. Bu arada Kepez Burnu, Sarısığlar Körfezi ve Soğandere açıklarında bir miktar mayın görüldü. Fakat İtilaf kumandanları güçlü zırhlılarına güvendiklerinden bu mayınları önemsemediler.³⁵⁸

352 **OBÇM**, C 1, s. 43.

353 Hamit Haksever, “Çanakkale Savaşı'nda İngiliz Oyunu”, **İlk Adım Bir Mekteptir**, S 201, Nisan 2005.

354 Yıldız, **age.**, s. 161.

355 **OBÇM**, C 1, s. 136, 147; **OBÇM**, C 2, s. 218-219.

356 **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 170.

357 Thomazi, **age.**, s. 35; **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 179.

358 **BDHTH**, 1991, s. 31.

17 Mart gecesi Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Bey, Mayın Grup Komutanı Binbaşı Niyazi Bey'i çağırarak eldeki son mayınların dökülmesini istedi. Bunun üzerine, Tophaneli Yüzbaşı Hakkı kumandasındaki "Nusret" mayın gemisi harekete geçti. Binbaşı Nazmi Bey, mayın uzmanı Üsteğmen Geehl ile saat 03.00'de 26 mayını Erenköy Koyu ve Akyarlar mevkiine dök-tü.³⁵⁹ Müttefik filo kıyıya paralel olarak gizlice döşenen bu mayınların farkına varamadı.³⁶⁰ Çünkü mayın arama gemileri 16 Mart gecesi boğazdaki bütün mayınları temizlemiş olduğundan başka mayınların olabileceğinden ve yeni mayınların dökülebileceğinden kuşkuları kalmamıştı.³⁶¹

18 Mart 1915 sabahı saat 8.45'te İtilaf mayın tarama gemileri her yeri temizlediği raporunu verdi. İtilaf donanmasına göre boğaz temizlenmişti.³⁶² Bu raporu alan Amiral de Robeck komutasında 18 zırhlı, çok sayıda muhrip, denizaltı ve diğer gemilerden oluşan üç tümen halindeki filo sabahleyin güneşli ve ılık havada Limni'den yola çıktı. Filo üç sıra halinde düzenlenmişti. Birinci sırada İngiliz gemileri, "Queen Elizabeth", "Inflexible", "Lord Nelson" ve "Agamemnon", ikinci sırada "Ocean", "Irresistible", "Wergeance", "Albion", "Swiftsure", "Majestic", "Conapus" ve "Cornwalls", üçüncü sırada "Triumph", "Prince George", "Gaulois", "Suffren", "Charlemagne" ve "Bouvet" bulunuyordu.³⁶³ Bu muazzam filoda 5066 top vardı.³⁶⁴

18 Mart günü Çanakkale Boğazı I. Dünya Savaşı'nın en kanlı mücadelesine sahne oldu. O günün sabahı güneşli ve hafif rüzgârlı idi. 16 zırhlı, 2 kruvazör, 1 uçak gemisi, çeşitli muhripler ve mayın tarama gemilerinden oluşan çok büyük bir müttefik filo Boğaz'a yaklaşmaya başladı. 16 büyük harp gemisi sabah 10.00'dan 17.00'ye kadar Türk tabyalarını bombaladılar. Saat 10.00'da muhrip gemiler mayın arayarak ilerledi ve büyük zırhlı gemiler de bunları takip ederek Boğaz girişine geldiler. Saat 11.00'de Seddülbahir yönünden İtilaf gemileri ilerledi. Önde "Agamemnon", "Lord Nelson", "Queen Elizabeth", "Inflexible" ve "Prince George" muharebe gemileri hareket ediyordu. Omuzluk düzeninde ilerleyen filoda 19 muharebe gemisi, 3 kruvazör ve birçok torpido tahrip ve taşıt gemileri bulunuyordu. "Triumph" muharebe gemisi Anadolu kıyısını, "Prince George" Rumeli kıyısını yakından izlerken "Inflexible", "Agamemnon ve Lord Nelson" ile "Queen Elizabeth"ten oluşan güçlü gemiler Boğaz'ın ortasından ilerliyordu. Saat 11.40'ta "Inflexible

359 Apuhan, *age.*, s. 31-32.

360 Thomazi, *age.*, s. 36.

361 Thomazi, *age.*, s. 36.

362 Travers, *age.*, s. 31.

363 Çanakkale 1915, s. 21; Eyicil, *age.*, s. 253.

364 Çimen- Göğebakan, *age.*, s. 289; Yağmur Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş*, İstanbul 1992, s. 50; Yılmaz Öztuna, "18 Mart", *Türkiye*, 19 Mart 2007; Çimen-Göğebakan, *age.*, s. 289.

ve Queen Elizabeth” tabyalarımıza ateş etmeye başladı. “Queen Elizabeth”, Anadolu Hamidiye tabyasına, “Inflexible” ise Rumeli Mecidiye tabyasına ateş etti. Mesafe uzak olduğundan Türk bataryalarından karşılık verilmedi.³⁶⁵

“Queen Elizabeth”, Anadolu yakasında Mesudiye bataryalarını dövdükten sonra toplarını Dardanos’a çevirdi. Komutan Cevat Bey, batarya komutanı Hasan Bey’e ateşe başlamasını istedi. Türk askerleri dikkatle ateş ederek toplarını hedeflerine isabet ettirmeye çalıştılar. Fakat bir İtilaf topunun isabeti sonucunda batarya kumandanı Hasan Bey, Arif Çavuş, Teğmen Mevsuf Bey ve Nişangâh Çavuşu Yozgatlı Yunus şehit oldular.³⁶⁶

Nizami bir şekilde Karanlık Liman’a ilerleyen donanma Türk topçularının menziline girince ateş başladı.³⁶⁷ Üç sıra halinde ilerleyen filo Boğaz’a girince saat 11.15’te tabyalarımızla zırhlılar arasında karşılıklı ateş edildi. Düşman gemileri Seddülbahir yönünde ilerledi. Önde “Agamemnon”, “Lord Nelson”, “Queen Elizabeth”, “Inflexible” ve “Prince George” adlı muharebe gemileri hareket ediyordu. Dört büyük zırhlı da Anadolu ve Rumeli yakasını ateşe tuttu. Bu arada düşman tarafından atılan bombalar nedeniyle Çanakkale şehri yanmaya başladı. Çıkan yangın ve sis boğazı kapladı. Öğleden sonra saat 14.00’te Türk bataryalarından yoğun ateşler açıldı. Rumeli ve Mecidiye tabyasından bir kaç topla karşılık verildi. Anadolu Hamidiye tabyası ateşi altında kalan “Bouvet” muharebe gemisine birkaç vuruş yapıldı. Birden bire gemi yanmaya başladı.³⁶⁸ Şiddetli çarpışmalar devam ederken dört İngiliz gemisi ileri geçti. Saat 14.00’te Fransız zırhlısı “Bouvet” isabet alarak battı.³⁶⁹ Anadolu Hamidiye tabyasından atılan ateş sonucu isabet alan “Bouvet” geri dönerken Erenköy’de bulunan mayına çarptı ve 3 dakika içinde 600 askerle birlikte battı. “Bouvet” mürettebatının ancak onda biri kurtulabildi. Bunun üzerine saat 14.10’da düşman ateşi hafifledi³⁷⁰ Saat 15.20’de Anadolu Hamidiye tabyasından “Irresistible”ye ateş açıldı ve gemi iskele yönünde yattı. 17.30’da tabyalardan yapılan ateşlere devam edildi. “Irresistible” gemisinin yanına yardım etmek için gelen “Ocean” gemisi de ateş aldı. Bu iki geminin personeli boşaltılmaya başlandı.³⁷¹

“Irresistible” muharebe gemisi saat 15.30’da hızlı bir şekilde suya battı³⁷²

365 Thomazi, *age.*, s. 36. **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 204; **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, s. 9-10. Sayılır, *age.*, s. 100; Sertoğlu, *age.*, C VI, s. 3535.

366 Uluğ, *age.*, s. 33.

367 Ergüder, *age.*, s. 142.

368 **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 207.

369 **OBÇM**, C 1, s. 44.; Travers, *age.*, s. 31.

370 **Çanakkale’de Türk**, s. 4-5.

371 **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 208; Altıntaş, *age.*, s. 14; Sayılır, *age.*, s. 137; Travers, *age.*, s. 33.

372 Travers, *age.*, s. 33.

ve saat 16.00'da "Inflexible" zırhlısı isabet aldı. Saat 18.00'de "Ocean" zırhlısı da Boğaz suyuna gömüldü. İtilafla Devletleri dört saat içinde kırk bin ton ağırlığındaki üç zırhlısını (İngilizlerin: "Ocean", "Irresistible", Fransızların: "Bouvet") kaybetti ve diğer üç zırhlı da (İngilizlerin: "Inflexible", Fransızların: "Gaulois" ve "Suffren") suda zor duracak şekilde hasar aldı. Yine aynı gün Dardanos, Hamidiye ve Rumeli istihkâmları düşman donanmasıyla bombardımlandı ve karşılıklı ateş sekiz saat devam etti.³⁷³ Sekiz saat içinde İngiltere ve Fransa, kuvvetlerinin üçte birini kaybetti. Bu nedenle saat 19.00'da İtilaf donanması Boğaz'ı terk etmeye başladı.³⁷⁴ Amiral Robeck, İtilaf donanmasının ağır hasar görmesine, yüzen mayınların sebep olduğunu söyledi.³⁷⁵

Saat 17.00'de birleşik filodan 5 muharebe gemisi savaş dışı kalarak çekilirken saat 18.00'de hasara uğrayan 2 savaş gemisi de Boğaz'da kaderine bırakıldı. Diğer gemilerde yavaş yavaş çekildi.³⁷⁶ Böylece Boğaz'dan çekilmek zorunda kalan İtilaf donanması, kara kuvvetleri ile taarruz yapmadan başarılı olamayacağını anladı.³⁷⁷

18 Mart'ta İtilaf filosunun Çanakkale Boğazı'nı geçme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. İngilizler, Çimenlik, Hamidiye, Mecidiye, Dardanos ve Rumeli istihkâmlarını şiddetle bombaladılar ancak zarar veremediler. İtilaf donanması akşama kadar Türk istihkâmlarını şiddetli bir şekilde bombaladı ise de Mecidiye ve Hamidiye istihkâmlarından etkili bir şekilde karşılık verildi.³⁷⁸

18 Mart Çanakkale Boğazı Savaşı'nda Türklerin 25 şehit ve 61 yaralı olmak üzere toplam kaybı 81 idi. Bu çetin savunma karşısında Türklerin 150 topundan ikisi harap oldu.³⁷⁹ Bunlar Hamidiye ve Güvenlik tabyalarından birer top ve iki namlu idi.³⁸⁰ Almanların ise ölü ve yaralı sayısının toplamı 18 idi. Bu savaşta Birleşik Filodan "Bouvet", "Ocean" ve "Irresistible" batarak Boğaz'ın sularına gömüldü ve "Inflexible", "Golva", "Suffren" ve "Agamemnon" savaş dışı kalarak muharebe edemez duruma düştü. İtilaf kuvvetleri 800 askerini³⁸¹ ve savaş gücünün üçte birini kaybetti.³⁸²

373 **OBÇM**, C 1, s. 45.

374 **Çanakkale'de Türk**, s. 4-5.

375 Travers, **age.**, s. 33.

376 **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 209.

377 Ergüder, **age.**, s. 142.

378 **OBÇM**, C 1, s. 67-68.

379 **Çanakkale'de Türk**, s. 4-5.

380 Travers, **age.**, s. 34. Yazar, 24 şehit ve 79 yaralı olmak üzere toplam kaybı 113 olarak bildirmiştir.

381 **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 211.

382 **BDHTH**, C 5, 1. Kitap, s. 212.

18 Mart günü yapılan savaşta vinç arızalanınca “Queen Elizabeth” zırhlısını batıran 275 kilogram ağırlığındaki mermiyi arkadaşlarının yardımıyla Havranlı Koca Seyit, topun namlusuna sürdü.³⁸³ Bu çabasıyla Havranlı Koca Seyit, Türk askerinin darda kaldığı zaman neler yapabileceğini ispatladı.³⁸⁴

Fazla miktarda zayıat veren düşmanın batan zırhlılarının yanında pek çok savaş gemileri de yara aldı. Kurtarma faaliyetlerine katılan birçok küçük harp gemisi de batırıldı. Bu savaşta Türkiye’de torpil uzmanı olarak çalışan Geehl’in, Erenköy Körfezi’ne 18 Mart’tan önce yerleştirdiği mayınların önemli bir etkisi oldu.³⁸⁵ Amiral de Robeck komutasındaki İtilaf donanması, 18 Mart’ta ağır bir yara alınca Çanakkale geçilmez gerçeğini gördü.³⁸⁶

İtilaf donanması Boğaz girişindeki engelleri geçebilseydi dahi buradan öteye ilerlemesi çok zordu. Boğaz girişinden hemen sonra Kilitbahir-Eceabat ve Çimenlikkale-Nara Burnu arasındaki dar bir şeritte on bir sıra mayın ve Türk bataryaları bulunuyordu. Daha ileride “Midilli” ve “Yavuz” başta olmak üzere Türk donanmasının yarattığı engeli aşarak Marmara’ya ve oradan İstanbul’a ulaşmaları mümkün değildi.³⁸⁷

Churchill ve bazı tarihçiler tarafından, Robeck ve İtilaf Filosu, Boğaz’ı geçmek için ikinci bir saldırı yapsaydı başarılı olurdu, çünkü tabyalarda ağır cephane kalmamıştı iddiaları ortaya atılmıştı. Churchill’in Türklerin ağır cephanesinin azaldığına dair istihbaratı doğru değildi. Bunun aksine Türk siperlerinde ve topçularında bol miktarda cephane vardı. İngiliz Donanma Tarihçisi Sir Julian Corbett’inin belirttiğine göre Türk siperlerinde her bir ağır top başına ortalama yetmiş seferlik, 15 cm çapındaki havan topları için yüz otuz seferlik, mayın koruma silahları için de silah başına yüz elli seferlik cephane vardı. Mesela 18 Mart akşamı Erenköy bölgesinde 8. Türk Alayında 3.634 havan topu mermisi vardı. 4. Topçu Alayında 1.100 mermiden 992’si duruyordu. Kepez’deki bataryada ise 2.672 mermiden 492’si kullanılmamıştı. Muin-i zafer bataryasında da 691 mermi kalmıştı. Boğazkesen’de bir bataryada 374 mermi kullanılmıştı ve bu bataryada 756 mermi daha vardı. Kepez bölgesindeki deniz bataryasında 260 mermi kullanılmıştı ve daha 658 mermisi vardı. Üç topçu bölüğünde 924 mermi bulunuyordu. Sili’deki dağ bataryası da sadece 64 mermi kullanılmıştı ve elinde 720 mermi daha bulunmaktaydı.³⁸⁸ Yukarıda kısaca belirtildiği gibi, Türk cephelelerinde yeteri kadar silah ve cephane vardı. Osmanlı Devleti gerekli asker, silah ve cephane tedbirlerini

383 Yıldız, *age.*, s. 28; Gençcan, *age.*, s. 28.

384 Apuhan, *age.*, s. 38.

385 “Liman Von Sanders Paşa’nın Çanakkale Hatıraları”, *Çanakkale Hatıraları*, İstanbul 2002, C 2, s. 52-53.

386 Cemalettin Yıldız, *Çanakkale Seddülbahir Kahramanları*, İzmir 2005, s. 6.

387 *Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı*, s. 32.

388 Travers, *age.*, s. 34.

zamanında almıştı. Savaş sırasında İtilaf Devletleri, Çanakkale Cephesi'nde Türk ordusunun gücünü azaltmak amacıyla Osmanlı toprakları içinde yaşayan Ermeniler ile Rumları isyana teşvik ettiler ve bunların maddi güçlerinden de yararlandılar. Çünkü Ermeniler ve Rumlar levent ticareti yaparak çok zengin olmuşlardı.³⁸⁹

Çanakkale Muharebelerinde elde edilen başarı sonucunda Türklerin morali düzeldi³⁹⁰ ve Balkan Savaşlarında yenilmiş olma mahcubiyeti ortadan kalktı. Türk kumandan ve askerleri gelecek için gururunu ve kararlılığını ortaya koydu. Bu kararlılıkla Anadolu'nun ebedî bir vatan olma yolunu açtı.³⁹¹ Avusturya Donanma Cemiyeti, Osmanlı ordusunun Çanakkale'deki tarihi zaferini, 11 Nisan 1915'te gönderdiği bir yazı ile takdir etti.³⁹² Bahr-i Sefid Kumandanı Cevat Paşa'ya, 13 Nisan'da Boğaz'ın savunmasındaki başarısından dolayı Almanya tarafından Croix de Fer nişanı verildi.³⁹³ 18 Mart'ta gösterdiği üstün başarıdan dolayı Meclis-i Mahsus-u Vükela tarafından 25 Nisan'da Padişah Mehmet Reşat'a "Gazi" unvanı verildi.³⁹⁴ 3. Kolordu Kumandanı Esat Paşa, 29 Nisan'da savaşta göstermiş olduğu başarılarından dolayı "Altın Muharebe Liyakat Madalyası" ile ödüllendirildi.³⁹⁵

Robeck, kumandasında bulunan İtilaf donanmasını, ordunun desteğini alarak saldırı yapmaya hazırladı. Fakat 19-24 Mart 1915 tarihleri arası esen sert rüzgâr, donanmanın harekete geçmesine engel oldu.³⁹⁶ 21 Mart'ta İngilizler kaybettikleri gemilerinin yerine yenilerini göndererek yeniden Boğazlara hücum etmeyi planladılar.³⁹⁷ Bunun üzerine 25 Mart'ta takviye edilen İtilaf donanmalarına karşı Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'nı savunacak olan 1. Ordu Kumandanı Alman Mareşal Liman von Sanders 5. Ordu Komutanlığına getirildi.³⁹⁸ Hızla işe başlayan Sanders Paşa için 27 Mart'ta Gelibolu'daki Fransız Konsolosluğu binası karargâh yapıldı.³⁹⁹ Enver Paşa'nın önerilerini dikkate alan Sanders Paşa, Türk Tümenlerini birbirinden uzak

389 **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, s. 5. Levantalılar adı verilen gruplar ticari hayata hâkim idiler. Ülkenin iş ve ticaret hayatı bunların elindeydi.

390 N. Hakkı Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yay., s. 31.

391 **Çanakkale'de Türk**, s. 36.

392 **OBÇM**, C 1, s. 61.

393 **OBÇM**, C 1, s. 63.

394 **OBÇM**, C 1, s. 78.

395 **OBÇM**, C 1, s. 85.

396 Travers, **age.**, s. 36.

397 **OBÇM**, C 1, s. 47; Travers, **age.**, s. 43.

398 Yıldız, **age.**, s. 29; Ergüder, **age.**, s. 143; Ahmet Altıntaş, **Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı İon Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu**, Çanakkale 1999, s. 8.

399 **OBÇM**, C 1, s. 48.

mevzilere yerleştirdi.⁴⁰⁰ Düşmanın nereden çıkarma yapacağını bilmediği için önce Asya kıyısında bulunan Beşiğe Koyu ile Kumkale'yi tahkim ettirdi. Sonra Avrupa Yakası'nda olan Seddülbahir ve Kabatepe bölgesinin orta bölgesine 9. Tümeni konuşlandırdı. 19. Tümeni Eceabat'a yerleştirdi. Muhtemel çıkarmanın Saros Körfezi'nden yapılacağını düşünerek buraya 4. ve 5. Tümeni yerleştirdi, burada bulunan bataryaları güçlendirdi.⁴⁰¹

Çanakkale zaferi yurt içinde ve yurt dışında sevinçle karşılandı. Nitekim Peşte üniversite öğrencileri bu zaferi 27 Mart'ta sevinç gösterileri ile kutladı. Yine Peşte Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bu zafer anısına yemekli bir toplantı düzenledi.⁴⁰² Osmanlı askerlerinin Çanakkale Savaşı'nda kazanmış olduğu zafer Viyana Belediyesi tarafından da memnunlukla karşılandı. Viyana Belediye Başkanlığı 28 Mart'ı kutlamak amacıyla askerlerimize bir tebrik gönderdi.⁴⁰³ Bu zafer dolayısı ile Malezya'nın Batavya şehrinde yaşayan Müslümanlar, bayram yaptılar. Bu sevinçlerinden dolayı 4 Haziran 1915'te Cuma günü okunan hutbede Padişah'ın adını "Gazi" olarak andılar.⁴⁰⁴

5.2.4. Kara Muharebeleri

Denizden Boğaz'ı geçemeyen İtilaf donanması komutanları, 22 Mart sabahı saat 10.00 da "Queen Elizabeth" gemisinde Hamilton başkanlığında toplandı. Toplantıya Tümgeneral Walter Braithwaite, Birdwood, Robeck ve Roger Keyes katılarak karaya asker çıkarma kararı aldılar. Alınan karar gereğince en geç nisan ayının başında çıkarma yapılması planladı. Planın uygulanması için hazırlıklar tamamlandı.⁴⁰⁵ 23 Mart'ta Başkomutan General Sir Ian Hamilton, Britanya Savaş Bakanı Lord H. Kitchener'e bir telgraf çekerek Gelibolu'da bulunan 40.000 Türk askeri ile savaşmak için kara kuvvetlerine ihtiyaçları olduğunu bildirdi. Çünkü Sir Ian Hamilton, Türklerin kurduğu yeni savunma hatları ve mayınları ile başa çıkamayan donanmasına güvenemiyordu.⁴⁰⁶ Hamilton'un isteği üzerine emrinde 75.000 kişilik bir kuvvet toplandı. Bu kuvvetler İngiliz, Fransız, Avusturalya, Yeni Zelan'da ve diğer sömürü askerlerinden oluşmaktaydı. Genel karargâh Limni Adası'nda Mondros Limanı'ydı. General Hamilton'un genel komutanlığı altında olmak üzere ANZAK (Australian, and Nev Zealand Army Corps) kuvvetlerinin komutanlığı General Hunter Weston ve General Birdwood, Fransız kuvvetlerinin komutanlığı General d'Amade tarafından yapılacaktı. D'Amade'nin yerine

400 Travers, *age.*, s. 43.

401 Travers, *age.*, s. 44.

402 **OBÇM**, C 1, s. 73-74.

403 **OBÇM**, C 1, s. 50.

404 **OBÇM**, C 1, s. 115.

405 Travers, *age.*, s. 38-39.

406 Travers, *age.*, s. 39-40.

sonradan General Gouraud ve onun yaralanmasıyla da yerine General Bailoud geçti.⁴⁰⁷

Çanakkale Boğazi'nden geçemeyen İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Bolayır, Beşige Kumkale, Kabatepe, Seddülbahir, Alçıtepe ve Kilitbahir'e çıkararak yapmayı planladı.⁴⁰⁸ Bu plan üzerine hareket eden Fransızlar, Mondros'ta iskele inşa ettiler, İngilizler de Bozcaada'da işgal hareketlerine giriştiler. İngiliz ve Fransız kumandanları burada yaptıkları çalışmalarını gizlice yürüttüler.⁴⁰⁹ Savaşmak için çıkarma hazırlıklarını tamamlayan İtilaf kuvvetleri 1 Nisan 1915'te Kuru Çiftlik, Yeniköy, Çınar Limanı, Despot ve Deliyanı sırtları ile Koyun Limanı'nı bombaladı. Körfez'e giren bir zırhlı, Karaağaç Limanı'nı ağır bir şekilde bombalayarak buradaki birliklerimizi etkisiz hale getirdi. Türk askerinin şiddetli savunması karşısında şaşkın olan İngiltere, savaşa devam edebilmek için 125 torpil arama gemisi istedi. Ayrıca savaş devam ettirebilmek ve savaş uçaklarını gizlemek için Bozcaada'ya kapalı havaalanı yaptırdı. Gelibolu Yarımadası'na asker çıkarmak için Mondros'a asker yığmaya başladı.⁴¹⁰

Bu arada İngilizler, Kahire, Sidney, Melbourne, Wellington ve Londra gibi büyük şehirlerde yayımlanan gazetelerde, Türkler aleyhine kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Bu çıkarılan gazetelerde Türklerin, acımasız, vahşi ve barbar olduklarını, savaş esirlerine kötü davrandığını yalan bir propaganda şeklinde yayımlattı.⁴¹¹ Oysa Türk askeri, esir düşen İtilaf askerlerine insani yardımda buldukları gibi onların bütün ihtiyaçlarını karşılamış, esirlerin elini sıkımsız ve onları güvenli bir şekilde İstanbul'a göndermişti.⁴¹² 3 Nisan'da karaya çıkarak Arıburnu'ndan taarruz eden İtilaf askerleri geri püskürtüldü. Gelibolu'yu top ateşine tutan "Agamemnon" zırhlısı isabet alınca geri çekildi. Kabatepe önünde bulunan İtilaf donanmasına ait nakliye gemisi isabet aldı ve gemide yangın çıktı. Bunun üzerine diğer gemiler de savaş alanını terk etti.⁴¹³ 4 Nisan'da İtilaf donanmasından bir torpil arama gemisi ile Seddülbahir civarını bombalayan beş büyük İtilaf gemisi batırıldı, dört gemi de savaşamaz hale getirildi.⁴¹⁴

7 Nisan'da Çanakkale Boğazi'ne yaklaşmak isteyen İtilaf torpil gemisine Türk bataryalarından atılan mermi isabet etti ve bu gemi Kumkale açıkların-

407 Sertoğlu, *age.*, C VI, s. 3537.

408 Ergüder, *age.*, s. 143.

409 **OBÇM**, C 1, s. 51-52.

410 **OBÇM**, C 1, s. 55-56.

411 Mete Tunçoku, **Azınlıkların Kaleminden Mehmetçik**, Ankara 1997, s. 21-26.

412 **ATASE**, K 258, D 1068, F 33/2-1.

413 **OBÇM**, C 1, s. 89.

414 **OBÇM**, C 1, s. 58.

da battı.⁴¹⁵ 10 Nisan'da Körfez'de bulunan "IV. Henri" zırhlısına bataryalardan elli iki mermi atıldı ve bunların çoğu gemiye isabet etti. Defalarca yaptıkları saldırılarda İtilaf askerleri çok zayıf verdi ve toplam beş bin asker kaldı. Kumandası altındaki asker sayısı azalınca General Boman ile General d'Amade takviye kuvvet getirmek amacıyla Mısır'a gitti. Buradan temin ettiği askerler ile Suriye sahilinden karaya çıkarma yapmayı planladı.⁴¹⁶ İngilizler savaş sırasında uluslararası kurallara uymuyorlardı. Nitekim 11 Nisan'da "Agamemnon" zırhlısıyla Bolayır köyündeki Süleyman Paşa türbesini bombaladılar.⁴¹⁷

Kısa sürede Çanakkale'ye saldırı hazırlıklarını tamamlayan İtilaf donanmasına ait bir zırhlı torpido ve uçak gemisi 13 Nisan'da Saros Körfezi'ne geldi.⁴¹⁸ 17 Nisan'da Saros Körfezi üzerinde uçan bir İtilaf uçağı denize düşürüldü. Bunu kurtarmak için denize inen uçağa topçu birliklerimiz ateş etti ve bu uçağı batırdı. Bunlara yardım için gelen "Amiral Nelson" zırhlısıyla bir tayyare gemisine mermi isabet edince zırhlı uzaklaştı ve tayyare gemisi de hasar gören tayyareyi arkasına alarak çekildi. Yine 17 Nisan'da öğleden önce E-15 işaretli İngiliz deniz altısı, Çanakkale Boğazı'nın Karanlık Limanı'nın doğusunda batırıldı.⁴¹⁹ 19 Nisan'da Seddülbahir'de bulunan bataryalardan Fransız "IV. Henri" zırhlısına ateş edildi ve zırhlı isabet aldı. Ayrıca "Vengeance" İngiliz zırhlısı da bataryalardan açılan ateş sonucu isabet aldı ve geri çekildi. Çanakkale Boğazı'nı geçmek isteyen Fransız "Joule" denizaltısı ateş altına alındı ve bu sırada bir torpile çarparak battı. Bolayır civarında yerleşim yerlerini ateşleyen "Agamemnon" zırhlısı isabet alınca geri çekilmek zorunda kaldı.⁴²⁰ 21 Nisan'da Fransızlar, Yeni Zelandalı ve Avusturalyalı askerleri İskenderiye'den gemilerle Çanakkale'ye getirmek üzere yola çıkardılar.⁴²¹ Bu arada Fransız römorkları ve mavnaları Marsilya'dan Limni Adası'na geldi.⁴²²

İtilaf kuvvetleri 25 Nisan'da çeşitli yerlerde karadan çıkarma harekâtına başladı. Bu harekât şöyle planlandı. Asıl kuvvetler Seddülbahir'e çıkacak ve buradan Türk merkez istihkâmlarının arkasına yürünecek, Kumkale'ye çıkacak olan Fransız alayı buraya taarruz ederken, İngiliz fırkası Kabatepe'ye çıkarma yaparak asıl kuvveti koruyacak ve kısa yoldan merkez istihkâmlarının arkasına yürüyerek asıl kuvvetle birlikte hareket edecek. Türk askerini yanıltmak için Saros Körfezi gibi diğer yerlerde de gösteri amaçlı çıkarma

415 OBÇM, C 1, s. 59.

416 OBÇM, C 1, s. 60-61.

417 OBÇM, C 1, s. 70.

418 OBÇM, C 1, s. 62.

419 OBÇM, C 1, s. 91.

420 OBÇM, C 1, s. 96.

421 OBÇM, C 1, s. 76.

422 OBÇM, C 1, s. 77.

yapılacak.⁴²³

Arıburnu cephesinde Mustafa Kemal kumandasında 19. Fırka ve bir de 9. Fırka vardı. Arıburnu'ndan çıkarma yapmayı uygun bulan İtilaf Devletleri'nin ANZAK (Avusturalia and New Zealand Army Corps) birlikleri 25 Nisan'da karaya çıktı. Burada karaya çıkan İtilaf askerlerine 27. Türk Alayının ikinci taburu derhal ateşle karşılık verdi.⁴²⁴ Kirte'nin güneydoğusunda 25 Nisan'da, İtilaf Devletleri'nin on iki büyük dretnot, zırhlı kruvazör, on beşi küçük torpido harp gemisi, on büyük ve on küçük nakliye gemisi ve birçok kayık römorklarla beraber iki adet dubadan oluşan filosu bulunuyordu. Bu filo Tekeburnu ve Seddülbahir İskeleyi'ni sararak çıkarma yapmaya başladı. Teke Koyu ve Ertuğrul Koyu'na iki büyük duba yaklaşarak asker çıkardı. Bu sırada Türk askerleri hendekten tüfeğini uzatarak kıyıya yaklaşanlara ateş açmaya başladı. Yoğun Türk ateşi sonucunda İtilaf askerleri büyük kayıplar verdi.⁴²⁵

25 Nisan saldırısında Sanders Paşa, Gelibolu'daki karargâhına dönme-yerek Bolayır'da kaldı. 26 Nisan'da Sanders Paşa, komutayı Bolayır'dan yürüttü. Arıburnu ve Seddülbahir'deki savunmayı güçlendirdi. Sanders Paşa, 25-28 Nisan tarihleri arasında savunmayı Saros üzerinde yoğunlaştırdı.⁴²⁶ Çıkarma yapan İtilaf birliklerinin Kirte'ye gelseler dahi Alçıtepe'yi alması mümkün değildi. Çünkü Alçıtepe sirtlarına çok sayıda yeni tabya ve engeller yapılmıştı.⁴²⁷ Seddülbahir'in sağ tarafında Fransız askerleri ve bunların bitişiğinde Senegal, Gurka, daha sonra Sih ve en sonunda İngiliz askerleri bulunuyordu. İtilaf askerlerinin iase ve su ihtiyacı yeteri kadar karşılanamıyordu. Ayrıca İtilaf askerleri Gurkalı askerlere hiç güvenmiyordu. Çıkarma sırasında İtilaf birlikleri çok büyük kayıplar verdiği gibi kalanların da çoğu hasta idi. İtilaf kumandanları da savaşın genel gidişatı hakkında askerlerine doğru bilgi vermiyordu.⁴²⁸ Ölümü göze alarak çıkılan bu savaşta, İtilaf askerlerinin ruh sağlığı da bozuluyordu. Bu nedenle İtilaf Devletleri tarafından Bozcaada'da tam teşekküllü kurulan akıl hastanesinde, askerlerinin psikolojik ve akıl hastalığının tedavilerini yaptırdı.⁴²⁹

25 Nisan'da Seddülbahir'e birinci çıkarmayı yapan İngiliz birliklerinin hedefi Alçıtepe ile Kilitbahir'i almaktı. Anzaklar, ikinci çıkartmayı Kaba-

423 Atsız, *age.*, s. 51; Sertoğlu, *age.*, C VI, s. 3539.

424 Atsız, *age.*, s. 53; Eyicil, *age.*, s. 254.

425 Apuhan, *age.*, s. 65; Binbaşı Mahmut Sabri Bey, "Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekatı", *Çanakkale Hatıraları*, C 3, İstanbul 2003, s. 68-69.

426 Travers, *age.*, s. 49-50.

427 Altıntaş, *age.*, s. 22.

428 Vahdet Keleşyılmaz, "Çanakkale Muharebeleri Hakkında bir Rapor ve Bir Değerlendirme", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 1999, C XV, S 43, s. 75-76.

429 Ferai Tınç, "Çanakkale Bizim Derinliğimiz", *Hürriyet*, 20 Mart 2006.

tepe'ye yaptı. Bu çıkarmayı yapan birliğin hedefi; Kocaçimen Tepesi'ni ele geçirmek, Seddülbahir'deki İngiliz birlikleriyle Eceabat bölgesini alarak Gelibolu Yarımadası'nın güneyine hâkim olmak ve böylece Marmara yolunu açmaktı.⁴³⁰ İtilaf askerleri, İlyas Burnu ve Anafartalar kıyılarında gezen veya siper kazan Türklere top atışı yaptıkları halde başarısız oluyorlardı. Burada bulunan devreye "Scorpion" gemisinden altı top atıldılar, fakat isabet ettiremediler.⁴³¹ Liman von Sanders komutasındaki Türk birlikleri, Seddülbahir Kalesi'nin doğusunda siperler kazdı, dikenli teller döşedi, dört makineli tüfek ve dört tane de 37 mm'lik otomatik silah yerleştirdi. Böylece Türk askerleri İtilaf birliklerine karşı güçlü bir direniş mevzii hazırladı.⁴³² Türk askerlerinin, karaya çıkmak isteyen karşı tarafın birliklerine karşı başlattığı yoğun ateş sonucunda İtilaf askerleri çok ağır zayıat verdiler.⁴³³

İtilaf askerleri Seddülbahir ve Ertuğrul Koyu'ndan çıkarmaya başlayınca, bu koyun batı yönüne yerleşmiş beş manga Türk askerinin başında 10. Bölük ikmal erlerinden Ezinelî Yahya Çavuş bulunuyordu. Ezinelî Yahya Çavuş çıkarma yapan İtilaf birliklerine karşı şiddetle direndi.⁴³⁴ İtilaf birlikleri ağır bomba ateşleriyle Türk siperlerini etkisiz hale getirince Yahya Çavuş başka sipere geçerek karşı ateşe devam etti.⁴³⁵ Olağanüstü gayret göstererek bir İngiliz bölüğünü 14 saat olduğu yerde durdurmayı başardı.⁴³⁶

Çanakkale Muharebelerinde, Anzaklar, İtilaf askerlerinin safında Türklere karşı savaşıyordu. Kendilerine niçin savaştıkları sorulduğunda *İngilizler bizim kardeşlerimizdir, dilimiz ve kültürümüz birdir* diyerek cevap veriyorlardı.⁴³⁷ Cephede savaş şartları çok kötü idi. Cesetlerin bozulması, yaralıların bakımsızlığı ve aşırı derecede sıcaklar yüzünden sinekler çoğalmıştı. Yemek

430 Eyicil, *age.*, s. 254; Altıntaş, *age.*, s. 15.

431 Travers, *age.*, s. 55.

432 Travers, *age.*, s. 60.

433 Travers, *age.*, s. 63.

434 Gençcan, *age.*, s. 54; Niyazi, *age.*, s. 28.

435 Mahmut Sabri Bey'in anılarına göre makineli tüfekte 12 saat ateş eden Yahya Çavuş, tek başına bir tabur asker kadar iş görmüştü. Binbaşı Mahmut Sabri Bey, *age.*, s. 73-74.

436 Yıldız, *age.*, s. 75-76. Ayaşlı Ecir Bin Mustafa'nın savaşta bulunduğu siperde attığı mermi kovanları yarım metre yüksekliğinde yığın oluşturdu. Ecir Bin Mustafa bu mermi kovanlarını, kürekle dışarı attı. Ruşen Eşref Ünaydın, *Çanakkale Savaşlarında Dediler ki*, TTK, Ankara 1990, s. 3-5. Ünaydın, *age.*, s. 12-14. Hüseyin oğlu Mustafa Onbaşı, Kırte savaşında mermisi bitince düşmana süngü ile saldırdı. Ölümünden korkan düşman askeri kum torbalarına sarılıyordu. Mustafa Onbaşı süngüsü ile savaşırken süngüsü kırıldı. İşgalcilerin top ateşine maruz kalınca el bombalarıyla saldırdı. Saldırı sırasında şarapnel misket parçasının kendisine isabet etmesiyle yaralandı. Fahrettin Altay Paşa'nın "Çanakkale Hatıraları", *Çanakkale Hatıraları*, C 2, İstanbul 2002, s. 30.

437 Fahrettin Altay Paşa'nın "Çanakkale Hatıraları", *Çanakkale Hatıraları*, C 2, İstanbul 2002, s. 30.

yerken birkaç asker sinekleri kovalamakla görevlendiriliyordu.⁴³⁸ Türkler ve İngilizler göğüs göğüse çarpışıyordu.⁴³⁹ Conkbayırı Muharebelerinde hücum geçen Türkler, İtilaf gemilerinin şiddetli top ateşine aldırılmamış ve savaşın şiddetine rağmen Türk askeri karşı tarafa insani yardımda da bulunmuştur.⁴⁴⁰ 25 Nisan'da düşman gemileri tabyaları dövmeye başlayınca Sanders Paşa, Anadolu'daki kolorduyu takviye için Rumeli tarafına geçirmeye başladı. Bu sevkiyat çok güçlükle yapılıyordu. Çünkü İtilaf denizaltıları Marmara'ya girmişti ve plan gereği Fransız birlikleri Kumkale'ye çıkarma yapmaya başlamıştı.⁴⁴¹ 25 Nisan'da İtilaf donanması, Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale'ye asker çıkardı. Osmanlı birliklerinin yoğun savunması sonucu karaya çıkan birlikler, geri çekilmek zorunda kaldı. 16 zırhlı İtilaf gemisi yoğun bir şekilde taarruz etti. Tabyalardan atılan mukabil ateşler sonucunda "Majestic" ve "Triump" zırhlıları ağır hasar görünce savaş hattından çekildi. Sadece o gün yapılan savaşta İtilaf tarafı 10.000 kayıp verdi. İngiliz ve Fransız askerleri 25 Nisan'da saldırdı ve Anadolu'nun Beşige kıyılarından çıkarma yapmaya başladı. Bu sırada etrafı kaplayan yoğun sis nedeniyle İtilaf gemileri saat 11.00'de savaş alanından çekilerek Bozcaada'ya gitti.⁴⁴² 26 Nisan sabahı İtilaf askerleri su bulamadıkları gibi cephanelerini de bitirmişlerdi. Türk askerleri Kumkale'de Fransız birliklerine ağır kayıplar verdirerek Zığındere ve Sarıtepe kumsalının boşaltılmasını sağladılar.⁴⁴³ Kabatepe ve Topçular sırtına dört adet top yerleştiren Türklerin, fazla miktarda mühimmat ve çok sayıda yedek topu bulunuyordu. Bu tedbirler muhtemel Anzakların saldırısına karşı alınmıştı.⁴⁴⁴

Gelibolu Yarımadası'na döşenmiş olan dikenli teller ile siperlerden ve özellikle uçaklar tarafından yönlendirilen Türk topçularından Birdwood ve diğer yüksek rütbeli subaylar çok korkuyordu. Çanakale ve Nara'da konuşlandırılmış olan Türk topçuları düşmanın ilerlemesini engelliyordu. Askerlerine yeteri kadar yiyecek ve su bile ulaştıramayan İtilaf kumandanları, personelinin yetersizliklerini görmemezlikten gelerek merkez karargâhı suçluyorlardı. Buna rağmen Hamilton ve Birdwood, gelişmelerin lehlerine olacağına inanıyorlardı.⁴⁴⁵ Halbuki komutanların emirlerine uymayan İtilaf

438 Altay, *age.*, s. 33.

439 Altay, *age.*, s. 37.

440 Fahrettin Altay'ın anılarına göre su fiçileri taşıyan saka Türk eri yanlışlıkla İngiliz siperlerine girmiş ve orada ölmekte olan iki İngiliz askerine su vermişti. Altay, *age.*, s. 38.

441 Atsız, *age.*, s. 52.

442 Gençcan, *age.*, s. 72-73.

443 Travers, *age.*, s. 70,74,76-77.

444 Travers, *age.*, s. 82.

445 Travers, *age.*, s. 80-81.

askerleri arasında disiplin ve düzen zayıflamıştı.⁴⁴⁶ Yeni Zelandalı askerler, su ve cephanesi kalmadığı için geri çekiliyordu.⁴⁴⁷ 27 Nisan'da Sığındere civarında itilaf askeri kalmadı. Kabatepe civarında onlara karşı yapılan taarruzda büyük zayıflık ve gruplar halinde teslim olmuşlardı. Arıburnu önünde Türk topçu ateşi sonucunda bir İtilaf nakliye gemisi batırılırken Sığındere Muharebesi'nde Türkler çok sayıda şehit vermişlerdi.⁴⁴⁸ 27 Nisan'da Kumkale civarında yeniden karşı taarruza geçen itilaf birliği Türkler tarafından püskürtüldü.⁴⁴⁹ 28 Nisan'da Kabatepe civarında kalan İtilaf askerleri buldukları noktalardan çıkarıldı. Aynı gün "Jeanne de'Arc" zırhlısı hasara uğradığından Bozcaada'ya çekildi. İngiliz torpido muhribi Boğaz girişinde batırıldı. Seddülbahir önünde iki düşman gemisi yaralandı ve biri karaya oturdu. Nakliye gemilerinin yanında bulunan askerler römorklara ve mavnalara bindirilerek kurtarılmaya çalışıldı ise de bunlar da batırıldı.⁴⁵⁰ Kabatepe'nin kuzeyinde ve Arıburnu cephesinde Türklerin taarruzları sonucunda İtilaf askerleri geriye atıldı. Onlardan geriye bol miktarda cephane ve iki makineli tüfek kaldı. AE-2 Avustralya ve İngiliz denizaltıları Marmara Denizi'ne girmek isterken batırıldı ve 3 subay ile 29 İtilaf askeri Türkler tarafından esir alındı.⁴⁵¹ 28 Nisan'da Boğaz'da Türk bataryalarına saldıran Fransızların "Jeanne de'Arc" adlı zırhlısı mukabil ateşlerde isabet aldı ve ağır yaralanan gemi Bozcaada'ya çekildi. Yine aynı gün İngiliz torpidosu Çanakkale Boğazı girişinde batırıldı. Seddülbahir önünde iki nakliye gemisi Türk tabyalarından atılan ateş sonucu isabet aldı ve yaralanan gemi karaya oturdu.⁴⁵² 28 Nisan'da Seddülbahir cephesinde İtilaf komutanları panik içindeydi. Türk tarafı da çok iyi değildi. Cephede yaralanan Türk askerleri Maydos'taki hastaneye gruplar halinde kendi başlarına gidiyorlardı. Bunlara verilen sağlık hizmetleri çok yetersizdi.⁴⁵³

1 Mayıs'ta Arıburnu ve Seddülbahir'de Türkler karşı taarruza geçti. Boğaz girişinde bulunan "IV. Henri" ve "Vengeance" zırhlıları isabet alarak geri çekildi. 2 Mayıs'ta savaş devam ederken Boğaz'ı geçmek isteyen bir denizaltı torpillerin müdahalesiyle imha edildi. 4 Mayıs'ta Seddülbahir'de Türk askerlerinin taarruzu karşısında tutunamayan itilaf askerleri teçhizatını bırakarak kaçmak durumunda kalmış, Kabatepe civarına asker çıkarmaya çalışmışlarsa

446 Travers, *age.*, s. 86

447 Travers, *age.*, s. 106.

448 Yıldız, *age.*, s. 158.

449 **OBÇM**, C 1, s. 92.

450 **OBÇM**, C 1, s. 93.

451 **OBÇM**, C 1, s. 95.

452 **OBÇM**, C 1, s. 81-82.

453 Travers, *age.*, s. 116.

da başarılı olamamışlardır.⁴⁵⁴

3 Mayıs'ta devam eden Seddülbahir Muharebesi sırasında Gelibolu Yarımadası'nın bir kısmı İtilaf Devletlerinin savaş ve nakliye gemileri ile sarıldı.⁴⁵⁵ 3 Mayıs'ta Arıburnu, Kabatepe, Seddülbahir'de taarruza geçen İtilaf askerleri geri atıldı. Türk donanmalarının gelmesiyle çekilmek zorunda kalan İtilaf askerleri geride, bol miktarda cephane ve 3 makineli tüfek bıraktı.⁴⁵⁶ 4 Mayıs'ta Türk birlikleri, Arıburnu'nda karşı tarafın avcı siperlerine kadar girdi.⁴⁵⁷ 5 Mayıs'ta Seddülbahir'de Türk taarruzunda İngilizlere çok büyük kayıplar verdirildi. Türk askerleri o zamana kadar toplam 10 makineli tüfek ele geçirdi.⁴⁵⁸ 6 Mayıs'ta yapılan II. Kirte Savaşı'nda Türk askerlerinin başarılı olması, 5. Ordu Komutanı Mareşal Liman von Sanders'in kendisine ve komutası altındaki birliklere güveninin artmasına neden oldu.⁴⁵⁹ 6-8 Mayıs'ta Seddülbahir'de İtilaf askerleri tarafından yapılan saldırı karşısında Türk komutanları arasında emir komuta problemi oldu. Bizzat Gelibolu'ya gelen Enver Paşa 5. Orduda çıkan bu krizi yerinde çözdü.⁴⁶⁰ 9 Mayıs'ta İtilaf donanması Çanakkale Boğazı'nda bulunun Türk tabyalarını ağır bir şekilde ateşe tuttu. Seddülbahir civarında İtilaf askerlerinin taarruzu akim bırakıldı ve savaş gece yarısına kadar sürdü. Türk askerlerinin saldırıları sonunda İtilaf birlikleri geldiği yere püskürtüldü.⁴⁶¹ Aynı gün İtilaf askerlerinin Arıburnu'na hücumu, Türk askerinin karşı süngü saldırısı ile etkisiz hale getirildi.⁴⁶² Cephede başarılı olamayan İngilizler, 10 Mayıs'ta Maydos kasabasında Hilal-i Ahmer bayrağını çeken hastaneyi bombaladılar. Bombalama sırasında hastanede bulunan 30 yaralı Türk askeri şehit oldu.⁴⁶³ Bu olay üzerine İngilizlerin bir daha Hilal-i Ahmer bayrağını taşıyan hastaneyi bombalaması halinde, İtilaf esirlerinin idam edileceği bildirildi.⁴⁶⁴

11 Mayıs'ta Türk topçusu, karşı tarafın arkasını ve iskele mahallerini ateş altına aldı. Boğaz girişinde bulunan İngiliz zırhlısına dört mermi isa-

454 **OBÇM**, C 1, s. 89.

455 Sanders, **age.**, s. 67.

456 **OBÇM**, C 1, s. 97.

457 **OBÇM**, C 1, s. 97.

458 **OBÇM**, C 1, s. 98.

459 **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı** (Bundan sonra **TSKT**), C 5, 3. Kitap, Ankara 1980, s. 14.

460 Travers, **age.**, s. 122.

461 **OBÇM**, C 1, s. 95.

462 **OBÇM**, C 1, s. 100.

463 **OBÇM**, C 1, s. 90.

464 **BOA**, HR. SYS, 2179/3.

bet edince donanma geri çekildi.⁴⁶⁵ Muavenet-i Millî torpido botu, 13 Mayıs akşamı Morto Limanı'nda, Yüzbaşı Firle komutasındaki "Goliath" zırhlısına saldırdı ve zırhlıyı orta ve arka kısmından vurdu. Aldığı hasarın etkisiyle zırhlı battı. Torpido botu bu saldırıyı o kadar maharetle ve çabuk yaptı ki bir hasara uğramadan Marmara'ya geri döndü.⁴⁶⁶ Batan "Goliath" İngiliz zırhlısında bulunan beş yüz askerin çoğu denizde boğuldu.⁴⁶⁷ 14 Mayıs'ta "Majestic" zırhlısı ile "Albion" zırhlısı Boğaz'a girmeye çalıştılar ise de, top ateşleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar.⁴⁶⁸ 15 Mayıs'ta Arıburnu'nda İtilaf askerlerinin hücumu karşısında şiddetli çatışmalar oldu. Bu çatışmalarda 300 itilaf askeri öldürüldü 1.500'ü ise etkisiz hale getirildi. Türk askeri ise çok az kayıp verdi ve 200 silah ile fazla miktarda cephane ele geçirdi. Karada savaştan Türk birliklerini havadan destekleyen uçaklar Seddülbahir'de düşman siperlerini bombaladı. 16 Mayıs'ta Yeniköy ve Bolayır civarını yoğun bir şekilde ateşleyen Fransız zırhlısı, topçu ateşlerimizi etkisiz hale getirdi.⁴⁶⁹ Mustafa Kemal Paşa'nın bütün Arıburnu kuvvetlerini kapsayan kumandanlığı 17 Mayıs 1917 tarihine kadar devam etti. Bu süre içerisinde yer yer karşılıklı taarruzlarda bulunuldu. Bu taarruzlardan birini Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatmıştır:

Biz ferdi kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz yalnız size Bombasırtı vakasını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafemiz sekiz metre yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiç biri kurtulmamacasına bütünüyle düşüyor. İkincidekiler de onların yerine gidiyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor. Hiç ufak bir fütür bile göstermiyor. Sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar, bilmeyenler kelime-i şahadet çekerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrike değer bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran bu yüksek ruhtur.⁴⁷⁰

17 Mayıs'ta Arıburnu mıntıkasında "Amiral Nelson" zırhlısı İsmailoğlu Tepesi'ni bombaladı.⁴⁷¹ 18 Mayıs'ta "Charlamenghe", "IV. Henri" ve "Quant-

465 **OBÇM**, C 1, s. 101.

466 Sanders, **age.**, s. 73-74.

467 **OBÇM**, C 1, s. 120; Gençcan, **age.**, s. 106-107; Niyazi, **age.**, s. 273-277; **OBÇM**, C 1, s. 102.

468 **OBÇM**, C 1, s. 121.

469 **OBÇM**, C 1, s. 117.

470 Ruşen Eşref, "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat", **Çanakkale Hatıraları**, İstanbul 2003, C 3, s. 37; Cemil Conk Paşa, "Çanakkale Conkbayırı Savaşları", **Çanakkale Hatıraları**, C 2, İstanbul 2002, s. 210; **Çanakkale Conkbayırı Savaşları**, Erkanıharbiye-i Umumiye Basımevi, Ankara 1959, s. 26.

471 **OBÇM**, C 1, s. 118.

ze” zırhlıları Rumeli kıyılarına ateş açtı ve Anadolu bataryalarından karşılık verilmesi üzerine bu zırhlılar geri çekildi.⁴⁷² Arıburnu’nda Anzakların top ateşleri altında İtilaf mevzilerine 19 Mayıs’ta taarruz edildi. Siperlere girilerek iki makineli tüfek ele geçirildi. Boğaz’a girmeye çalışan zırhlılarına bataryalardan ateşle karşılık verildi.⁴⁷³ Türk askerinin taarruzu karşısında İtilaf askerleri, siper olarak kazılan hendeklere kötü koku yayan gaz bombaları attı. Almanlar savaş sırasında ilk defa Avrupa’da 22 Nisan 1915’te klorin gazı kullanmıştı. İngilizler, Berlin’den İstanbul’a kimyasal gaz gönderildiğini Rus istihbaratından öğrendiler. Churchill, Almanların klorin gazı kullanmasına misilleme olarak Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral de Robeck ile Amiral Hamilton’a Çanakkale’de gaz kullanılması talimatını verdi. Bu talimatın ardından Churchill, Gelibolu’ya 4.600 tüp kimyasal gaz ile 50.000 gaz maskesi gönderdi. İngiltere bunlara ilave olarak Çanakkale’ye 1.600 gaz tüpü ve 85.000 ton klorin gazıyla doldurulmuş 3.000 tüp kimyasal gaz sevk etti. 21 Mayıs’ta Çanakkale Boğazı’na sokulan bir İtilaf gemisine kaleden top ateşi ile karşılık verildi. İsbet alan gemi dumanlar içinde kalmış ve yardıma gelen gemiler tarafından Boğaz’dan çıkarılmıştır.⁴⁷⁴

Çanakkale Cephesi’nde Türk askerinin başarılarını gölgelemek isteyen Fransa, 18 Mayıs’ta resmi bildiri yayımlayarak Fransız kamuoyuna yanlış bilgi verdi. Bildiride İtilaf askerlerinin Kabatepe’yi işgal ettiğini, Türk askerlerini yok ettiklerini ve Mehmetçığı siperden geriye attıklarını duyurdu.⁴⁷⁵ Oysa gelişmeler bu bildiride belirtilenlerin tam aksine seyrediyordu.⁴⁷⁶ Fransızlar yalan bilgi vererek kendi kamuoyunu yanıltırken İngilizler de İstanbul’da bir hükûmete karşı ihtilal çıktığı söylentisini yaydı. Fransız ve İngilizlerin bu şekilde yalan haber ve propagandaya dayalı çalışmaları Fransız kamuoyunda olumlu bir etki bırakmadığı gibi İngiliz kamuoyunu da aldatmaktan başka bir işe yaramadı.⁴⁷⁷ 20 Mayıs’ta Arıburnu’nda ve Seddülbahir’de İtilaf siperlerine taarruz edildi. Süngü hücumlarıyla İtilaf askerleri geri atıldı.⁴⁷⁸ Aynı gün İtilaf donanmasının denizaltısı yolcu taşıyan “Kısmet” vapurunu kovaladı ve “İstanbul” vapuruna ateş etti. İtilaf denizaltısı, yolcu taşıyan Türk gemilerine ateş açarak savaş kurallarını ihlal etmekten çekinmedi.⁴⁷⁹

21 Mayıs’ta İngiliz zırhlısı Rumeli’deki Türk piyade mevzilerini bombaladı. Bu sırada Türk bataryalarından açılan ateş sonucu isabet alan zırhlı

472 OBÇM, C 1, s. 122.

473 OBÇM, C 1, s. 123.

474 OBÇM, C 1, s. 118; **Yeni Şafak**, 22 Mart 2007.

475 OBÇM, C 1, s. 152.

476 OBÇM, C 1, s. 106.

477 Sayılır, **age.**, s. 49.

478 OBÇM, C 1, s. 124.

479 BOA, DH. EUM. VRK, 25/4.

kaçarak Morto Limanı'na sığındı.⁴⁸⁰ 22 Mayıs'ta Arıburnu ve Seddülbahir cephesinde yapılan şiddetli muharebede düşmana dört binden fazla askerî zayıyat verdirildi.⁴⁸¹ Aynı gün toparlanan İtilaf birlikleri Seddülbahir'e taarruz etti. Saldırı karşısında Türk tarafından 43 asker şehit düştü, 28 asker de yaralandı. Cephe üzerinde uçan bir İtilaf uçağı da Türkler tarafından düşürüldü.⁴⁸² Seddülbahir'de göğüs göğüse yapılan savaşta İtilaf birliklerinden 2.000 asker öldürüldü ve 4.000 asker de etkisiz hale getirildi.⁴⁸³ 23 Mayıs'ta Seddülbahir'de başlayan Türk taarruzu sonucunda geri çekilmek zorunda kalan İtilaf birlikleri geride 2.000 ölü askerini bıraktı. Dokuz saat süren şiddetli muharebede Türklerden 43 asker şehit oldu ve 420 asker yaralandı. İtilaf donanmasından "Majestik" ve "Vangeance" zırhlıları isabet alınca geri çekildi. Yirmi beş sene önce yaptırılmış olan "Pelenge-i Derya" ganbotu, İtilaf denizaltısının saldırısına uğrayarak batırıldı. Gemi personelinden bir subay ve bir er şehit oldu.⁴⁸⁴ 24 Mayıs'ta taraflar arasında geçici ateşkes yapıldı. Yaralı ve ölülerin ortadan kaldırılması sırasında Türk askerleri karşı taraf askerlerine güler yüzle davranarak, incir ve üzüm gibi tatlı yiyecekler verdiler, onlar da Türk askerlerine sığır etinden hazırlanmış kavurma ikram ettiler.⁴⁸⁵ 25 Mayıs'ta Alman denizaltıları, Arıburnu önünde üzerinde 14 adet 19'luk ve 4 adet 25'lik topu bulunan İngiliz "Triumph" zırhlısını batırdı. Geminin personelinin çok az bir kısmı kurtuldu. Gemi sağ tarafına yatarak yavaş yavaş batarken sahilde bekleyen yirmi bin İtilaf askeri seyirci kalmaktan başka bir şey yapamadı. Türk askerleri "Chelmer" gemisini bombalamaya başladı. Bu gemi önce Kefalo'ya sonra Mondros'a gitti.⁴⁸⁶ Yoğun ateş karşısında kalan diğer İtilaf gemileri İmroz Adası'na doğru kaçtı. Bu zırhlı gemilerden biri Morto Limanı'na gelerek bombardımana başladı ise de Anadolu bataryalarımızdan açılan ateş karşısında tutunamayarak geri çekildi.⁴⁸⁷

Çanakkale cephelelerinde fazla miktarda zayıyat veren İngilizler, yaralı askerlerini Mısır'a götürdüler.⁴⁸⁸ Mısır ve Malta hastaneleri yaralı İngiliz askerlerle doldu. Ayrıca Mısır'da bulunan İngiliz askerleri, Mısırlı Müslümanların kendilerine karşı ayaklanacağı endişesine düştüler.⁴⁸⁹ İngilizler intikam almak amacıyla savaş kurallarını ihlal ederek 25 Mayıs'ta Hilal-i Ahmer bayra-

480 **OBÇM**, C 1, s. 125.

481 **OBÇM**, C 1, s. 127.

482 **OBÇM**, C 1, s. 104.

483 **OBÇM**, C 1, s. 119.

484 **OBÇM**, C 1, s. 126.

485 Altıntaş, **age.**, s. 84.

486 Travers, **age.**, s. 111-112.

487 **OBÇM**, C 1, s. 107, 127, 119.

488 **BOA**, HR. SYS, 2409/85

489 Keleşyılmaz, **agm.**, s. 76.

ğını taşıyan hastaneyi ve hastane gemilerini bombaladılar.⁴⁹⁰ Akbaş Tekkesi hastane çadırlarını bombayla tahrip ettiler ve Marmara havzasında seyreden Türk yolcu gemilerine saldırdılar.⁴⁹¹ Bu hareketler, Cenevre Sözleşmesi'ne ve 1907'de yapılan Lahey Sulh Sözleşmesi prensiplerine aykırıydı.⁴⁹²

27 Mayıs'ta Alman denizaltısı tarafından Seddülbahir önünde "Majestic" İngiliz zırhlısı batırıldı ve İtilaf Devletleri'nin savaş gemileri limana doğru sürüldü. İtilaf birlikleri, Türk askerlerinin döşediği dikenli tel ve attığı şarapneler karşısında geri çekildi.⁴⁹³ Aynı gün Türk birlikleri yoğun ateş altında Kabatepe sahilinde denize girerek burada bulunan mavnalarda yüklü 36 nakliye arabasını ele geçirerek karaya çıkardı.⁴⁹⁴ Yine aynı gün Alman denizaltıları, Gelibolu Yarımadası etrafında dolaşan İngiliz zırhlı gemilerini etkisiz hale getirdi⁴⁹⁵ ve Türk birlikleri tarafından torpillenen ve İmroz Adası'na çekilen "Agememnon" zırhlısı kayboldu.⁴⁹⁶

Çanakkale'de Türkler karşısında başarılı olamayan İngilizler, 28 Mayıs 1915 tarihli *Manchester Guardian* gazetesinde yayımladıkları yazı ile harbe devam etmek istemediklerini halka duyurdular. Çünkü savaşlar sırasında İngilizlerin verdiği denizaltı kayıpları beklediklerinin üzerinde oldu. Nitekim U-51 Numaralı Alman Denizaltı Kumandanı Yüzbaşı Hersing, İngilizlerin "Panfizer", "Majestic" zırhlılarının yanı sıra beş nakliye gemisini de batırdı. İngilizlere göre savaşa devam edebilmek için İngiliz denizaltılarını Türk ve Alman taarruzlarından koruyacak yeni bir silaha acilen ihtiyaçları vardı.⁴⁹⁷ 29 Mayıs'ta Arıburnu'nda Türkler süngü ile hücum ederek karşı taraf askerini dört yüz metre geriye attı. İttifak uçakları İtilaf mevzilerini bombaladı.⁴⁹⁸ 30 Mayıs'ta Seddülbahir'de etkili top ateşine rağmen Türk birlikleri, hücum ederek İtilaf mevzilerini ateş altına aldı.⁴⁹⁹ Seddülbahir mıntıkasında 4 Haziran'da 3. Kirte Savaşı'nda İtilaf taarruzu ile başlayan harekât iki gün devam etti. Türkler bu taarruzu püskürttükleri gibi 17 adet makineli tüfek ve birçok mühimmat ele geçirdiler.⁵⁰⁰ 3. Kirte Savaşı'nda Türk askerlerinin kahramanca savaşıması sonucunda Fransız kolordusu başarısız oldu.⁵⁰¹ 3. Kir-

490 **OBÇM**, C 1, s. 109.

491 **OBÇM**, C 1, s. 111.

492 **OBÇM**, C 1, s. 112.

493 Travers, **age.**, s. 124.

494 **OBÇM**, C 1, s. 128.

495 Sanders, **age.**, s. 73-74.

496 **OBÇM**, C 1, s. 129.

497 **OBÇM**, C 1, s. 148-149.

498 **OBÇM**, C 1, s. 129.

499 **OBÇM**, C 1, s. 130.

500 **OBÇM**, C 1, s. 131.

501 **TSKT**, C 5, 3. Kitap, s. 46.

te Savaşı'nda Fransızlar 31 subay 2.000 er, İngilizler 6.000 subay ve er kayıp verdi. Bu savaşta Türk askeri ise 65 subay ve 4.952 er zayıat verdi.⁵⁰² Kanlıdere sırtlarında yapılan savaşta Türk ve İtilaf askerleri boğaz boğaza savaştı. Türk askerlerinden 21 subay 569 er şehit oldu.⁵⁰³ İtilaf cephesinde savaşan Hunter-Weston, 4 Haziran'da yenilmelerine sebep olarak; haberleşmenin yetersizliğini, Fransız askerlerinin eğitimsizliğini, İtilaf subaylarının kaybedilmesini, zapt ettikleri yerlerin Kraliyet Deniz Tümeni tarafından korunamamasını ve Türklerin ağır makineli ile ateş etmelerini gösterdi.⁵⁰⁴ 4 Haziran'da siperler İtilaf askerlerinin cesetleriyle doluydu.⁵⁰⁵ Arıburnu ve Seddülbahir'de Türk askerlerinin taarruzu, 5 ve 6 Haziran'da şiddetli bir şekilde devam etti.⁵⁰⁶ 7 Haziran'da bir itilaf denizaltısı, "Ceyhun" nakliye vapurumuzu batırdı. Kanlısirt'ta bulunan İtilaf mevzileri top ateşiyle tahrip edildi.⁵⁰⁷ 9 Haziran'da Arıburnu ve Seddülbahir cephelerinde top ve tüfek ateşleri ile savaşa devam edildi. Öğleden sonra Tekeburnu civarında yangın çıktı ve bu yangının etkisiyle İtilaf cephanesi infilak etti.⁵⁰⁸

11 Haziran'da Mustafa Kemal'in emriyle Türkler, Arıburnu'nda taarruza başladı ve bu taarruzda İtilaf birliklerine büyük kayıplar verdirildi. Arıburnu savaşlarında iki taraf siperleri arasındaki mesafe 8-12 metre idi.⁵⁰⁹ Sir Hamilton'un ifade ettiği gibi Conkbayırı'nda Türk askerleri, İngiliz askerlerine ağır kayıplar verdirmişti.⁵¹⁰ Conkbayırı yamaçlarından aşağı doğru Türk askerleri, İtilaf askerlerinin yoğun bir şekilde yaptığı kara ve deniz ateşi altında ilerledi. Bu ilerleyiş karşısında, Yeni Zelanda askerleri, on makineli tüfekle namluları ısıdan kızarıncaya kadar kısa mesafeden öldürücü bir şekilde ateş ediyorlardı. Ağır ateş karşısında Türk tarafı büyük kayıplar vermiş ve çok az sayıda asker, Conkbayırı'nın Türk tarafındaki sırtlar üzerinde bulunan siperlerine dönebilmişti.⁵¹¹

Lalababa ve Gazibaba'da Türk ileri karakolları bulunuyordu. Bu karakollarda bulunan Türk askerleri araziye çok iyi biliyordu. Az sayıda Türk askeri, gecenin karanlığından istifade ederek kumsala kadar sokularak karşı tarafın birliklerinin ateş hattına girmiş ve onların 34. Tugayına ağır zayıat verdir-

502 **TSKT**, C 5, 3. Kitap, s. 71-72.

503 Conk, **age.**, s. 131-133.

504 Travers, **age.**, s. 132.

505 Travers, **age.**, s. 135.

506 **OBÇM**, C 1, s. 133-135.

507 **BOA**, DH.EUM.VRK, 25/25.

508 **BOA**, HR, MA, 1134/65.

509 Eşref, **age.**, s. 40.

510 Eşref, **age.**, s. 54.

511 Altıntaş, **age.**, s. 56.

mişti.⁵¹² 12 Haziran'da Arıburnu'nda karşılıklı çarpışmalar devam etti. İtilaf birlikleri geri çekilmek zorunda kalmış ve geride fazla miktarda silah ve cephane bırakmıştı.⁵¹³ Karada yapılan savaş Türklerin lehine devam ederken İtilaf uçakları, savaş kurallarını hiçe sayarak Arıburnu mıntıkasında yaralı Türk askerlerinin bulunduğu hastaneyi bombaladı.⁵¹⁴

13-14 Haziran'da Arıburnu mıntıkası karşısında İtilaf askerlerinin inşa ettiği siperler tahrip edildi. Seddülbahir'de Türk askerlerinin taarruzu karşısında dayanamayan İtilaf askerleri, bir makineli tüfek ile beş tüfek ve birçok savaş malzemesi bıraktı.⁵¹⁵ 15 Haziran'da Arıburnu karşısında bulunan Türk siperleri üzerinde bulunan düşman uçağı Türk topçu ateşinin müdahalesiyle düşürülmüş, 17-18 Haziran'da Arıburnu'nda yapılan savaşta İtilaf askerlerinin büyük kayıpları olmuş ve bir torpidoları da ağır hasara uğratmıştı.⁵¹⁶ Bu sırada Marmara Denizi'ne gizlice geçen İtilaf denizaltısı bir Türk kayığına ateş açtı.⁵¹⁷ 20 Haziran'da Arıburnu'nda karşılıklı top ve tüfek muharebeleri devam etti.⁵¹⁸ 21 Haziran'ının sabahından gece yarısına kadar Seddülbahir'de Türk cephesini parçalamak isteyen İtilaf askerleri direndi.⁵¹⁹ Ancak Türk askerinin şiddetli bir şekilde karşı koymasıyla geri çekildiler.⁵²⁰ 22 Haziran'da Arıburnu sahiline yaklaşan İtilaf donanmasına ait savaş gemileri Türk Sahra topçularının atışları karşısında bölgeden uzaklaştı. Kerevizdere'de şiddetli bir şekilde İtilaf birliklerine karşı koyan Türkler, bir baskınla onları buradan uzaklaştırdı ve bu birliklere fazla miktarda insan ve cephane kaybı verdi.⁵²¹ 24 Haziran'da Seddülbahir'de aralıklarla savaş devam etti. Geri çekilen İtilaf askerlerinden 26 tüfek, 9 sandık cephane, fazla miktarda yedek parça, telefon malzemeleri ve bombalar ele geçirildi.⁵²² 25 Haziran'da Türkler, karşı taraf siperlerini ağır toplarla ateş altına aldı. İttifak'ın bomba ateşinden korunmak için İtilaf askerleri siperlerine tel örgüler çekti.⁵²³ İtilafın bir zırhlı himayesinde 9 torpido, 11 araştırma gemisi ve bir balon gemisi Arıburnu istikametine gelerek Çanakkale'ye otuz adet bomba attı. Bomba sonucu Çanakkale'de çıkan yangın gece yarısına kadar devam etti. Kayatepe'de konuşlanan

512 Altıntaş, *age.*, s. 64.

513 BOA, HR, MA, 1135/7.

514 BOA, HR. SYS, 2103/1.

515 BOA, HR, MA, 1131/35.

516 BOA, HR, MA, 1131/73.

517 BOA, HR. SYS, 2103/1.

518 BOA, HR, MA, 1131/24.

519 Altıntaş, *age.*, s. 16.

520 BOA, HR, MA, 1131/40.

521 BOA, HR, MA, 1131/45.

522 BOA, HR, MA, 1131/64.

523 BOA, HR, MA, 1131/90.

ve İtilaf donanmasına etkili ateşler açan Türk topçularının yoğun ateşi altında kalan İtilaf donanması İmroz Adası'na çekilmek zorunda kaldı.⁵²⁴ 26-27 Haziran gecesi Arıburnu'nda piyade askerlerin ateşleri ve topçu birliklerin bombaları ile İtilaf mevzileri ateş altına alındı. Karada hareketsiz kalan İtilaf uçakları Kumkale'nin güneyini ve Yenişehir köyünü bombaladı.⁵²⁵ 27-28 Haziran gecesi Seddülbahir'de Türk siperleri bombalandı. 28 Haziran günü öğleden önce Sığındere'de Türk birlikleri karşı taarruza geçti ve karşı taraf siperlerini ele geçirdi. Anadolu bataryaları, İtilaf güçlerinin Tekke Burnu'ndaki bataryalarını susturdu ve Türk uçakları da Seddülbahir'de İtilaf siperlerini bombaladı.⁵²⁶ 29 Haziran'da Arıburnu ve Seddülbahir'de savaş gün boyu devam etti.⁵²⁷ 30 Haziran'da Seddülbahir'deki muharebe devam ederken İtilaf tarafının bir bataryası susturuldu, bir obüs topu tahrip edildi.⁵²⁸

Arıburnu'nda Türk piyade ve topçu birliklerinin ateşleri karşısında başarısız olan İtilaf askerleri, uluslararası kurallara uymayarak yeşil renkli gaz çıkaran ve kötü koku yayan kimyasal gaz bombaları kullandılar. Kimyasal gaz bombalarının kullanıldığı sırada rüzgâr denizden karaya esiyordu. Kullanılan gaz bombalarının yaydığı kimyasal gaz ile Türk askerleri zehirlenecekti. Fakat gaz bombaları atılınca rüzgâr yön değiştirerek karadan denize doğru esmeye başladı ve böylece kimyasal gaz İtilaf askerlerinin üzerine gitti. Rüzgârın karadan denize doğru esmesi uzun bir süre devam etti. Netice itibarıyla kullanılan kimyasal gaz bombasından Türk askerlerinin yanı sıra İtilaf askerleri de etkilendi. İngilizlerin uluslararası savaş kurallarını ihlal ederek kimyasal gaz bombası kullanmalarına rağmen Türk birlikleri, 2 Temmuz'da süngü taarruzuyla İtilaf askerlerini etkisiz hale getirdi.⁵²⁹

2 Temmuz'da girişilen süngü taarruzunda 72. Alayın 3. Taburundan toplam 43 Türk askeri şehit oldu.⁵³⁰ 28 Haziran - 5 Temmuz 1915 tarihleri arasında Sığındere'de yapılan savaşta 11. Tümede toplam 10 subay ve 2.003 er savaş dışı kaldı.⁵³¹ 3 Temmuz'da İtilaf gemileri Kabatepe civarını bombaladılar. Türk topçularının karşılık vermesiyle İtilaf gemisi arka tarafından isabet alarak savaş alanından uzaklaştı. Aynı gün, Arıburnu ve Seddülbahir civarındaki saldırılar Türkler tarafından etkisiz hale getirildi. Topçu birliklerin ateşiyle Süleyman Reis Deresi'nin batısında bulunan İtilaf birliklerinin

524 **OBÇM**, C 1, s. 153.

525 **BOA**, HR, MA, 1132/91.

526 **BOA**, HR, MA, 1133/3.

527 **BOA**, HR, MA, 1133/20.

528 **BOA**, HR, MA, 1133/58.

529 **BOA**, HR, MA, 1133/67.

530 **TSKT**, C 5, 3. Kitap, s. 183.

531 **TSKT**, C 5, 3. Kitap, s. 157.

silah ve cephane deposu imha edildi.⁵³² Alman denizaltısı 4 Temmuz'da, top ateşle saldıran İtilaf gemilerine zayıf verdi ve Seddülbahir önünde Fransız nakliye gemisini 3 dakika gibi kısa bir süre içinde batırdı.⁵³³ Bataryalar ve siperlerden yapılan ateş karşısında başarılı olamayan İtilaf birlikleri, savunmasız olan Arıburnu önündeki Türk hastane gemisine 6 Temmuz'da ateş etti. Tekke Burnu'na çıkarma yapan İtilaf birlikleri üzerine Anadolu bataryalarından yoğun ateş edildi.⁵³⁴ 7 Temmuz'da Seddülbahir'de iki siper, Türk askerleri tarafından ele geçirildi. Seddülbahir'in sağ ve sol cephesinde piyade ve topçu ateşleri devam etti. Teke Burnu'ndaki İtilaf güçlerinin karargâh çadırları Türk ateşi altında kaldı.⁵³⁵ 8 Temmuz'da Morto Limanı civarındaki uçak, Türk topçularının müdahalesiyle uzaklaştırıldı. Cephede başarılı olmayan İtilaf gemileri, 10 Temmuz'da Mudanya İskeleyi'nde Biga yolcu vapurunu bombalayarak savaş dışındaki bölgelere taarruz ettiler.⁵³⁶ 10 Temmuz'da Kabatepe karşısında bulunan İtilaf donanmasına ait zırhlı gemiler, 200 top mermisi attı. Türk topçularının karşı ateşle bir İtilaf zırhlısı isabet aldı ve bu yarayla zırhlı ve Türk bataryaları tarafından açılan ateş sonucunda da bir İtilaf uçağı geri çekildi.⁵³⁷ 11 Temmuz'da Morto Limanı'nda bulunan İtilaf bataryaları ve uçak hangarları Anadolu bataryalarının etkili ateşleriyle dövüldü.⁵³⁸ Hamilton, 12 Temmuz'da Kerevizdere ağzından itibaren Seddülbahir ve Alçitepe'ye kadar olan bölgeyi işgal etme planı yaptı.⁵³⁹ 13 Temmuz'da Seddülbahir'de süngü hücumları ile İtilaf askerleri geriye atıldı. Kerevizdere civarına sokulan İtilaf torpidoları, Türk bataryalarından yapılan isabetli atışlar karşısında geri çekildi.⁵⁴⁰ 14 Temmuz'da Arıburnu sahiline yaklaşan bir İtilaf nakliye gemisi ile torpidosu Türk topçu ateşi karşısında tutunamayarak geri çekildi.⁵⁴¹

15 Temmuz'da cereyan eden çarpışmalar sırasında İtilaf askerleri ölüm ve yaralılarını, üç büyük, iki küçük hastane gemilerine bindirerek batıya doğru götürdü. Hastane amblemi taşıyan İtilaf Devletleri'nin sivil gemileri, amacının dışında kullanılarak asker taşıdı ve bu askerler Kerevizderesi'nden karaya çıkarma yaptı.⁵⁴² İngilizler, hastane gemileriyle 15 Temmuz'da Kerevizderesi

532 **OBÇM**, C 1, s. 154-155.

533 **BOA**, HR, MA, 1134/7.

534 **BOA**, HR, MA, 1134/24.

535 **BOA**, HR, MA, 1134/36.

536 **OBÇM**, C 1, s. 155, 155,156.

537 **BOA**, HR, MA, 1134/8.

538 **BOA**, HR, MA, 1134/98.

539 Altıntaş, **age.**, s. 25

540 **OBÇM**, C 1, s. 200; **BOA**, HR, MA, 1135/24.

541 **OBÇM**, C 1, s. 2001; **BOA**, HR, MA, 1135/41.

542 **OBÇM**, C 1, s. 2001; **BOA**, HR, MA, 1135/42.

ve Seddülbahir'e birliklerini taşıyarak karaya asker çıkardılar. Hastane gemilerinin bu şekilde kullanılmasındaki amaç Türk askerlerini yanılmaktı. Çünkü savaş kuralları gereği hastane amblemi taşıyan gemilere dokunulmuyordu. İtilaf askerleri hastane amblemi taşıyan gemilerinin dokunulmazlık kuralına sığınırken, 16 Temmuz'da Arıburnu civarında Hilal-i Ahmer bayrağını çeken Türk gemilerini bombaladılar.⁵⁴³ 16 Temmuz'da Arıburnu ve Seddülbahir'de İtilaf askerleri ile Türkler karşılıklı olarak piyade ve makineli tüfeklerle birbirlerine taarruz ettiler. Morto Limanı'nda bulunan İtilaf siperlerine ani baskın yapan Türklerin bu saldırısı karşısında İtilaf birlikleri Teke Burnu'nda ve Seddülbahir civarında tutunamaz hale geldiğinden geri çekildi.⁵⁴⁴

Çanakkale cephelerinde İtilaf askerlerinin başarısızlığını ve fazla miktarda zayıat verdiğini gören Mısırlılar, İngiliz üniformasını giyerek savaşmak istemediler. Yaralı askerler Mısır'a götürüldüğünde sayılarının çok olması dolayısıyla tedavi edilemedi ve birçoğu tifo hastalığından öldü. Ayrıca Mısır'da yaralı Fransız askerleri ve 18 Temmuz'da cepheden Mısır'a gönderilen yaralı Avustralya askerleri çok kötü durumdaydı. Burada İngiliz tabibi bulunmadığı gibi hasta bakıcı ve sağlık malzemesi de eksikti. Bu nedenle yaralılar gemilere bindirilerek tedavi edilmeden başka yerlere sevk edildi. Sevk edilen hastaların çoğu gemilerde öldü.⁵⁴⁵ Cephede savaşan Türk askerleri, ele geçirdikleri yaralı Avustralyalı askerlere de su ve yiyecek verdiler, yaralı askerlerin yaralarını sardılar. Yaralanmış, aç ve susuz kalmış İngiliz askerlerine ekmek ve su verdiler.⁵⁴⁶ İngiliz ve Fransız birlikleri ise esir düşen Osmanlı askerlerine insanlık ve hukuk dışı muamelelerde bulundular.⁵⁴⁷

18 Temmuz'da Seddülbahir'de düşman kuvvetleri Türk siperlerine hücum etti. Osmanlı birlikleri karşı taarruzda bulunarak bu hücumu cevap verdi.⁵⁴⁸ 19 Temmuz'da "U" denizaltısı, Mudanya iskelesinde yolcu taşıyan "Biga" vapurunu torpilledi.⁵⁴⁹ 20 Temmuz'da Arıburnu'nda İtilaf mıntıkasında lağımlar patlamış ve aynı gün Türk birliklerinin süngü hücumu başlamıştı.⁵⁵⁰ 22 Temmuz'da Arıburnu'nda karşılıklı lağım muharebeleri devam etti. Sol taraftan yapılan Türk topçu ateşi ile İtilaf askerleri geri çekilmeye mecbur oldu.⁵⁵¹

543 **OBÇM**, C 1, s. 188.

544 **BOA**, HR. MA, 1135/56.

545 **OBÇM**, C 1, s. 176; **BOA**, HR, MA, 1135/70.

546 **BOA**, HR, MA, 1135/96.

547 **BOA**, HR. SYS, 2189/1.

548 **BOA**, HR. MA, 1135/78.

549 **OBÇM**, C 1, s. 189-190.

550 **BOA**, HR. MA, 1136/14; **BOA**, HR. MA, 1136/28.

551 **BOA**, HR. MA, 1136/35.

Çanakkale Savaşı'nda 3. Kolordu komutanı Mirliva Esat Paşa, savaş süresince olağanüstü bir çaba harcadı. İşte bu hizmetlerinden dolayı Esat Paşa'ya 22 Temmuz'da feriklik rütbesi verildi. Ayrıca 5. Ordu Erkan-ı Harbiye Reisi Kaymakam Kazım Bey'e de üstün gayretleri nedeniyle üç sene sefer kıdemi zammı ödendi.⁵⁵² 23 Temmuz'da Arıburnu'nda topçu atışları devam etti ve yapılan lağım muharebesinde Türkler tarafından, karşı tarafın lağımları patlatıldı, Seddülbahir'de yapılan taarruz geri püskürtüldü. Ayrıca Seddülbahir'in güney tarafına kuvvet yığan İtilaf askerleri, Anadolu bataryası tarafından yapılan etkili top ateşleri ile dağıtıldı.⁵⁵³

24 Temmuz'da Arıburnu ve Seddülbahir'den İtilaf havan bataryası ve topçu ateşleri ile saldırı yapıldı fakat bunlar püskürtüldü.⁵⁵⁴ Aynı gün Fransız denizaltısı "Moritto", Çanakkale Boğazı'nda batırıldı ve otuz bir asker esir alındı. Arıburnu'nda bulunan bataryalardan atılan bombaların etkisiyle İtilaf siperlerinde yangın çıktı, siperleri önünde bulunan tel örgüleri tahrip edildi. Seddülbahir'de İtilaf askerleri yakıcı gaz yayan mermiler kullandı.⁵⁵⁵ İtilaf Devletleri'nin 5 savaş uçağı, 24 Temmuz'da Çanakkale'nin kuzey doğusunda bulunan Halil Paşa Çiftliği'ndeki hastaneleri bombaladı. Hâlbuki hastane üzerine uzaktan görülebilen iki Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmişti. Bombalama sonucunda yanan hastanede bulunan yaralılar zor kurtarıldı.⁵⁵⁶ Türk askerleri ise esir olarak ele geçirdikleri askerlere insanca muamele yaptılar. Türklere esir düşen Thomas O'Neill gibi tutuklular, ailelerine yazdıkları mektuplarda Türklerin kendilerine iyi baktıklarını, yaralarını tedavi ettiklerini, İngiltere'de bile göremeyecekleri bir muamele ile karşılaştıklarını anlatmışlardır.⁵⁵⁷

Çanakkale Savaşı bütün şiddetiyle devam ederken savaş sırasında gösterdiği olağanüstü gayretlerinden dolayı Miralay Mustafa Kemal Bey'in başarıları dikkat çekti. 19. Fırka Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey, savaştaki büyük gayret ve hizmetleri nedeniyle 28 Temmuz'da 15. Kolordu Kumandanlığına tayin edildi.⁵⁵⁸ Mustafa Kemal Bey'in 15. Kolordu Kumandanlığına tayini Çanakkale Cephesi'nde savaşıyan askerlere moral oldu. Savaşta büyük kayıp veren İtilaf ordusuna yardım etmek ve yeni takviye birlikleri sağlamak amacıyla 100 nakliye gemisi ile 150.000 asker Malta'dan Çanakkale'ye doğru hareket etti. Bu takviye birliklerini alan İngilizlerin amacı Anadolu ve Bolayır sahillerine çıkarma yaparak Boğaz'ın işgalini kolaylaştırmaktı. Ayrıca İngilizler, Çanakkale Savaşı'nı yürüten Türk ordusunun geriden aldığı

552 BOA, İ. HB, 1333.N/141.

553 BOA, HR. MA, 1136/50.

554 BOA, HR. MA, 1136/58.

555 BOA, HR. MA, 1136/64.

556 OBÇM, C 1, s. 189.

557 BOA, HR. MA, 1136/5.

558 OBÇM, C 1, s. 181; BOA, İ. HB, 1333.N/43.

desteği kesmek istiyordu. Bu arada İngilizler savaşı birliğini desteklemek amacıyla Midilli Adası'nı işgal etmeyi planladı. Fransızlar da, Malta ve Bezarta bölgesine denizaltılarını gönderdi. İtilaf Devletleri planlarını daha da genişleterek Adriyatik Denizi'ne altı İngiliz kruvazörü gönderdi.⁵⁵⁹

29 Temmuz'da Arıburnu ve Seddülbahir'de taraflar arasında top ateşi devam etti. Seddülbahir'de Türk topçu ateşi sonucunda çıkan yangında karşı tarafın cephaneleri infilak etti. Anadolu bataryaları tarafından da Tekke Burnu civarında bulunan İtilaf birliği bombalandı.⁵⁶⁰ 30 Temmuz'da Arıburnu'nda İtilaf askerleri defalarca taarruz etti ise de başarılı olamayarak çekilmek zorunda kaldı.⁵⁶¹ 31 Temmuz'da Arıburnu, Alçıtepe ve Seddülbahir'de şiddetli topçu ateşleriyle savaş devam etti.⁵⁶² Karşılıklı yapılan hücum sırasında İtilaf tarafından 95, Türk tarafından ise 100 asker öldü.⁵⁶³ Mağlubiyeti hazmedemeyen İtilaf birlikleri Türk siperlerini susturamayınca, 31 Temmuz'da Kumkale'nin doğusunda bulunan Ezine Hastanesi ile Havuzlar civarındaki hastane binalarını bombaladılar.⁵⁶⁴

İngiliz basınından kamuoyuna duyurulan habere göre Çanakkale cephesinde İtilaf askerleri Türk askerlerinin saldırıları karşısında gerekli lojistik desteği alamadılar. Bundan dolayı İtilaf askerleri aç ve susuz kalarak süngü ile hücum etmeye mecbur kaldılar. Çok zor durumda kalan Avustralya ve İngiliz birlikleri, 80.000 asker zayıt verdi. İngiliz Başbakanı Mister Asquith'in de belirttiği gibi 31 Temmuz 1915 tarihine kadar İtilaf Devletleri toplam 330.995 asker kayıp verdi.⁵⁶⁵ Savaş sırasında İngiliz birlikleri uluslararası hukuk kurallarına uymadı. İhtiras ve kibirle belirledikleri amaçlarına ulaşmak için savunmasız bulunan halkın korunmasını dikkate almadılar. Halkın yaşadığı şehirleri bombalayarak yaktılar, kadınları, yaşlıları ve çocukları öldürdüler. Beyaz bayrak çekilmesine rağmen Maydos civarında bulunan hastaneyi bombaladılar. Çanakkale civarında bulunan bütün şehir, köy ve yerleşim yerlerini yaktılar. Suriye'de sahile yakın olan şehirleri top ateşine tutarak kadınları ve çocukları acımasızca öldürdüler.⁵⁶⁶

31 Temmuz'da Çanakkale'ye saldıran "Queen Elizabeth" dretnotu, Türk tabyalarından atılan ateş sonucu isabet alarak savaştan çekildi. Böyle zırhlı ve güçlü bir geminin yara alarak savaştan çekilmesi, İngiliz donanmasında

559 **OBÇM**, C 1, s. 181-182; **BOA**, HR. SYS, 2411/51.

560 **OBÇM**, C 1, s. 209; **BOA**, HR. MA, 1137/21.

561 **BOA**, HR. MA, 1137/22; **BOA**, HR. MA, 1137/29.

562 Burhan Sayılır, **Çanakkale Ümitler, Yanılığlar, Gerçekler**, Ankara 2003, s. 68.

563 Altıntaş, **age.**, s. 28.

564 **BOA**, HR. MA, 1137/55.

565 **BOA**, HR. MA, 1140/40.

566 **BOA**, HR. SYS, 2412/11.

bulunan kırk dretnotun sonunun da böyle olacağı endişesine neden oldu.⁵⁶⁷ Savaş süresince İngiliz ve Fransız orduları arasında disiplin bozulmuştu. İşgalci askerler kendilerine kumandanları tarafından verilen talimatları dikkate almıyorlardı. Nitekim 2 Ağustos 1915'te Limni ve Mondros adalarına çıkan İngiliz ve Fransız askerleri, halka kötü davrandı, mallarını yağmaladı ve kadınlarına tecavüz ettiler.⁵⁶⁸ 3-4 Ağustos'ta Arıburnu ve Seddülbahir'de yapılan taarruzlarda Türk birlikleri iki yüz metre mesafe araziye ele geçirdi. Geri çekilen İtilaf birliklerinin uçakları Kilitbahir ve Ağderesi mevkiinde bulunan Hilal-i Ahmer bayrağını çeken hastaneyi bombaladı.⁵⁶⁹

6 Ağustos'ta Arıburnu'nda görülen İtilaf güçlerine ait nakliye gemileri, Türk tabyaları tarafından ateş altına alındı. İsabet alan gemiler ve mavnalar yandı. Bu sırada Arıburnu'nun sol cephesinden taarruz eden İtilaf birlikleri ufak bir Türk siperini ele geçirdi. Karşı taarruz ile burası tekrar alındı. Seddülbahir'de taarruza geçen İtilaf tarafı aynı gün ikinci defa geri çekilmeye mecbur kaldı. Akşama doğru şiddetli bir hücum sonucunda İtilaf siperleri ele geçirildi ve siperlerde bulunan itilaf askerlerinin tamamı öldürüldü. Yapılan muharebede 60 İngiliz askeri esir alındı ve iki alaydan ancak 30 kadar asker sağ kalabildi.⁵⁷⁰ Seddülbahir'in sağ cephesinde bulunan General A. Raussel kumandasında 2.000 kişilik Yeni Zelanda kuvvetleri, Türk askerini Ağilderde'de etkisiz hale getirmek için hücum etti.⁵⁷¹ 6 Ağustos 1915'te şafak vakti İtilaf askerleri Arıburnu'nda taarruza geçti. 8 Ağustos'ta Conkbayırı eteklerini İngilizler ele geçirdi. Onları Conkbayırı'ndan geri atmak zorlaşıyordu. İtilaf askerlerinin ilerlemesini önlemek amacıyla Anafartalar Grup Kumandanlığı oluşturularak başına Miralay Fevzi Bey getirildi. Miralay Fevzi Bey, askerinin yorgunluğunu bahane ederek yapılması planlanan taarruzu ertesi güne bırakmak istedi. Durumun hassasiyetini gören 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal Bey, Erkân-ı Harbiye Reisi Miralay Kazım Bey'le konuşarak birliklerin birleştirilmesini ve bütün kuvvetlerin emrine verilmesini istedi. Bunun üzerine Anafartalar Grup Kumandanlığını üstüne alan ve daha sonra da bu unvanla anılan⁵⁷² Mustafa Kemal Bey, 9 Ağustos'ta şafak vakti İtilaf askerlerinin ilerlemesi karşısında taarruza geçti. İşte bu taarruz da Çanakkale'de en kanlı savaşlardan biri oldu. Türk askerinin kan ve ateş içinde yaptığı

567 BOA, HR. SYS, 2099/2.

568 BOA, HR. MA, 1138/77.

569 BOA, HR. MA, 1138/12.

570 BOA, HR. MA, 1138/39.

571 Çanakkale Conkbayırı Savaşları, 1959, s. 33.

572 Belgelerle Atatürk (1916-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 62, Ankara 2005, s. 3. Atatürk'ün 4 Ocak 1916'da Sofya'ya gittiğini bildiren bu belgede yardımcı olunması istenirken Atatürk'ün unvanı Anafartalar Grubu Kumandanı olarak yazılmıştır.

I. Anafartalar Savaşı kazanıldı.⁵⁷³

6-7 Ağustos gecesi İtilaf Devletlerinin yeni birlikleri, Arıburnu'nun kuzeyinden iki bölgede karaya çıktı. Türk birliklerinin Karaçalı civarında taarruz etmesi karşısında İtilaf askerleri geriye atıldı. Seddülbahir'de Türk siperleri, karşı taraf siperlerine doğru kırk metre kadar yaklaştı. Türk askerinin göğüs göğüse yaptığı savaşta geri çekilmeye mecbur kalan düşman, Türk siperleri önünde 2.000 askerini ölü bıraktı. Karada kıyasıya mücadele devam ederken Çanakkale sularına giren bir İtilaf denizaltısı, 7 Ağustos'ta "Barbaros" zırhlısını batırdı, fakat mürettebatının çoğu kurtarıldı.⁵⁷⁴ 6 Ağustos'ta İtilaf birliklerinde bulunan askerlerin durumu çok kötü idi. Ceset kokuları, sinekler, sıcaklık ve susuzluk askerlerin hayatını tehlikeye sokuyordu.⁵⁷⁵

ANZAK birlikleri 7 Ağustos'ta Kılıçbayır ve Düztepe'yi yoğun top ateşine tuttu. Cesaretepe'de İtilaf birliklerinin topçu ateşi Türk makineli tüfeklerini tahrip edemedi ve önde bulunan Türk siperlerini etkisiz hale getiremedi. Hücumu geçen ilk sıradaki İtilaf askerleri, Türk makineli tüfekleri tarafından imha edilince, ikinci sıradakiler, sonra üçüncü sıradakiler öne sürüldü. Bu askerlerin çoğu makineli tüfekler tarafından imha edildi. Bu arada Avustralya hafif süvarilerinin bir kısmı topçu ateşi desteğinde Türk siperlerine kadar girdi, fakat başarılı olamadı. İtilaf askerlerinin top atışları dikenli tellere zarar veremedi. Top ateşi başlayınca siperlerde bulunan Türk askerleri buldukları yeri terk edip dere yatağına sığındılar, top ateşi kesilince siperlerine geri döndüler.⁵⁷⁶ İtilaf askerleri, 7 Ağustos'ta Anafartalar Koyu'nda yaptıkları çıkarmada ipe tutunarak karaya çıkabildiler ve tüfekleriyle bir makineli tüfek dışında malzemelerini sahile taşıyamadılar. Deniz suyu ve kum yüzünden üç yüz tüfek ve getirebildikleri tek makineli tüfek de çalışmaz durumdaydı. Birlikler arasında haberleşme yetersizdi. İtilaf birlikleri bu olumsuz şartlara rağmen Kireçtepe'ye doğru ilerledi ise de başarılı olamadı.⁵⁷⁷

Liman von Sanders, İtilaf askerlerinin Saros Körfezi'nde çıkarma yapacağını dikkate alarak burada yoğunlaştı ve 9. Tümen ile burayı takviye etmesi için Albay Hans Kannengiesser'i gönderdi. 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa, Kabatepe ile Seddülbahir arasında bir saldırı beklerken Mustafa Kemal ise Kocaçimentepe ve Conkbayırı'ndan saldırı olacağını tahmin ediyordu. Türk ordusu cephede teyakuz halinde beklerken, ANZAK askerleri arasında dizanteri gibi salgın hastalıklar yaygınlaşmıştı. Hastaneye sendeleyerek gidilenler tedavi edilmeden hemen tahliye ediliyordu.⁵⁷⁸

573 Ergüder, *age.*, s. 149.

574 **OBÇM**, C 1, s. 214-215; **BOA**, HR. MA, 1138/38.

575 Travers, *age.*, s. 146.

576 Travers, *age.*, s. 151-155.

577 Travers, *age.*, s. 183, 186.

578 Travers, *age.*, s. 156-157.

Liman von Sanders, 8 Ağustos akşamı, Anafartalar civarında toplanan bütün birliklerin komutasını Arıburnu cephesinin kuzeyinde bulunan 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'e verdi. Çünkü Sanders, Mustafa Kemal Bey'e tam olarak güveniyordu.⁵⁷⁹ Mustafa Kemal Bey, 23 Nisan'da 19. Tümen Komutanı olarak savaşa katılmış ve düşmanı sahile kadar sürmüştü. 19. Tümen Kumandanı Albay Mustafa Kemal, İtilaf güçlerine üç ay boyunca karşı koymuştu. Sanders'in isteği ile Anafartalar Kumandanı olan Mustafa Kemal Bey, derhal taarruz planını hazırlayarak harekete geçti.⁵⁸⁰ Arıburnu ve diğer cephelerde yapılan savaşlarda Türk askerleri, İtilaf askerlerinin silah ateşleri altında sahilde kumlara bakan tepelerde yılmadan duruyorlardı. Yine bu savaşlarda Türk askerleri, o gün için modern haberleşme araçları olan telgraf ve telsiz gibi cihazları verimli bir şekilde kullanarak birlikler arasında iletişimi sağlıyorlardı.⁵⁸¹ Kara Muharebeleri devam ederken denizde de harekât devam ediyordu. Nitekim denizde sürdürülen savaşta 8 Ağustos'ta harp malzemesi taşıyan "Barbaros Hayrettin" gemisi, bir İngiliz denizaltısı tarafından torpillenerek Gelibolu önlerinde batırıldı.⁵⁸²

Anafartalar'da ve Karakoldağı eteğinde savaşan Türk askerleri, düşmanın ağır saldırılarına rağmen, savaş sırasında esir düşen Teğmen William George Stewart Fawkes'a su ve yiyecek verdiler. Onu korumak için omuzlarında taşıyarak savaş alanından uzaklaştırdılar.⁵⁸³ Bu örnekte olduğu gibi, Osmanlı askerleri esirlerine insani yardımda bulunurken Fransızlar da savaş sırasında esir aldıkları Türk askerlerini angarya işlerinde kullanıyorlardı. Türk esirlerle insanca davranmayarak uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmekten çekinmiyorlardı.⁵⁸⁴ Türk halkı da cephede savaşan askerlerinin levazım ve iaşe ihtiyacını en iyi şekilde karşıladı. Nitekim Fransız basını, Türk milletinin fevkalade dayanma gücünün kendisine sağlanan levazım ve iaşeden kaynaklandığını neden olarak gösterdi.⁵⁸⁵

Türk savunmasını düzenlemek için Liman von Sanders, Anafartalar da dâhil olmak üzere bütün kuzey grubuna komuta etmek üzere Albay Fevzi'yi tayin etti. Ayrıca Fevzi Bey'e 8 Ağustos'ta iki tümeni kullanarak Anafartalar'da bir saldırı düzenlemesini emretti. Fakat saldırı yapılamadı. Bunun üzerine Liman von Sanders, Fevzi Bey'i görevden alarak yerine 8 Ağustos saat 21.45'te Mustafa Kemal'i getirdi. İki Türk tümeni 8 Ağustos'ta düşmana saldıracak durumda değildi. Saldırmama gerekçesi olarak 7. ve 12. Türk

579 Sanders, *age.*, s. 83.

580 Conk, *age.*, s. 172.

581 Altıntaş, *age.*, s. 36.

582 Sanders, *age.*, s. 87.

583 **OBÇM**, C 2, Ankara 2005, s. 75.

584 **BOA**, HR. SYS, 2189/2.

585 **OBÇM**, C 2, s. 77.

Tümenlerinin bir araya getirilip düzenin sağlanması ve arazinin incelenmesi için zamana ihtiyaçlarının olduğu söylendi. Hava çok sıcaktı ve Saros bölgesinden Anafartalar'a güneş altında yürüyerek gelen asker çok yorulmuştu. Ancak düzen sağlandıktan, arazi incelendikten ve bir gün dinlendikten sonra 7. ve 12. Tümenler bir saldırı yapacak duruma geldi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, 9 Ağustos sabahı saat 04.00'te saldırı emri verdi. Bu taarruzda 7. Tümeninde 5.982 ve 12. Tümeninde 10.401 olmak üzere toplam 16.382 asker vardı.⁵⁸⁶

9 Ağustos'ta Anafartalar cephesinde Türk birliklerinin taarruzu sonucu Mesantepe, ele geçirildi. Mesantepe'den çekilmek zorunda kalan İtilaf birlikleri, iki mitralyöz, bir miktar silah bıraktı. İtilaf askerlerinden 4 subay ile 50 er esir alındı. Damakçılık Bayırının kuzeyine ilerleyen Türk birlikleri, Azmak'ın kuzeyindeki tepeyi ele geçirdi ve Conkbayırı- Çaylık Bayırını-Asma Dere cephesindeki taarruzu geri püskürttü. Bu sırada 19 İtilaf savaş gemisi tarafından Türk birliklerinin üzerine ateş açıldı. Galata köyünde Hilal-i Ahmer bayrağını taşıyan hastane 9 Ağustos günü bombalandı. Bir Türk askeri şehit oldu ve üç asker de yaralandı.⁵⁸⁷ Türklerin cephede başarıyla ilerlemelerine rağmen 28 Ağustos 1915 tarihli *Times* gazetesi, 9 Ağustos'ta yapılan Anafartalar Savaşı'nda Türklerin kararlı bir şekilde direndiklerini, Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri sayesinde Türklere çok kayıp verdirdiklerini, Kumludere ile Tekmildere'nin Türk şehitlerinin cesetleriyle doluğu yalan haberini yazdı.⁵⁸⁸

10 Ağustos'ta Conkbayırında yeniden başlayan Türk taarruzunda, Kanlısırt'ta iki manganın savunduğu siper ele geçirildi. Geri çekilen Fransız birlikleri bir zabıt ile birkaç askerini esir bıraktı. Akşam üzeri Anafartalar cephesine İtilaf askerlerinin şiddetli bir taarruzu gerçekleştiyse de Türk birliklerinin karşı taarruzu ile düşman buradan uzaklaştırıldı. İtilaf güçlerinin bu cephedeki taarruzunun amacı Kocaçimen Dağı ile Conkbayırını elde etmektir. Fakat başarılı olamayınca bir mitralyöz ile 171 tüfeği geride bırakarak çekildiler.⁵⁸⁹ Yapılan ateşler sonucu ağır kayıplar veren İtilaf güçleri, gemilerini Mondros'a hareket ettirmek zorunda kaldılar.⁵⁹⁰ Bu savaşta Liman von Sanders, Kannengiesser ve Mustafa Kemal gerçeği çok iyi gördüklerinden yoğun bir tempo ile uyum içinde çalıştılar.⁵⁹¹

10 Kasım'da Teke Burnu ve İmroz taraflarında Fransız ve İngilizlere ait savaş gemileri etrafı gözetledi. Midilli ve Sakız'a 30.000 Fransız ünifor-

586 Travers, *age.*, s. 194.

587 BOA, HR. MA, 1139/3.

588 BOA, HR. MA, 1141/5.

589 BOA, HR. MA, 1136/61; Travers, *age.*, s. 169.

590 OBÇM, C 2, s, 102-105.

591 Travers, *age.*, s. 170.

sı giyen Rum askerini karaya çıkardılar.⁵⁹² Kraliyet Sahra topçusundan bir tugay Anafartalar'da karaya çıkabildi fakat Türk askerlerinin yoğun ateşleri karşısında başarılı olamadı.⁵⁹³ 10 Ağustos'ta Conkbayırı'nda yapılan savaşta birliğin önünde duran ve ölümün cephede değil ecel ile olduğuna inanan Mustafa Kemal Bey'in göğsündeki saate, bir mermi parçası isabet etti. Bu merminin etkisiyle saati kırıldı ve bu saat nedeniyle Mustafa Kemal Bey'in hayatına bir zarar gelmedi.⁵⁹⁴ Cesaret, sabır ve teslimiyet ile askerlerinin önünde cepheye gitti. Anafartalar Cephesi Kumandanlığına atanan Mustafa Kemal bu inançla, 19. Fırka'yı Şefik Bey'e teslim ederken Allah'tan muvaffakiyet diledi ve bundan sonra yeni görevine başladı.⁵⁹⁵

10 Ağustos'ta Arıburnu'nun kuzeyinde bulunan Türk birliklerinin saldırısı gerçekleşti. Taarruz karşısında büyük zayıf veren İtilaf askerleri beş yüz metre geriye çekildi. Bu çekilmede bir makineli tüfekle 200 tüfek ele geçirildi. Seddülbahir, Saros Körfezi ve Bolayır civarında Türk siperleri İtilaf gemilerince bombalandıysa da karşı ateş sonucunda Körfez'den çekilmek zorunda kaldılar.⁵⁹⁶ 10 Ağustos'ta Arıburnu cephesinin kuzeyinden Türk mevzilerine üst üste dört defa taarruz edildiyse de başarılı olunamadı.⁵⁹⁷ 10 Ağustos'ta Çanakkale'de yaklaşık altı kilometre genişliğindeki cephede yapılan savaşta, taraflar büyük kayıplar verdi. Savaşın şiddetinden meydanda kalan cesetleri kimse almaya cesaret edemedi.⁵⁹⁸ Türk birlikleri disiplinli bir şekilde ilerledi. İtilaf birliklerini çember içine aldı. Ana merkezden irtibatı kesilen İtilaf birlikleri yok edildi. Böylece İtilaf askerlerinin elinde bulunan siperler 10 Ağustos akşamı ele geçirildi.⁵⁹⁹ Türklerin bu başarısı karşısında General Hamilton Londra'ya çektiği telgrafta; *Çok cesur muharebe eden, iyi sevk ve idare edilen Türk ordusunun karşısında bulunuyoruz* diyerek, Türk askerinin disiplinli oluşunu ve kahramanlıklarını itiraf etti. Bu itiraf Çanakkale'de kazanılan Conkbayırı zaferi idi. Mustafa Kemal, kumandası altında bulunan askerleriyle birlikte cephede savaşıyordu. Nitekim bugünün hatırası olarak şarapnel parçasının isabet ettiği saatini, Liman von Sanders'e verdi. Şarapnel parçası ile kırılmış saati gören Sanders Paşa çok etkilendi ve teşekkür etti. Bunun üzerine Sanders Paşa, başarılarının hatırası olarak kendi saatini çıkarıp Mustafa Kemal Bey'e hediye etti.⁶⁰⁰

592 **OBÇM**, C 1, s. 10.

593 Altıntaş, **age.**, s. 72.

594 Ergüder, **age.**, s. 151.

595 **Çanakkale Conkbayırı Savaşları**, 1959, s. 27.

596 **BOA**, HR. MA, 1139/3.

597 **BOA**, HR. MA, 1139/10.

598 **OBÇM**, C 1, s. 263.

599 **BOA**, HR. MA, 1141/46.

600 Conk, **age.**, s. 267-268.

İtilaf Devletlerinin Mısır'da yerlilerden oluşturulan 18.000 askeri bulunuyordu. Burada bulunan İngiliz kuvvetleri ise 6.000 idi. Yani toplam 24.000 mevcutlu Mısır ordusu vardı.⁶⁰¹ Türkler Çanakkale'de ölüm kalım mücadelesi verirken Mısır'ın Hidiviye Şirketi vapurlarından Abbasiye, Elkahire ve Osmaniye adlı üç gemi İtilaf askerlerinin erzak, cephane ve askerini taşıyordu.⁶⁰²

Anafartalar, Kanlısırt, Conkbayırı ve 19. Tümen cephesinde yapılan beş günlük muharebelerde (6-10 Ağustos 1915), Türklerin toplam kaybı 20.000, İngilizlerin 25.000'di. bu savaşlarda Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey, bizzat cephenin içinde bulundu.⁶⁰³ 12 Ağustos'ta Arıburnu ve Seddülbahir cepheslerinde karşılıklı piyade ve top atışlarıyla savaş devam etti. Arıburnu karşısında dolaşan İtilaf zırhlısı isabet alınca cepheden uzaklaştı. Seddülbahir'de hücum eden Türk birlikleri, yüz metre uzunluğundaki siperi ele geçirdi.⁶⁰⁴ İtilaf askerlerinden 16 subay ve 250 askerden oluşan seçkin bir bölük direndi ise de bunlar Türk ateşleri karşısında tutunamadı.⁶⁰⁵

Savaşın seyrini yakından takip eden General de Lisle, 17 Ağustos'ta, Lord Kitechener'e gönderdiği raporda; Türklerin çok cesur savaştıklarını, iyi sevk ve idare edildiğini bildirdi. Birliklerinin başarısız olduğunu gören General Hamilton, Suvla'ya çıkan askerleri komutası altına verdi.⁶⁰⁶ 17 Ağustos'ta İngiliz birlikleri Akbaş Nakliye Hastanesi'ni bombaladı.⁶⁰⁷ Bu arada İngilizler, Almanlarla Türkleri birbirine düşürmek için Almanların Türkleri aldattığına dair yalan propaganda içeren bildirimler dağıttılar. Bu bildirimlerde, Almanların Türklere top ve fişek gönderdiklerini, Türklerin İtilaf askerleriyle savaştığını, Türk gençleri savaşta şehit olduktan sonra Almanların Anadolu'yu işgal edeceklerini ve Almanların daima yalan söyleyerek Türkleri aldattığını ifade eden propagandalar yaptılar.⁶⁰⁸

Ağustos ayında savaş bütün şiddetiyle devam ederken, büyük hizmetleri bulunan 15. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Bey, 19 Ağustos'ta 16. Kolordu Kumandanlığına atandı.⁶⁰⁹ Muharebe sırasında İtilaf taraftarları, Gelibolu'da Osmanlı ve Alman subayları arasında anlaşmazlık çıktığı asılsız ha-

601 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Genelkurmay Basımevi, C 1, Ankara 1970, s. 209-210.

602 Conk, **age.**, s. 177.

603 **TSKT**, C 5, 3. Kitap, s. 377.

604 **BOA**, HR. MA, 1139/13.

605 Altıntaş, **age.**, s. 74.

606 **TSKT**, C 5, 3. Kitap, s. 446.

607 **OBÇM**, C 2, s. 268.

608 **OBÇM**, C 2, s. 272.

609 **BOA**, İ. HB, 1333. L/19.

berini gazetelerde yayımlattılar.⁶¹⁰ Bu yalan haberi yaymalarındaki amaçları büyük bir disiplin içerisinde başarı ile yürütülen Çanakkale Muharebelerini kendi lehlerine çevirmektir.⁶¹¹

İtilaf askerleri 21 Ağustos'a kadar yaptıkları taarruzlarda başarılı olamadılar. Bu başarısızlığın nedenlerini; kurmay çalışmalarının yetersiz olması, cephede savaşan askerleri Mondros Limanı'nda bulunan tümenlerin desteklememesi, İtilaf toplarının teknolojik olarak geri olması, cephede ilerleyen İtilaf piyade askerlerine Alman makineli tüfeklerinin aşırı zarar vermesi, dikenli telleri kesecek aletlerin ilkel olması, Türk bataryalarının tahrip edilememesi, Türk bataryalarının iyi gözlem yaparak yerlerini değiştirmesi ve Türk askerlerinin kullandığı silahların teknik ve donanımlı olması, İtilaf askerlerinin elindeki haritaların hatalı, çok eski ve yetersiz olması, ölçümlerin teknik olarak yapılamaması, top mermi sayısının azlığı, tecrübesizlik, teknik yetersizlik, havadan Türk cephelerinin gözetlenememesi ve Türklerin teknik ve coğrafi avantaja sahip olması şeklinde açıkladılar.⁶¹²

Çanakkale'de savaşan İtilaf Devletlerinin askerleri arasında dizanteri, diyare gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklar yaygınlaştı. Bu hastalıklardan dolayı savaşta İtilaf askerlerinin dörtte üçü zayi oldu. İngiliz askerlerinin savaştan bıkmış olduklarından dolayı morali bozdu. Savaşmak istemedikleri gibi memleketlerine gitmek istiyorlardı. Çanakkale Savaşı'nın boş yere yapıldığına, İstanbul'u almanın hayal olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca bu savaşa sebep olan idarecilerden nefret ediyorlardı. Nitekim İtilaf askerleri kendi aralarında yaptıkları konuşmalarında nefretlerini dile getirerek idarecilerin ateşte yakılarak cezalandırılması gerektiğini söylüyorlardı.⁶¹³

28 Ağustos 1915 tarihinde yayımlanan *Times* gazetesinde, Anafartalar'da Türk zayıatının 4.900 olduğu bildirildi. Bu savaşa katılan ve Suvla Köyü'nde taarruza kalkan İngiliz askerlerinin tepeyi almak için süngü hücumu yaptıkları ve Türklerin de karşı koymasıyla pek kanlı bir savaşın olduğu aynı gazetede duyuruldu.⁶¹⁴ 21 Eylül'de Arıburnu ve Kabatepe önlerindeki müttefik savaş gemileri Türk askerlerinin açtığı ateş sonucu İmroz'a çekildi. Morto Limanı ve Seddülbahir'deki gemileri sahili top ateşi altında tutarken bu gemiler savaş kurallarını ihlal etti ve boğucu gaz yayan top mermileri kullandı.⁶¹⁵

İtilaf kuvvetleri Çanakkale Kara Muharebelerinde başarılı olamayacağını anlayınca çekilmeye karar verdi. Savaşta Türk ordusunun kahramanca

610 Sayılır, *age.*, s. 50-51.

611 BOA, HR. SYS, 2412/62.

612 Travers, *age.*, s. 223-225.

613 BOA, HR. MA, 1140/63.

614 BOA, HR. MA, 1141/5.

615 OBCM, C 2, s. 85.

mücadelesini gören Bulgarlar 6 Eylül 1915'te Almanlarla anlaşarak İttifak Devletleri yanında yer aldı. 11 Eylül 1915'te Alman-Avusturya-Bulgar orduları, Sırbistan'a taarruz etti. 13 Ekim'de Anafartalar ve Seddülbahir'de Türk topçularının ateşiyle karşı tarafa ağır kayıplar verdirildi. Arıburnu'nda İtilaf Devletlerinin bir mitralyöz mevzisi tahrip edildi.⁶¹⁶ Kasım ayı sonunda Anafartalar'da fırtına, sel ve dondurucu soğuklar Anzak askerlerini olumsuz yönde etkiledi.⁶¹⁷ 27 Ekim'de Anafartalar'da ve Arıburnu'nda karşılıklı top ateşi devam etti. Arıburnu İskelesi'nde görülen İtilaf nakliye kolları yapılan top ateşleriyle buradan uzaklaştırıldı.⁶¹⁸

Çanakkale Savaşı İtilaf Devletlerinin aleyhine gelişince Hamilton görevinden alınarak yerine Sir Charles Monro tayin edildi. Monro, savaşa devam etmeyi düşünmek istemediğinden Çanakkale cephelerinin boşaltılması taraftarıydı. Bu sebeple Monro, 12 Kasım 1915'te Seddülbahir, Anafartalar ve Arıburnu cephelerini yerinde denetledi. İtilaf askerlerinin dar bir alana sıkışmış durumunu görünce Yarımada'nın derhal boşaltılması görüşünü Lord Kitchener'e bildirdi. Bunun üzerine Lord Kitchener, Çanakkale Cephesi'nde İtilaf askerlerini yerinde görmek amacıyla 17 Kasım'da Mondros Limanı'na geldi. Cephelerde incelemelerde bulunduktan sonra Çanakkale'nin boşaltılması hakkındaki raporunu İngiltere'ye gönderdi.⁶¹⁹

Çanakkale Savaşı uzayınca İtilaf Devletlerinin boşluğundan istifade eden Avusturya-Bulgar orduları, 8 Kasım'da Sırbistan'a taarruz ederek bu engeli ortadan kaldırdı. Sırbistan'ın mağlup edilmesiyle Berlin-İstanbul bağlantısı sağlandı. Berlin-İstanbul bağlantısı sağlanınca Almanya'dan ağır bataryalar ve fazla miktarda cephane yardımı gelmeye başladı. Böylece Çanakkale Cephesi daha da kuvvetlendi. Türk birliklerinin saldırıları sonucunda 12-20 Aralık 1915'te İtilaf askerleri Anafartalar ve Arıburnu cephesini boşalttı. İtilaf birlikleri 28 Aralık'ta Seddülbahir cephesinden çekilmeye başladı. 8-9 Ocak 1916 gecesi İtilaf askerleri tarafından cephe tamamen boşaltıldı.⁶²⁰ Ada boşaltılırken Türk ordusunun işine yarayabilecek araçlar imha edildi. Ayrıca işe yaramayan araçların motorlarına patlayıcı madde yerleştirilerek bubi tuzakları kuruldu.⁶²¹

İtilaf askerleri, 8 Ocak 1916 tarihine kadar Gelibolu'da ilerleyemedi ve olduğu yerde kaldı.⁶²² Daha fazla savaşa dayanamayan İtilaf askerleri, 9 Ocak

616 **OBÇM**, C 2, s. 102.

617 Travers, **age.**, s. 243-245.

618 **OBÇM**, C 2, s. 150.

619 Altıntaş, **age.**, s. 17.

620 Ergüder, **age.**, s. 147.

621 Altıntaş, **age.**, s. 19.

622 **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, s. 12.

1916 gecesi güney cephesini boşalttı.⁶²³ Çekilen İtilaf askerleri cephede bol miktarda savaş malzemeleri bıraktı. Türk askerleri de ileri atılarak sahile kadar yürüdü ve burada bırakılan fazla miktarda savaş malzemesini ele geçirdi. Ele geçirilenler arasında; her çeşit arabadan meydana gelen büyük bir otomobil parkı, yığınlar halinde silah cephane ve istihkâm malzemeleri vardı. Burada zehirlenerek öldürülmüş hayvanlar bulundu. Canlı olan at ve katırlar Türk topçusuna teslim edildi.⁶²⁴

25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya kadar süren Çanakkale Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin 8 savaş ve 31 taşıt gemisi batırıldı. Düşman ayrıca 9 denizaltısını kaybetti ve bir Fransız denizaltısı Türklerin eline geçti.⁶²⁵ Boğazlar açılmayınca Ruslar, İtilaf Devletleri'nden silah ve malzeme yardımı alamadıkları gibi Almanlar karşısında ağır zayıat verdiler. Ekonomik ve sosyal sarsıntılar geçiren Rusya'nın iç yapısı bu imkânsızlıklar yüzünden karıştı. İngiltere ve Fransa'dan yardım alamayan Çarlık yönetimi çöktü ve yerine Bolşevik rejimi kuruldu.⁶²⁶ Çanakkale Muharebelerinde İtilaf Devletleri başarısız olunca, savaşın 1916'da sona ermesi ümidi tamamen ortadan kalktı.⁶²⁷ Çanakkale Muharebelerinde Osmanlı Devleti'nin başarılı olmasıyla, İngilizlerin sömürgelerinde millî uyanış başladı ve dünya haritasında değişiklikler oldu. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti tarafından savaşın sonuna kadar Boğazlar'ın açılmaması, uluslararası ticari ilişkileri ve Karadeniz'e komşu ülkelerin ticaretini olumsuz yönde etkiledi.⁶²⁸

1915 Ağustos ayı başında Mustafa Kemal'in komutanlığında yapılan saldırılarda askerler dalgalar halinde düşmana süngüyle hücum etti. Bu saldırılarda Türk topçusu büyük yararlıklar gösterdi. İtilaf askerleriyle teknik ve tecrübe açısından kıyaslandığında Türk topçu birlikleri daha iyi durumdaydı. Türk askerleri daha çok makineli tüfeğe sahipti ve bunları daha iyi kullanıyorlardı.⁶²⁹ Ayrıca Türkler çok iyi askerî liderlere sahipti. Liman von Sanders, Carl Mühlman, Binbaşı Willmer, Hans Kannengisser gibi Alman komutanları ve Kazım Bey, Esat Paşa, Halil Bey ve Mustafa Kemal gibi Türk komutanları kabiliyetli ve yüksek rütbeli askerlerdi.⁶³⁰ Nitekim bu kadro, Çanakkale Muharebelerinde Türk milletinin savaşıma gücünü ortaya koymasına neden oldu.⁶³¹

623 Eyicil, *age.*, s. 254; Sayılır, *age.*, s. 158.

624 Sanders, *age.*, s. 101.

625 TSKT, C 5, 3. Kitap, s. 512.

626 Ergüder, *age.*, s. 148.

627 Sertoğlu, *age.*, C VI, s. 3540.

628 Çanakkale 1915, s. 211.

629 Travers, *age.*, s. 228-229.

630 Travers, *age.*, s. 231.

631 Eyicil, *age.*, s. 255.

Çanakkale'de Türkler savaş kurallarına uyararak mert ve asil bir şekilde savaştı. İngilizlere göre sonucu zaferle garanti edilen bu savaşın gidişatını, Türk ordusunu dâhi bir şekilde idare eden Miralay Mustafa Kemal Bey ve silah arkadaşları değiştirdi.⁶³² Savaş sonunda 30 Ocak 1916'da 16. Kolordu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey'e Çanakkale Muharebelerindeki üstün hizmetlerinden dolayı "Osmanlı Nişanı" verildi⁶³³ ve bir çift seccade hediye edildi.⁶³⁴

Çanakkale Muharebeleri, Mustafa Kemal gibi bir kumandanın, askerî bir dehanın ortaya çıkmasına neden oldu. İstanbul'da çıkarılan bir dergi Mustafa Kemal'in resmini kapak yaptı. Bu gelişmeler, ileride Türk Bağımsızlık Savaşı'nın liderinin de ortaya çıkmasının zeminini hazırladı.⁶³⁵ Sekiz buçuk ay süren Çanakkale Savaşı'nda iki taraftan toplam 945.500 insan savaştı. İngilizler anavatan ve sömürge halkından 460.000, Fransızlar 79.000 bin, Türkler 310.000 bin subay ve er ile savaşa katıldılar. İngilizler 120.000, Fransızlar 30.000 ölü ve yaralı kaybı verdi. Türklerin ölü ve yaralı kaybı 120.000 idi. Hastalananların toplam sayısı 90.000 idi. Böylece harekâta katılan bütün kuvvetlerin yarısı savaş dışı kaldı.⁶³⁶ Bu savaşta Osmanlı, 44'ü Alman olmak üzere toplam 366.044 askeri ölmek, yaralanmak, hastalanmak ve kaybolmak suretiyle harcadı.⁶³⁷ Çanakkale'de tarafların kayıplarını farklı şekilde ifade edenler de bulunmaktadır. Buna göre İngilizler 33.000, Fransızlar 3.700 ölü ve Türkler ise 55.000 şehit verdi.⁶³⁸

Yabancı basına göre savaşın başlangıcından 21 Ağustos 1915 tarihine kadar olan dönemde İngilizler 87.630 zayıat verdi. Bu rakam 17 Eylül 1915 tarihli *Times* gazetesiyle dünya kamuoyuna duyuruldu.⁶³⁹ Sanders'e göre Türklerin bütün zayıatı 218 bindi. Bunlardan 66 bini şehit oldu 42 bini de yaralandı. Yaralılar tedavi edildikten ve iyileştikten sonra cepheye döndü.⁶⁴⁰ Bir başka açıklamaya göre İtilaf kuvvetleri 180.000 zayıat verdi. Türkler ise kara muharebelerinde 57.084, deniz muharebelerinde 179.000 asker kayıp verdi. Bunun 57.263'ü şehit geri kalanı kayıp olmak üzere toplam zayıatı 211.000 asker idi. Savaş boyunca askerlere sağlık hizmetleri Türk hekimler tarafından çok titiz bir şekilde verildi. Bu nedenle Türk askerleri arasında salgın ve bu- laşıcı hastalıklar çok az görüldü. Hasta ve yaralıların çoğu, 5. Ordu Menzili

632 Ergüder, *age.*, s. 153.

633 **OBÇM**, C 2, s. 258.

634 **OBÇM**, C 2, s. 279; **BOA**, DH. UMVM, 78/6.

635 Kötüklü, *age.*, s. 2.

636 Sertoğlu, *age.*, C VI, s. 3540.

637 Cemil Conk Paşa, *age.*, s. 167; Sanders, *age.*, s. 62.

638 Atsız, *age.*, s. 60.

639 **OBÇM**, C 2, s. 102.

640 Sanders, *age.*, s. 102.

emrindeki 9950 yataklı 14 hastanede bulunan 62 doktor tarafından tedavi edildi.⁶⁴¹ İtilaf askerleri açlık, susuzluk, dizanteri ve bulaşıcı diğer hastalıklardan ölürken, Türk askerleri arasında bu hastalıklardan ölenlerin sayısı yok denecek kadar azdı. Yine İtilaf askerlerine kıyasla Türk askerleri arasında daha az su ve yiyecek sıkıntısı oldu.⁶⁴²

Osmanlı Devleti, Çanakkale Savaşı'nda büyük devlet olduğunu, gerekli tedbirleri en ayrıntılı bir şekilde aldığını ve kendisine yakışan bir şekilde savaştığını ortaya koymuştur. Düşman birlikleri karşısında daha güçlü, etkin silah ve cephane kullanmıştır. Osmanlı Devleti, savaş öncesinde ve savaş sırasında gerekli teknoloji, silah ve cephane tedbirlerini aldığı gibi yeterli miktarda askerî gücünü de burada konuşturmuştur. Ayrıca askerinin en iyi şekilde iâşe, ibate, su ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamıştır. Netice itibarıyla İttifak Devletleri yanında yer alan Osmanlı Devleti, Çanakkale Savaşı'na, İtilaf Devletlerine göre daha iyi hazırlanmış ve savaşı daha iyi yürütmüştür. Bu savaşlarda kazanılan tecrübelerin, 1920-1922 yılları arasında yapılan Milli Mücadele ve bağımsızlık savaşlarının kazanılmasında olumlu etkileri olmuştur.

5.3. Irak Cephesi*

Osmanlı Devleti, 1913 yılından önce gerek ekonomik sıkıntı içinde bulunması ve gerekse Balkan Savaşı'ndan yenik çıkması sebebiyle, Irak'a gereken önemi veremedi. Savaş arifesinde Boğazlar, Kafkasya, Suriye ve Filistin askerî cepheler olarak düşünülmüş ağırlık buralara verilmişti. Osmanlı yönetimini elinde bulunduran İttihatçı kadro, Türk-İslâm Birliği'ni gerçekleştirme fikrini hayata geçirmek için Orta Asya üzerinde kurulması düşünülen nüfuza hizmet edecek cepheleri daha fazla önemsemiştir. Seferberlik ilan edilince, söz konusu bu cephelerin takviye edilmesi için Irak'taki bazı birlikler bile buradan alınmıştı. Savaş öncesinde askerî kuvvet olarak Irak'ta 4. Ordu Müfettişliğine bağlı 12. ve 13. kolordular vardı. Seferberlik ilan edilince; 13. Kolordu, 3. Ordu emrine verildi ve bu kolorduda görevlendirilen askerlerin Erzincan'da toplanmaları istendi. 12. Kolordu ise 2. Orduya bağlandı ve Bağdat'ta toplanacaktı.⁶⁴³ Bölükler, sayı ve yapısı itibarıyla değiştirilmeden "tabur" adını aldı. Bu son değişikliğe göre Irak Cephesi'nde; Basra'da üç, Bağdat'ta dört, Musul'da istenilen nitelikte olmasa da iki jandarma taburunun oluşturulması kararlaştırıldı.⁶⁴⁴ Gerektiğinde aşiret güçlerinden de ya-

641 **Hürriyet**, 20 Mart 2006.

642 Travers, **age.**, s. 259.

* Prof. Dr. Necati Fahri Taş, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, nfatas@erzincan.edu.tr.

643 Mehmet Kenan, **Büyük Harbde İran Cephesi**, C 1, Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği Ankara Matb., 1928, s. 59-60.

644 Kenan, **age.**, s. 60.

rarlanılabileceği ilgililere tebliğ edildi. Ordunun silahları güncel teknoloji ile yenilenmediğinden eski ve birbirinden farklı çaptaki silahlar ile teçhiz edilmişti. Eski marka iki top (O.P) ve seri ateş eden 4 top ile birlikte çoğunluğu IV. Sultan Murat zamanından kalan toplam 36 top, 6500 eski model tüfekten ibaretti.⁶⁴⁵ Kolordular genelde yerli halktan oluşturulmuş, Anadolu'dan çok az asker bulunmaktaydı. Bu askerler iyi eğitilmemiş olup disiplinden uzak durumdaydı.⁶⁴⁶ Birliklerde bulunan askerler, nizami harbe alışık olmayıp gayrinizami (gerilla) düzenine yatkındı. Savaş başlayınca, Irak'a ilk komutan olarak gönderilen Süleyman Askerî Bey'in tercih edilmesi, Trablusgarp'ta bu yöndeki başarılarının bilinmiş olmasından kaynaklanıyordu.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti, payitahtın önemine binaen, Çanakkale'de Batı emperyalizmine ve ezeli düşmanı olan Rusya'ya karşı Kafkas cephelerine ağırlık verdiğinden, savaşın ilk yılında Irak'taki silah gücünü takviye edemedi. Bölgede daha önceden gönderilmiş olan birbirinden farklı çapta ve eski model silahlar, Bağdat, Musul ve Revandûz'da depolanmıştı.⁶⁴⁷ Çanakkale'de olduğu gibi Irak'ta da Osmanlı Devleti'yle savaşacak olan İngiltere, 1903 yılından itibaren Pers (İran) petrolünü ele geçirip Basra Körfezi çevresinde hâkimiyet kurarak bölgede 19. asrın ikinci yarısından itibaren bir nüfuz sahası oluşturmuştu. Körfez'deki ticaretinin güvenliği için, bölge ekonomisinin hâkim gücü olan korsanlık ve köle ticaretini yasakladı. İran Körfezi'nde asayişin temini ve ticaretin artması için güvenlik tedbirleri aldı. Osmanlı Devleti'nden Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletmesi imtiyazını sağladı. Irak Sahili'ne dökülen bütün nehirlerin ölçüm ve haritalarını çıkardı.⁶⁴⁸ İngiltere, 1900 yılının sonlarında Bağdat'ta önemli bir ticaret üssü elde ederek Dicle üzerindeki gemi seferlerinin kontrolünü ele geçirdi. 1910 yılında İran Körfezi'ndeki ticaretin % 87'si İngiltere'nin elindeydi. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Bağdat'taki egemenlik hakkının tehlikeye düşmesine sebep oldu. 1908'den sonra devlet yönetiminde egemen olan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının delaletiyle, İngiltere'nin bu nüfuzunu kırmak için Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi'nin imtiyazı Almanya'ya verilirken; Bağdat, Kerbelâ, Kâzimiye gibi yerlerdeki İngiliz gayrimenkullerine el koydu.⁶⁴⁹

İngiltere, 1911'de Rusya ile iş birliği yapıp İran-Türkiye sınırının yeniden

645 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX, TTK, Ankara 1996, s. 485.

646 **Irak'a Dâir Muhârebe Notları**, Hindistan Harbiyesi tarafından Şubat 1915 tarihinde Simla'da neşredilmiş, (Türk Karârgâh-ı Umûmî İstihbârat Şubesi'nce Hüsâmeddin Bey'e tercüme ettirilerek Dersaadet Matbaasında 1333'de neşredilmiştir.), s. 27.

647 Tüfek sayısı: Bağdat'ta 3280, Musul'da 4720. Kılıç sayısı: Bağdat'ta 900, Musul'da 850. Top sayısı: Bağdat'ta 58, Musul'da 56. Makinalı Top sayısı: Bağdat'ta 9. **Irak'a Dâir Muhârebe Notları**, s. 27.

648 **Irak'a Dâir Muhârebe Notları**, s. 4.

649 **Irak'a Dâir Muhârebe Notları**, s. 6.

tespit edilmesi için bir nota vermişti. Bu nota; 1908 yılında Türkiye'ye bırakılan Basra-Ağrı arasındaki hat üzerinde yer alan toprakların sınır problemlerinin çözümüyle ilgili hususların yeniden ele alınmasıyla ilgiliydi. Bu sınır meselesi; Rusya, İngiltere, İran ve Türkiye arasında çözülecekti. Türkiye ile İran arasındaki sınır tespitinin yeniden belirlenmesi için, 1912 yılında Türkiye-İran heyeti Tahran'da bir araya gelerek bir protokol imzaladı. Bu protokole göre, konunun halli için "Muhtelit Hudut Komisyonu" kuruldu. Fakat bu komisyonun çalışmalarından bir sonuç elde edilemedi. Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları krizinden dolayı konuya ağırlık veremeyip münakaşalı olan toprakları Ağustos 1913'te boşalttı.⁶⁵⁰ Bir nevi boş kalan bu topraklar, İngiltere'nin 1913'de İran üzerinde hükümlerine üzerine, Türk-İran sınırı da İngiltere'nin menfaatlerine uygun şekilde tek taraflı olarak çizildi.⁶⁵¹

Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'ndaki yenilgisi, Avrupalı ülkeler nezdinde itibarının daha fazla zedelenmesine sebep olduğundan, Batı ülkeleriyle iş birliği yapma gücü zayıfladı. Bu boşluk, Bismarck'ın politikaları sebebiyle uzun süredir Doğu ülkeleriyle ilgilenmeyen Almanya ile iş birliği yapılarak giderilmeye çalışıldı. Balkanlardaki mağlubiyet, Rusya'nın Doğu ve Güneydoğu'daki Ermeni, Nasturî ve Kürtler ile yakından ilgilenmesinin sonucu olarak "Kürt İsyanları"nın çıkmasına, Ermeni komitacılarının güçlenmesine sebep oldu. İngiltere lehine gelişen bu olaylar, 1912 yılından sonra İttihatçıların önderliğinde İngiliz düşmanlığının artmasına yol açtı. İngiltere bu düşmanlığı önlemek için İttihatçılara karşı kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasını (23 Kasım 1909) destekledi; siyasi arenada alternatif üretmeye çalıştı.⁶⁵² İttihatçıların muhalifleriyle birlikte hareket eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinin çalışmaları neticesinde, Araplar arasında Türk düşmanlığı tohumlarının yeşermesi ve Osmanlı yönetimine karşı genel bir Arap kıyamının zuhur edebileceği tehlikesi doğurdu.⁶⁵³ Bu gelişme, İngiltere'nin Basra Körfezi'ne gelmesini kolaylaştırdı. İngiltere'nin Irak, İran ve Hindistan'da önemli güç konumuna geçmesi karşısında, ham madde kaynaklarına ihtiyaç duyan Almanya kayıtsız kalmadı. Berlin-Bağdat Demiryolu Projesi, Almanya'nın Basra Körfezi'nde bir mevki elde etmesi için fırsat oldu. Petrolün dışında Alman fabrikalarında işlenecek pamuk, Almanya'da olduğu gibi Avrupa'nın diğer bölgelerinde de yetişmemekteydi. Irak topraklarının bu ürün için ideal arazi olduğu düşünülüyordu. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya tanıdığı bu imtiyazdan memnun olmadı. Ancak daha önce İngiltere'ye de Irak'ta petrol arama izni ve Dicle, Fırat nehirlerinde vapur işletme imtiyazı tanınmış-

650 Erdal As, "XVI. yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yarısına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", *Atatürk Yolu Dergisi*, S 46, 2010, s. 231-232.

651 Ahmet Özgiray, "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran İlişkileri 1920-1938", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XI, S 33, 1995, s. 687-699.

652 Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, s. 150.

653 *Irak'a Dâir Muhârebe Notları*, s. 6.

tı. Fakat İngiltere aldığı bu imtiyazların, Almanya'nın bölgeye sızmasından daha ön planda olduğunu düşünmemektedir.⁶⁵⁴

Irak Cephesi'ndeki mücadele, yalnız ekonomik açıdan olmayıp bir tarafta Osmanlı Devleti, diğer tarafta İngiltere'nin başını çektiği İtilaf Devletleri'nce yapılan sıradan bir muharebe de değildi. Kuzey ve Doğu Afrika, Balkanlar, Arabistan'dan Pakistan ile Belucistan arasında bulunan Silent Nehri'ne kadar uzanan coğrafyadaki cihata karşı yapılan mücadele olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁵⁵ Irak Cephesi'nde Osmanlı Devleti'nin en önemli silahlarından biri Müslümanları cihat çağrısı altında toplamaktı. İttifak Devletleri'nin cihat çağrısı dışında Osmanlılardan beklediği ikinci siyasi yardım; Afganistan, İran ile iş birliği yapıp İngiltere'ye karşı üçlü bir blok oluşturmaktı. Bu üçlü blok, İngiltere'yi Irak'tan uzak tutacağı gibi, Hindistan'daki durumunu da zora sokacaktı. Osmanlı Devleti'nin Almanya ile planladığı bu bloka karşı İngiltere, Belucistan ve Afganistan'ın güneyini içine alan toprakları bir eyalet statüsüne getirerek bölgeyi kontrolünde tuttu. Muhtemel Türk-İran-Afganistan blokuna karşı Rusya da Kuzey İran ve Horasan'da ilave yeni tedbirler aldı.⁶⁵⁶

İran, her vesileyle tarafsız olduğunu ilan ederek ülkesinde egemenlik haklarının ihlaliyle ilgili bir gelişme olduğunda, bunu protesto etmekle yetinmekteydi. İran'ın kendini müdafaa edecek gücünün bulunmaması, bu ülke üzerinde Rusya ve İngiltere'nin hem doğrudan hem de himaye ettikleri Ermeni, Nasturî ve Kürt gruplarıyla faaliyette bulunmasını kolaylaştırıyordu. Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki tasallutuna Almanya da ortak olmaya çalışıp bir kısım olaylarda Türklerle iş birliği içinde, bazen müstakil olarak askerî ve siyasi alanda yer edinmeye çalışıyordu. İran üzerindeki cihat çağrısı, bilhassa Azerbaycan Türkleri tarafından coşkuyla karşılandığından, kısa sürede Ruslara karşı millî teşkilatlar kuruldu. Rusya bu gelişmeleri önlemek için Bedirhanlı, Simko gibi aşiretler ile iş birliği yapıp Nasturî ve Ermenileri kışkırtarak Rus aleyhtarlarına karşı harekete geçirdi. İngiltere, daha savaş başlamadan, iş birliği yaptığı güçlere güven vermek için bir harp gemisini Dicle Nehri'ne sokmuş Güney İran telgraf hatlarını kendi hatları gibi kullanmaya başlamıştı.⁶⁵⁷

İngiltere'yi oldukça düşündüren cihat çağrısı, 14 Kasım 1914 tarihinde gerçekleşti. Bu çağrıya Müslümanların uyması demek, İngiltere'nin Müslüman halktan oluşan en zengin sömürgelerini kaybetmesi demektir. Bu durum, ekonomisinin ana parametrelerini sömürgelerinden elde ettiği gelirlere göre

654 Cavid, *Irak Seferi ve İttihâd Hükümeti'nin Hayâlet ve Cehâlet-i Siyâsiyesi*, Müdafaa Matb., 1334, s. 6-8.

655 Frederick James Moberly, *Irak Seferi*, Çev. Binb. Cemal, C II, İstanbul 1928, s. 1.

656 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 2-3.

657 Kenan, *Büyük Harbde İran Cephesi*, C I, s. 41-42.

düzenleyen İngiltere'nin çökmesi anlamına geliyordu. İngiltere, 15-16 Teşrîn-i evvel 1330 (28-29 Ekim 1914) günü Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edince, hemen Arapça bir beyanname hazırlayıp Basra başta olmak üzere diğer Arap şeyhlerine gönderdi. Bu beyanname özetle şöyledir.

...Almanya, İngiltere'nin menfa'atlerini ortadan kaldırmak için Osmanlı Devleti'ni harbe sokmuştur. İngiltere ve Fransa 60 yıl önce (Kırım Savaşı) Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı himâye etmişti. Şimdi ise kendilerini belirsiz bir tehlikeye atarak İngiltere'ye harp açmışlardır... Müslümanları koruyan, onların hamisi iddiasında bulunan Osmanlı Devleti'nin bu tavrının sonunda, İslâmların hangi tehlikeler ile karşılaşacaklarını ta'yîn etmek umüm şeyhlerin vazîfesidir. Müslümanlar ancak Allah'ın hıfz ve himâyesine muhtaçtır. ... Uzun zamandan beri, Osmanlılar ile Araplar arasındaki bir husûmetin olduğu tarafımızca bilinmektedir. Bu vaziyet, şeyhler için gizli hususlar değildir. Bunların bir kısmı Türk tasallutundan kurtulmak için çalışmaktadırlar, bir kısmı ise Türklere karşı isyân etme fırsatını beklemektedirler.

...Şeyhler bilsinler ki İngiltere Devleti dîn-i İslâm'a katiyyen muhâlif değildir. Maksadımız, Arap beldelerinde sulhun te'mîn edilmesidir. Fırsattan istifâde ederek herhangi bir Arap toprağını istilâ etmeği İngiltere hatırına bile getirmemiştir. Dostluğumuz güçlü olacaktır. Hürriyet ve dîninizin himâyesi İngiliz Devleti'nin büyük emelidir. İnsanların en önemli değeri olan zâtî ve dînî hürriyetlerinize hiçbir zarar gelmeyecektir. İngiltere'nin emeli, sizin yerlerinizde emîn ve sükûnet içinde olmanızdır. İngiltere'nin koruyuculuğundan haberi olmayan bâzı câhillerin İngiltere aleyhine faaliyet göstermelerine ma'nî olunmalıdır. Bu câhillere, cihat'a da'vet telkinâtına i'tibâr etmemelidir.⁶⁵⁸...

İngiltere'nin Irak'ta yaptığı Türk aleyhtarı propaganda öylesine etkili olmuş ki I. Dünya Savaşı'na girme kararı; Meclis-i Mebûsanın teşekkülünden (31 Mart 1877) sonra her savaş meclis kararıyla alınırken, bu defa meclis kararı olmadan İttihatçıların iradesiyle gerçekleşmiş olması bile gündemde tutulmuştur. "Arap şeyhleri, çocuklardan oluşan hükûmete itimat etmemektedir." "Irak'ta ister Türk, ister İngiltere olsun hepsi esareti çağrıştırmakta-

658 Cavid, *Irak Seferi ve İttihâd Hükûmeti'nin Hayâlet ve Cehâlet-i Siyâsîyesi*, s. 13-17. Aynı propaganda Mısır'ın Fransa tarafından istila edilmesinde de yapıldı. Napolyon, 1798 yılında Mısır halkına şu beyanâtı yapmıştı: *Fransa Mısır'a yağma için gelmedi. Maksadı burayı Kölemenlerin zulmünden kurtarmak ve onlardan Fransızlar'a karşı kötü davranışlarının intikamını almaktır. Napolyon ayrıca Allah'a inandığını, Hz. Muhammed'e, Kur'an-ı Kerim'e ve din adamlarına büyük saygısı olduğunu, Fransızlara karşı koymadıkları takdirde herkesin huzur içinde olacağını bildirdi. Hatta köylerde Fransız ve Osmanlı bayraklarının birlikte dalgalanacağını ilan etti. Bu gelişmelerle birlikte İskenderiye Fransızlara teslim edildi. Görüldüğü üzere Napolyon, seferin Kölemen beylerine karşı yapıldığını vurgulamış, İslam Dini'ne karşı büyük saygısı olduğunu ilan etmiş ve ince bir siyaset izleyerek halkın kalbini kazanmaya çalışmıştır.* Kamil Çolak, "Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgâli ve Tahliyesi (1798-1801)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2008-II, s. 149-150.

dır.” Bu bakış açısı; “Türk taraftarı olmaları hâlinde zaten esaret altında olduklarını düşündürüyordu.” İngilizleri tercih etmeleri ise bağımsızlık sözü alındığından, geleceğe ümit taşıyordu.⁶⁵⁹ Bu tür propagandalar, Araplardan asker teşkilini de zorlaştırmış silahaltına alınan Araplar bir vesileyle firar etmenin yollarını aramışlardır. Irak'ta sıkça görülen bu firar olayları neticesinde, Musul Valisi Süleyman Nâzif'ten, firar eden Arapların yerine birlik oluşturulması istenmiş Kürtlerden 700 kişi toplayan Vâli'nin, İngilizler ile savaşılabileceğini kendilerine söylemesi üzerine, bunlar da hemen dağılmıştır. Devreye bazı Arap müctehitleri sokulmak istenmiş ise de *Cihat ancak Müslümanların umûmî kararıyla alınabilir, husûsî cihat olmaz.* denilerek yapılan yardım çağrılarının bir kısmı geri çevrilmiştir.⁶⁶⁰

Osmanlı Devleti, İngilizlerin cihat çağrısını tesirsiz kılmaya çalışması üzerine, bazı tedbirler aldı. Bölgedeki nüfuzlu ulemadan nasih heyetleri oluşturularak cihat konusunun halka iyice anlatılması için devreye sokuldu. Necf müctehitlerinden Şeyhü'l-şerîâ-i İsfihânî, Seyyîd Mustafa el Kaşânî, Seyyîd Ali, Dâmâd-ı Tebrizî yanlarına birçok mücahidi olarak Musul'dan Basra'ya gönderilip halk irşat edilmeye çalışıldı. Kerbelâ Mebusu Abdulmehdî bu olayı İstanbul'a bildirmiştir.⁶⁶¹ Cihat çağrısına Fas Emiri Abdü'l-mâlik'in bir mektup ile cevap verdiği, Belucistan'da, Güney İran aşiretlerinden olan Kaşgay Aşireti vasıtasıyla beyanname ve fetvalar dağıtıldığı, Belucistan ahalisinin İngilizlere karşı kıyama geçtikleri bildirilmiştir.⁶⁶²

İngiltere, Osmanlı Devleti'yle yapacağı savaşta, cihat çağrısından korkma hususunda haksız da değildi. Hindistan'ın Rangoon şehrinde Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Reisi Ahmed Molla Davud Efendi, “Gadr Partisi” ni kurmuş ve İngilizler aleyhine neşriyat yapan *Gadr* gazetesini neşretmiştir. Bu siyasi parti önderliğinde Hindistan'da Hint milliyetçiliği gelişme göstermiştir. İngiltere'nin Singapur'da görevlendirdiği 5. Hint Hafif Piyade Birliği Kasım 1914'te Hong Kong'a kaydırma kararı verilince, bu askerlerin Müslüman Türkler ile savaşması için gönderildiği sözünün yayılması üzerine, birliğin gitmesine karşı çıkmışlardır. Bu olay üzerine Hint ve Malay Müslüman askerler İngilizlere karşı kıskırtılmıştır. 15 Şubat 1915 günü başlayan olaylarda 800 Sepoy (Hint askeri) harekete geçmiş; sokaklarda ele geçirilen İngilizler sivil, asker demeden öldürülmeye başlanmıştır. Bu olay bir hafta devam etmiş bu sürede 47 İngiliz askeri ve sivil öldürülmüştür. 20 Şubat'ta Fransız ve

659 İngiltere “Arap Birleşik Devletleri” kurma sözü verdi. Ancak Kutü'l-Amâre yenilgisinden sonra, Irak'taki menfaatlerini tehlikede gören İngiltere, diğer emperyalist Fransa'yı bölgede daha etkin olması için yanına alarak imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması'nda (16 Mayıs 1916) Arapların varlığı bile dile getirilmeden topraklarının paylaşıldığı bilinmektedir.

660 Cavid, *Irak Seferi ve İttihâd Hükümeti'nin Hayâlet ve Cehâlet-i Siyâsîyesi*, s. 18, 34-35.

661 *Sebilü'r Reşâd*, S 318, C 13, 4 Kânunuevvel 1330, s. 47.

662 *Sebilü'r Reşâd*, S 334, C 13, 15 Kânunusani 1330, s. 94.

Rus donanma birliğine mensup askerlerle İngiliz askerleri takviye edilerek olayın önüne geçilmiştir. Hadise sonunda suçlu bulunan 47 kişi idam, 73 kişi hapsedilmiş,⁶⁶³ sayısı tespit edilemeyen bir kısım Müslüman da Avrupa'ya sürülmüştür. Cihat çağrısı üzerine gelişen bu olaylar münferit olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Arap aşiretlerinin kahir ekseriyeti cihat çağrısına iştirak edeceklerini coşkulu ifadeler ile ilgililere bildirmişler fakat fiiliyatta beklenen sayının çok azı savaşta yer almıştır. Arap aşiretleri ile iş birliğine giren yerli ve yabancı komutanlar istisnasız olarak *Aşâ'ir; medenî ve muntazâm kuvvetler karşısında hiç bir kuvvet ve liyâkat gösteremezlerdi. Cihata iştirak etseler bile bir kuru kalabalıktan başka bir şey olamazlardı. Kendi husûsî içtimâiyelerinden ve akidelerinden başka medenî ve asrî teşkilatdan mahrûm olan bu kuvvetlerden işe yarar bir teşkilat kurmak mümkün değildir.*⁶⁶⁴ mealinde sözler sarfetmektedirler.

Hindistan askerî Müşâviri (General Barav) *Times* gazetesine yaptığı beyanatta açıkça, Türklerin savaşa girmesi hâlinde, Hindistan'dan askerî kuvvet gönderileceğini, İngiltere'nin gücünü göstermek için gereken her şeyin yapılacağını belirtmiştir. Bu tür beyanların maksadı, Irak'ta İngiltere'nin gücünün gösterilmesidir. Ayrıca, Arapların İngiltere'ye itimat ve sadakatlerinin temini sağlanacak, Mısır tehdit altından kurtarılarak İngiltere'nin elinde kalması gerçekleştirilecek, Abadan'daki petrol depoları emniyet altına alınacak ve Almanya'nın baskısıyla Osmanlı Devleti'ne yaptırılan cihat çağrısı etkisiz kılınacaktı.⁶⁶⁵

İngiltere'nin Irak'ı istila etme isteğindeki kararlığının gerçek sebebi, belirtilen bu çıkarlarının korunmasıdır. İngiliz hegemonyasını Irak ve İran üzerinde kurma çalışmaları, I. Dünya Savaşı başlamadan önce yapılmıştı. Bir bakıma İngiltere'nin bu topraklar üzerindeki emellerinin hayata geçirilmesinde silaha başvurulması gereken hususlar için de I. Dünya Savaşı çıkar yol olmuştu. İngiltere'nin Irak topraklarını istila etme hususunda acele etmesinin kendince sebepleri vardı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Irak ve diğer Arap ülkelerinde nüfuz sahibi olmasının ancak Arapları yanına almasıyla mümkün olabileceğini düşünüyordu. İngiltere, Türkler'in Arap desteğini alabilmesi için "Cihad-ı Ekber" ilan etmesinin yanında, Afganistan ile Hindistan

663 Ü. Gülsüm Polat, "Hint Askerlerinin Singapur'daki İsyânı (1915)", **Tarih İncelemeleri**, XXVIII/2, 2012, s. 487 ve devamı. Hindistan'da İngilizlere karşı yapılan bu ayaklanma, Cihat çağrısı üzerine, Singapur'da ikamet eden Hint Müslümanlarından Kassım Mansur ile Hint kökenli olan ve Singapur'da imam hatiplik yapan Nur Alam Shah ismindeki iki kişinin önderliğinde başlamıştır. H. Taner Seben, **Singapur'daki İlk Temsilcilerimiz ve Başkonsolos Ahmed Ataulhâh Efendi**, Singapur Büyük Elçiliği, 2014, s. 16.

664 Kenan, **Büyük Harbde İran Cephesi**, C II, s. 5.

665 **Irak Raporu 1915-1916**, İngiltere'nin Irak mağlubiyeti üzerine kurduğu Tetkik Komisyonu Raporu, (27 Haziran 1917 tarihinde *Times* gazetesinde neşredilmiştir. Bu rapor Osmanlı Askerî İstihbarat Dairesince Hüsâmeddin Bey'e tercüme ettirilip aynı isim ile İstanbul Matbaa-i Âmire 1333'de yayımlanmıştır.), s. 6; Karal, IX., s. 486.

sınırında bulunan Müslüman aşiretlerin Hindistan'a karşı kışkırtılabileceğini tahmin ediyordu. Böyle bir Türk-Arap ittifakının gerçekleşmesi, İngiltere'nin en zengin sömürgelerinin olduğu İslam topraklarında tutunamaması anlamına geliyordu. II. Wilhelm'in ifadesiyle *İngiltere'nin nefesini kesmek için, sömürgeleriyle bağını koparmak gerekiyordu*.⁶⁶⁶ Bu sebeple İngiltere, Türk-Arap ittifakının gerçekleşmemesi için her tedbire başvurulmasının hayati önem taşıdığı farkındaydı. Bölgede İngiltere'nin gücünü göstermek için, bir an önce Şattü'l-Arab'a askerî güç sevk edildi. Bu İngiliz gücünün bölgeye gönderiliş sebebi de petrol depolarının muhafazası ve Arap halkının himaye edilmesi biçiminde dünyaya duyuruldu.⁶⁶⁷

Townshend'e göre bu savaş; *Hindistan'daki İngiliz Ordusu târihinin en büyük ehemmiyete hâiz bir harbidir. Bu muhârebelerdeki kıymet ve ehemmiyet iki eşit güç arasında geçmektedir*.⁶⁶⁸ Townshend'in, *Irak Seferim* adlı eserindeki; *Selmân-ı Pâk Muhârebesi de dâhil olmak üzere, Irak'taki bütün harekâtı Alman zâbitanı idâre ediyordu*⁶⁶⁹ şeklindeki bilgisi yanlıştır. *Hâlbu ki harekât-ı harbiye şûbesi idâreye me'mûr bulunduğu Umûm Kumandanlık Karargâhı'nda tek bir Alman Zâbiti bile mevcûd değildi. Aynı zamanda Selmân-ı Pâk Meydân Muhârebesi sıralarında Goltz Paşa henüz Bağdat'a bile gelmemişti. Meseleyi tenvîr maksadıyla şunu arz etmek gerekir ki Selmân-ı Pâk'tan Kelâl Muhârebesi'ne kadar (Kutü'l-Amâre kuşatması) vukûa gelen bütün hâdisât-ı harbiye münhâsıran Umûm Kumandan Mirâlay Nureddin Bey'in vukûf ve irfâniyle sevk ve idâre olunmuştur. Emir ve kumanda husûsâtında son derece kıskanç olan mûmâileyh yevm-i infikâkına kadar (28 Kanun-ı evvel 1331), (10 Ocak 1916)*⁶⁷⁰ Goltz Paşa'dan sevk ve idâreye müte'allik hiçbir emir almamış daha doğrusu istiklâl-i fikir hareketine orduyu tamâmen hürmetkâr kılmıştır.⁶⁷¹

Irak'a, Kafkas Cephesi'nden gelecek olan 18. ve 9. kolordular gelinceye kadar, Türk ordusu sayıca İngiliz kuvvetlerinden 4.000 kişi daha az, silahları daha yetersizdi.⁶⁷² Aslında, Nixon Hindistan ile yaptığı yazışmalarda, Türk tarafının zayıf birliklere sahip olduğu kanaatini belirtiyordu. Nixon'ın 10 Nisan 1332 (23 Nisan 1916) tarihinde Hindistan Harbiye Nezaretine gön-

666 F. William Engdahl, **Oil and the Origins of the "War to Make the World Safe for Democracy"**, Hoboken, New Jersey, Wiley-Blackwell, 2007, s. 10.

667 F. J. Moberly, **Irak Seferi**, C I, 1928, s. 86.

668 Charles Vere Ferrers Townshend, **Irak Seferim**, Dersa'adet Matba'a-i Askeriyye, 1337, s. 144.

669 Townshend, **age.**, s. 216.

670 Mirliva Nureddin'in görevden alınması.

671 Mehmed Emin, **Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebesi (Katesifon) ve Zeyli**, Dersaadet, 1337, s. 1.

672 Townshend'in verdiği S İngilizler 13 000 muhârib, 40 top, 1200 kılıç süvâri; Türkler 9 000 muhârip, 28'i manitolu 37 top, vardı. **Irak Seferim**, s. 145.

derdiği telgrafta bu düşünceye yer verildiği görülmektedir. Nixon, *Basra vilâyeti'nden külliyyen tard edilen, Kutü'l-Amâre'de maddeten kazanılan ganâimden sarf-ı nazar edilecek olunursa, bu muhârebeye askerlerimizin hücumuna mukâvemet olunmasının imkânsızlığını bir kere daha isbat etmiş ve hatta Irak'ta İngiliz silahına bir muzafferiyet daha ilâve eylemiştir.*⁶⁷³ diyor-du. Townshend, Türklerin güçlü olduğunu söyleyerek, yapılacak olan savaşın daha başında muzaffer olacaklarından emin oldukları için, bugüne kadar “yenilmez İngiliz gücünün” yalnızca bedevîlere, kabilelere, aşiretlere ve geri kalmış fakir toplumlara karşı üstünlük sağlamadıkları, güçlü ve savaşçı bir gücü de yenebildiği intibasını dünyaya duyurmak istemişti. Bu propaganda, özellikle Araplar açısından önemliydi.

İngiltere'nin Irak Cephesi'nde muvaffakiyet elde edebilmesi için; 1- Acemistan (İran), Afganistan, Hindistan'daki Müslümanların kendilerine hasım tavır takınmalarına sebebiyet verecek her eylemden uzak durulması için özel tedbirler alınmıştı. Zira Arap ülkelerinin herhangi bir yerinde bir Arap aşiretine karşı yapılacak olan yanlış bir hareket, diğer bölgelerdeki Müslümanların kendilerine karşı ayaklanmasına neden olabilirdi. Bu sebeple bütün Arap aşiretleriyle iyi ilişkiler kurulması ve kendilerini Türklere karşı koruyucu olacakları noktasında onları ikna etmeleri gerektiğini düşünüyorlardı. 2- Türklere karşı Mısır'ın güvence altına alınması gerekiyordu. 3- Basra petrolünü her hâlükârda korumak gerekiyordu. 4- Arap aşiretlerinin kendi saflarında yer almasalar bile, Türk saflarına geçmelerinin önlenmesi şarttı.⁶⁷⁴

673 Sir Johnson Nixon, Çev. Yüzb. Rahmi, **1915 Senesi Nisanı Evâsitinden, Eylül Nihâyetine Kadar Vukua Gelen Harekât-ı Harbiyeden Bahisler**, Nixon'ın Hindistan Hükûmeti'ne Takdîm Kılınıp İngiliz Matbu'asında 5 Nisan 1916'da Neşr Olunan Rapor Tercümesi, İstanbul Matba'a-i Âmire, 1332, s. 20

674 Moberly, **Irak Seferi**, C I, s. 95-96.

5.3.1. Selmân-ı Pâk⁶⁷⁵ Meydan Muharebesi

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdiğinde, 4. Ordu Müfettişi ve Bağdat Valisi Cavit Paşa'ya bu görevlerine ilaveten 13 Ağustos 1914'te Irak ve Havalisi Komutanlığı da verildi. Basra Fırkası 38. Fırka adıyla değiştirildi. Seferberlik ilan edilince, 35. Fırka 7 Ağustos 1914'te Bağdat'tan Basra'ya hareket etti. Taburlar, 1.000 kişi olması gerekirken 800'e indirildi ama burada ancak 600 kişi istihdam edilebildi. Hudut Taburları 500 kişi olması gerekirken 350'ye indirildi. Basra'da toplam 1400; Fav, Kurna, Amâre hudut taburlarında toplam 1.000 kişilik kuvvet mevcuttu.⁶⁷⁶ Aşiret ve mücahitlerden yapılan ilaveler ile Basra'da 112. Alayın 1005 er 21 zabıt ile mukarî (Hayvan kiralanan kişiler) 800 er, 17 zabıt vardı. Amâre'de; 113. Alay (1. Tabur) 1.105 er, 20 zabıt. Kutü'l-Amâre'de; 113. Alay (2. Tabur) 983 er, 15 zabıt. Bağdat'ta; 114. Alay (2 Tabur) 2057 er, 29 zabıt bulunuyordu.⁶⁷⁷

Cevat Paşa'nın Bağdat Valiliği ve Irak Genel Komutanlığı döneminde İngilizler 6. Hint ordusunu 14 Teşrin-i sâni 1330'da (27 Kasım 1914) Basra Körfezi'ne gönderip önce Basra'nın doğusunda bulunan ve 100 Türk askeri tarafından korunan Fav Adası'nı, 22 Teşrin-i sâni 1914'te, Basra'yı 5 Aralık 1914'te, Kurna'yı 8 Aralık 1914'te ele geçirerek Basra'nın tahkimatını güç-

675 Selmân-ı Pâk, sıradan bir şehir olmayıp M.Ö. 3. asırdan beri birçok medeniyetin merkezidir. Doğu Hristiyanlığı buradan yayılmış, krallar tacını burada giymiş, azizler buraya defnedilmiş, sahabe tarafından yönetilmiş ve buraya metfun olmuş, uzun yıllar Asya-Avrupa arasındaki ticaret merkezi hüviyetini taşımıştır. Kendisi çok bilinmese de İstanbul, Bağdat, Kudüs ve Roma gibi şehirlerin mistik özelliğini o da taşımıştır. İslam ülkesi olması, ilk defa Hz. Ömer zamanında gerçekleşmiş, bu konumu 1915 yılına kadar devam etmiştir. 1915 yılında tekrar bir Hristiyan ülkesi haline getirilmek istenmiş ancak Selmân-ı Pâk zaferiyle bu arzu bir süre geciktirilmiştir. Batı müellifleri veya bunların yörüngesinde bulunan kalemler, döneme ait olmayan zaman dilimini anlatırken bile "Selmân-ı Pâk" ve "Medâin" ismini kullanmamak için azami gayret göstermektedirler. Zira Selmân-ı Pâk, İslam âleminde bilinen bir sahabeye atfen verilmiş isimdir. Medâin ismi yine İslam'ı hatırlatmaktadır. Ctesiphon ise Hristiyanlığı, mecusiliği, Putperestliği akla getirir. Cehalet veya kasdı tercih kimilerince bu yönde kullanılmıştır. Bir döneme ait terminoloji ne ise o dönemden bahsedilirken aynı terminolojiye sadık kalmak bilimselliğin esasıdır. Geçmişteki terminolojinin, okuyucuyu aydınlatabilmesi için sonraki safahatının da verilmesi yine bilimsel düşüncenin olmaz ise olmazıdır. Selmân-ı Pâk ismi, bu zaferin yapıldığı güne kadar 1213 yıldır kullanılmaktadır. 1915 yılında bu ismi taşıyan bir meydan muharebesinden bahsederken, hâlâ 652 yılından önceki ismiyle zikredilmesi oldukça dikkat çekicidir. Bir kısım neşriyatta, İngiliz siyasetine bir kılıf uydurmak amacıyla, Ctesiphon isminin Townshend tarafından Hintli Müslümanları yanıltmak için kullanıldığı ifade edilmekte ise de bu doğru değildir. 1213 yıldır kullanılan bir ismin, 5 ay için kullanılması sonrasında kalıcı hâle gelmiş olduğunu düşünmek ne derece doğrudur? gayrimüslüm neşriyatın tamamında özellikle "Ctesiphon" adı vurgulanarak yer almaktadır. Paul, Knight, **The British Army in Mesopotamia, 1914-1918**, 2013. Kathleen Kuiper, **Mesopotamia: The World's Earliest Civilization**, 2010. Colin McEvedy, *Cities of the Classical World: An Atlas and Gazetteer of 120 Centres of Ancient Civilization*, 2011.

676 Kenan, *age.*, C 1, s. 61-62.

677 Kenan, *age.*, C 1, s. 64.

lendirdiler. Böylece Irak'ın anahtarı İngiltere'nin eline geçmiş oldu.⁶⁷⁸ Bu dönemde, Basra'daki Türk birlikleri parçalara ayrırlıp aralarında irtibat kurulamayan noktalarda mevzilendirildiği için İngiliz ilerleyişi karşısında tutunamayıp ezdirildi.

İngiltere, daha önce bölgede oluşturduğu menfaatlerini korumak için 15 Ekim 1914'te Delamain komutasındaki İngiliz ve Hint birliklerinden oluşan 20.500 (4 500 İngiliz, 16.000 Hintli) kişilik bir orduyu Bombay'dan hareket ettirip Bahreyn adalarına çıkarttı.⁶⁷⁹ Bu ordunun General Barret komutasındaki bir birliği, daha savaşa girilmediği hâlde Basra Körfezi önlerine gelerek Abadan Adası'nı istila etti. 28 Ekim 1914 günü Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettikten sonra da 2 Teşrîn-i sâni 1330'da (15 Kasım 1914) Abadan'ın batısında bulunan Seyhan'ı; 4 Teşrîn-i sâni 1330'da (17 Kasım 1914) Kutü'l-zeyn (Harabe)'i ele geçirdi. Bu muharebeye Cavit Paşa'nın Erkân-ı Harp Binbaşısı Adil Bey komuta ediyordu. Bu çarpışmadan geriye kalan askerler Suphi Bey komutasında Kurna'nın kuzeyinde bulunan Azîr'de toplandı. Dağınık vaziyette konuşlandırılmış olan Irak ordusu, Kurna Harekâtı için 21 Teşrîn-i sâni 1330 (4 Aralık 1914) tarihine kadar üç grupta toplandı. I. Grup Miralay Suphi Bey, II. Grup Bağdat Jandarma Komutanı Bnb. İrfan Bey, III. Grup Erkân-ı Hârp Bnb. Adil Bey'in komutasına verildi. Karargâh ise Azîr'de yer alacaktı. Yerli halktan teşekkül ettirilen kuvvetler, Kurna'da savaşa gideceklerini duyunca, daha savaşa girmeden gruplar hâlinde firar ettiler. Harabe Muharebesi sonrasında Suphi Bey'in Azîr'de topladığı askerlerin dışında ve geride kalan Amâre, Bağdat Seyyar Jandarma taburları, Bağdat Depo Taburu, Bedre Hudut Taburu, Musul'dan gelen Musul ve Kerkük Depo taburları, Süleymaniye Jandarma Taburu disiplinsizlikleri sebebiyle bir araya gelmek için zaman kaybettiklerinden Kurna Muharebesi'ne yetişemedi.⁶⁸⁰ Şatrâtü'l-Müstefîn'de Harun adındaki bir aşiret reisi adamlarıyla hükümet konağını basarak 20 jandarmanın silah ve elbiselerini gaspetti. Müstefîn'deki bu asi hareketin yaygınlaşmaması için Adil Bey'in kıtaatının Nasiriye'de kalması sağlanarak bu çevrede buna benzer muhtemel olayların zamanında önlenmesi için tedbir alındı. Ancak Adil Bey ve bu kıta emir-komuta almak istemeyen, bağımsız hareket eden bir grup olup otorite boşluğundan dolayı bir türlü kontrol edilemedi. Kurna çarpışmalarının şiddetlendiği 25 Teşrîn-i sâni 1330 (8 Aralık 1914) günü 26. Alayın 2. Taburu ve seyyar jandarmalardan oluşan bir taburun (300 kişi) muharebe alanına gitmeleri emri verildi. Fakat bunlardan Jandarma Taburu bu emre uymadı. Binbaşı Halim Bey komutasındaki bir Türk taburu savaş alanını terk ederek 28 Teşrîn-i sâni 1330 (11 Aralık 1914) günü Şatra-Hamar yoluyla Amâre'ye gitti. Miralay Suphi Bey'in müfrezesi, İngiltere'nin harp gemileri tarafından ateş altına alınıp karadan piyadeler ile

678 **Irak Raporu 1915-1916**, s. 7. Karal, ay. Kenan, **age.**, C II, s. 22.

679 Karal, IX, s. 486.

680 Kenan, **age.**, C II, s. 23.

taarruza uğradı. İngiliz askerlerinin bir kısmı Arapların yardımıyla Tombaz köprüler ile Dicle Nehri'nden geçip arkadan kuşatma yaptı. Suphi Bey, 25 Teşrîn-i sâni 1330 (8 Aralık 1914) günü akşama kadar bu saldırıya direndiyse de yardımına kimse gelmediği için birliğiyle birlikte teslim oldu. Bu mağlubiyette Türk askerlerinden 52 zabıt, 400 er, İngiliz kaynaklarına göre 45 zabıt 989 er esir düştü.⁶⁸¹ Bu tablo, birliklerin disiplinsiz ve emir-komutadan uzaklaşmış başıbozuk bir hâlde olduklarını göstermektedir. Bu tarz bir ordudan başarı beklemek herhâlde mümkün değildir. Enver Paşa, 10 Teşrîn-i sâni (23 Kasım 1915) günü Irak ve Havalisi Komutanı Cevat Paşa ile telgraf başında bizzat kendisi görüşerek cephe hakkında bilgi aldı. Enver Paşa, cephenin vahametini öğrenince Cevat Paşa'nın görevden alınması gerektiğine karar verdi.⁶⁸² Fav Adası, Basra ve Kurna'nın İngilizler tarafından istila edilmesinde Cevat Paşa'nın ihmali görüldüğünden, görevden alınıp yerine Süleyman Askerî Bey'in⁶⁸³ rütbesi yarbaylığa yükseltilecek 18 Teşrîn-i sâni 1330 (1 Aralık 1914) tarihinde Basra Valisi ve 38. Fırka Komutanlığına tayin edildi. Daha sonra 4 Kanûn-ı evvel 1330 (17 Aralık 1914)'da bu görevlerine ilave olarak Basra Irak Cephesi Komutanlığına atandı. S. Askerî İstanbul'dan Bağdat'a gelirken yanında Teşkilat-ı Mahsusa üyelerinden beş kişiyi, ayrıca 2 İtfaiye Taburu, 1 Makineli Tüfek Bölüğü ve 1 İtfaiye Alayını getirdi. Görevi 21 Kanûn-ı evvel 1330 (2 Ocak 1915) günü Cevat Paşa'dan devraldı.⁶⁸⁴

I. Dünya Savaşı öncesi ve devamında Osmanlı Devleti'nde birlik sağlanamamış "fırkacılık" ön planda tutulmuştur. Bu durum Irak Cephesi için de geçerlidir. Ayrıca Irak'ta Kerbelâ ve Necef Şiiiler için; Bağdat, Abdülkâdir Geylâni sevgisinden dolayı Hintliler için çok önemliydi. Bu yapı bazı olaylarda öne çıkarılmıştı.⁶⁸⁵ Yarbay Süleyman Askerî Bey enerjik, atılgan ve teşkilatçı yapısının yanında, Irak'ta küçümsenmeyecek sayıda süvari gücüne sahip olan aşiretlerin kuvvetine güvenerek kesin başarı elde edeceğini düşünmekteydi. S. Askerî aşiret güçlerine o kadar inanmıştı ki *Irak'a muntazâm asker göndermek yazıktır. Orada müsellâh ahâli-i aşâ'ir Irak'ı muhâfazaya kâfidir.* diyordu. Ona göre; yüzbinlerce aşiret kuvveti bir araya getirilip İngilizler denize dökülecek bu muzaffëriyetten sonra İran'dan geçilip Hindistan'a gidilecekti. Bu zaman zarfında Tahran'a gidecek olan Türk kuvvetleri Afga-

681 Kenan, *age.*, C II, s. 26.

682 Kenan, *age.*, C II, s. 25.

683 Süleyman Askerî Bey, daha önce Irak'ta Jandarma Kumandanlığı'nda bulunmuş İttihat Terakkinin Teşkilat-ı Mahsusa Reisliğini yapmıştır. Erkân-ı Harbiye binbaşısıdır. Kenan, *age.*, C I, s. 139.

684 Larşer, *Büyük Harbte Türk Harbi*, C 2, İstanbul 1928, s. 261. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C III, K III, Ankara 1951, s. 92-93. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C III, Kısım: I, s. 813. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C VI, s. 3527. 92-93. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, C III, Kısım I, s. 813. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C VI, s. 3527. Kenan, *age.*, C II, s. 25.

685 Kenan, *age.*, C I, s. 136.

nistan'a geçecek ve daha önceden Afganistan'a giden Heyet-i Seferiye⁶⁸⁶ ve Almanlar, Hindistan seferinin görüşmelerini tamamlayacak ve Hindistan'dan İngilizler atılacaktı.⁶⁸⁷

Süleyman Askerî Bey, Irak Cephesi Komutanlığı görevini devralır almaz, 3 Ocak 1915'te Kurna'da bulunan İngiliz birliklerine taarruz ederek geri püskürttü. İngiltere'nin Dicle Nehri boyunca uzanan petrol borularının bir kısmı tahrip edildi. Bu başarı, Irak'ta İngilizlere karşı yapılan ilk galibiyetti. Türk taarruzları 6 Kanûn-i sâni 1330 (19 Ocak 1915) günü Kaymakam Seyfullah komutasındaki birlikler ile Acemi (Paşa) Bey emrindeki 2.000 kadar aşiret gücü ile Dicle üzerindeki İngilizlere gece baskınıyla devam etti. Türk Süvari Alayınının 3. ve 4. Taburları ile 7 Kanûn-i sâni (20 Ocak 1915)'de Dicle kıyısında bulunan Zebîr'de İngilizlere tekrar saldırı düzenlendi ise de büyük kayıplar verildi. Bu çarpışmada Türk tarafından 3 zabıt ve 8 er şehit olmuş, 15 zabıt 100 er de yaralanmıştı. Süleyman Askerî Bey de bu yaralılar arasında olup çarpışma sonunda tedavi için Bağdat'a giderek orduyu buradan yönetmeye çalıştı. Bu savaşta Süleyman Askerî Bey sol tarafından girip sağ bacağına saplanan ve bir kemiğini parçalayan kurşunun isabetiyle yaralandı. Tedavi olmak için Bağdat'a gitme mecburiyetinde kalan S. Askerî Bey, 1. Kuvve-i Seferiye komutanı olan Kâzım Karabekir'in yerine vekâlet etmesini İstanbul'da başkomutanlığa bildirdi. Kâzım Karabekir, 11 Kanûn -ı sâni 1330 (24 Ocak 1915) günü Erkân-ı Harp Yzb. Saffet Bey'i yanına alarak Bağdat'a geldi. Kâzım Bey daha göreve başlamadan, S. Askerî'nin yaralı olarak tekrar cepheye dönmesi üzerine geri gitmek mecburiyetinde kaldı.⁶⁸⁸ Bu çarpışmalar 20 Ocak 1915 günü Şuayyibe'de devam etti. Kurna çarpışmalarından sonra Süleyman Askerî Bey, aşiretlerden beklediği gücü göremeyince,⁶⁸⁹ İstanbul'da Bahriye Nazırı Cemal Paşa'ya mektup göndererek Bağdat, Kerbelâ ve Nəcəf aşiret şeyhlerinin kendisine yardım yapması için talimat verilmesi talebinde bulundu. Şuayyibe çarpışmalarının yoğunlaştığı 12, 13, 14 Nisan 1915 günlerinde Süleyman Askerî Bey, henüz yarası iyileşmediği hâlde, Bağdat'tan Şuayyibe'ye gelip bu çarpışmaya katılarak savaşı otomobil üzerinden yönetti.

686 Heyet-i Seferiye; Rauf Orbay başkanlığında Türk ve Almanlardan teşekkül eden, Afganistan'a gidip Cihat çağrısına destek vermeleri, İran ile üçlü bir blok oluşturularak İngiliz ve Rusların bölgeden uzaklaştırılıp bu toprakların gerçek sahiplerinin hürriyetlerini elde etmeleri yönünde mutabakat sağlamak için gönderilen heyettir. Bu görüşme olumlu geçmiş ancak Irak'ta Şuayyibe yenilgisi ve Rusların Erzurum'u istila haberleri üzerine mutabakat fiiliyata geçmemiştir.

687 Kenan, *age.*, C 1, s. 139.

688 Kenan, *age.*, C 1, s. 143; C II, s. 29.

689 Süleyman Askerî Bey'den önce ve kendi komutanlığı zamanındaki gayretler ile Bağdat, Basra, Musul'dan çok miktarda aşiret gücü cepheye sevk edilmişti. Bu aşiretlerin katılımı "Cepheye çok büyük sayıda Türk kuvvetinin geleceğini" duymalarından kaynaklanmıştı. Ayrıca S. Askerî göreve gelirken, yanında bol miktarda para da getirmişti. Bu iki sebep aşiretlerin cepheye gitmesini cezbedti. Kenan, *age.*, C II, s. 28.

Şuayyibe'de 38. Türk Fırkası dağılarak devre dışı kaldı. 35. Fırka ise çok kayıp vermişti. Bu çarpışmalardaki Türk kaybı 3.800, İngilizlerin ise 1.300 kişidir.⁶⁹⁰ Bu durumu hazmedemeyen Süleyman Askerî Bey, vaziyete kahredip kendi tabancasıyla intihar etti.⁶⁹¹ Süleyman Askerî Bey'in 14 Nisan 1915 günü intihar etmesi üzerine Cephe Komutanlığı vekâleten binbaşılıktan yarbaylığa terfi ettirilen Ali Bey'e verildi.⁶⁹² Ali Bey, 4 Nisan 1331 (17 Nisan 1915) günü İstanbul'a cephenin son durumuyla ilgili bir rapor gönderdi. Bu raporunda özetle şu hususları vurguladı: *Aşâ'ir dağılarak elden çıkmıştır. Kıt'atım pek ziyâde zayi'ata uğramıştır. Tekrar harekât-ı ta'arrüziye icrâ etme imkânı kalmamıştır. Şimdilik müdâfa'a yapılacaktır. Mücâhidinin bir işe yaramadıkları ortaya çıkmıştır.*⁶⁹³

Şuayyibe çarpışmalarından sonra İngiliz ordusunda da değişiklik yapılarak 9 Nisan 1915 tarihinde General Johnson Nixon (1857-1921) Irak'taki Britanya Birlikleri Komutanlığına getirildi. Bu tarihe kadar; çoğunluğu yerli halktan teşekkül ettirilmiş Osmanlı birlikleri, İngilizler karşısında ağır yenilgilere uğrayarak devamlı olarak geri çekilmiş emir-komutadan uzak bir hâle düşmüştü. Cephedeki durumu düzeltmek için Edirne'de 4. Kolordu Komutanı olan Albay Nurettin Bey 24 Nisan 1331 (7 Mayıs 1915) tarihinde Irak ve Havâlisi Umum Komutanlığına tayin edildi. Nurettin Bey, bu göreve atanmasını askerlik görevi yanında kutsal toprakların savunulmasının verdiği coşku olarak değerlendirip çok memnun olduğunu bir beyannameyle halka duyurdu.⁶⁹⁴

690 Larşer, *age.*, C 2, s. 258.

691 Larşer, *age.*, C 2, s. 261.

692 **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, C III, K I, s. 203.

693 Kenan, *age.*, C II, s. 49.

694 **Irak ve Havâlisi Umum Komutanlığı'nın Beyannâmesi: Irak ve Havâlisi Kumandanlığı bâ irâde-i seniyye Hazret-i Pâdişâhî uhdeme tevdi' edilmiştir. Vatanım içinde pek husûsî ve hürmetkâr bir muhabbetle sevdiğim ve seviştığım bu mübârek toprağın muzafferen müdâfa'a edilmesi ve İslâm Sancağı'nın Irak evlatları hamâsetiyle ulvî şerefine beni de teşrîk edeceği için cenâb-ı kadr-i mutlaka arz-ı şükrân ederim. Askerler, ... Bir avuç kahraman bu mübârek toprağın ma'nevîyâtıyla lertzân olan düşmanınızı durdurabildi. Çünkü biz Kur'ân'ı müdâfa'a ediyoruz. Onlar; Mısır'daki, Hindistan'daki Müslüman kardeşlerimizi esâretlerinden, zincirlerinden kurtulmasın, Kur'ân yeryüzünden kalksın diye çabalıyorlar. Biz ulvî bir değeri müdâfa'a ediyoruz. Onlar hâsîs bir menfa'at-i ticâret için bütün mukaddesâta saldırıyorlar. Ey Muhterem Türk Mücâhidleri, bugün sizin her taraftan coşan galeyân-ı cihadınızdan İngilizler titresin, Bilsinler ki bizim cesedlerimiz üzerinden geçmedikçe, mukaddesâtımız onların eline geçmeyecektir. Irak; dinini, şerefini, mukaddes toprağını muzafferen müdâfa'a edecek inşallâh Râb, zevâl-i intikâm için onun târihine daha uzak muhitlerde İngiliz esâretiyle inleyen zavallı Müslümanların istihlâs şerefini de bahş eyleyecektir. ... **Sebilü'r Reşâd**, S 323, C 13, 8 Kânunusani 1330, s. 86.**

5.3.2. Birinci Kutü'l-Amâre Muharebesi

İngiltere, Basra'dan sonra 50 km kuzeyde bulunan Kurna'yı alarak Türklerden 1200 esir ve 9 top ele geçirmişti. Dicle Nehri boyunca devam eden petrol borularının güvenliği daha savaşın başında tehlikeye düştüğü için, İngiliz birlikleri Mart 1915'te ikinci bir fırka ile takviye edildi. Yapılan karşı Türk saldırıları, (12 Nisan'da Şuayyibe, 14 Nisan'da Basra saldırısı), Tümgeneral Sir Charles John Melliss (1862-1936) komutasındaki İngiliz birlikleri karşısında mağlubiyetle neticelendi. Türkler karşısında kesin sonuç almak isteyen Nixon, General Barret'i görevden alarak 22 Nisan 1915 günü İngiltere'nin Irak'taki 6. Ordusuna atanan General Townshend'i tayin etti. Irak'taki İngiliz ilerleyişi, Townshend'in komutasındaki birliklerce 23 Temmuz'da Nasiriye, 29 Eylül'de Kutü'l-Amâre taarruzuyla devam etti. Kutü'l Amâre'ye 27 Eylül 1915 günü yapılan İngiliz saldırısında, Türk birlikleri 1200 kayıp, 1300 esir, 1800 şehit, 17 top zayıt vererek geri çekildi. Bu Türk ricatı Aziziye'ye kadar devam etti.⁶⁹⁵ Bu yenilgiler üzerine Enver Paşa, Irak'ı boş bırakmanın vahametini anlayıp bu cephenin takviye edilmesi zaruretini kabul etmeye başladı. Kafkasya Cephesi'ne gönderilmek üzere yolda olan 51 ve 52. fırkaları Irak Cephesi'ne gönderdi.⁶⁹⁶ Türklerin Kutü'l-Amâre yenilgisi (28 Eylül 1915) sırasında İran'da teşekkül ettirilen Türk yanlısı güçler, İngiliz ve Rus konsolosluklarına karşı tecavüzlerde bulunmuşlar ise de bu girişim Irak Cephesi'ni etkileyecek bir sonuç doğurmadı.⁶⁹⁷

İngilizler, Kutü'l-Amâre'den sonra Türk kuvvetlerini ancak Aziziye'ye kadar takip edebilmişti. İngilizlerin Türk birliklerini daha fazla takip edemeyişinin birinci sebebi, Türk birlikleri kırk sekiz saat içinde ve düzenli olarak Selmân-ı Pâk'a geri çekilmesi ikinci sebebi ise Dicle Nehri'nin sularının azalması neticesinde vapurların karaya oturmasıydı. Türklerin geri çekilişi nizami olduğundan, gambotlar ile de takip edilmesinin riskli olacağı düşünülmüştü. Bu sebeple İngilizlerin nehir üzerinden yapması gereken takip ve nakliye gerçekleşmemişti.⁶⁹⁸ Üçüncü sebep, özellikle Kuzey Hindistan bölgesine mensup Müslüman Hint askerleri, Selmân-ı Pâk mevkesinin sahabe Selmân-ı Fârisî'nin mekânı olmasından dolayı, buraya saldırmak istemedikleri Townshend tarafından istihbar edilmişti. Hatta Hint askerlerinin bir kısmı tetik parmaklarını vurarak ellerini sarıp Türklere ateş etmekten uzak durmaya çalıştıklarını Binbaşı J. B. K. Davie 29 Aralık'ta yayımladığı bildi-

695 Larşer, *age.*, C 2, s. 265.

696 Larşer, *age.*, C 2, s. 264.

697 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 2.

698 Townshend, *age.*, s. 146; Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 7; Nikolas Gardner, Çev. Mehtap Gün, *Kut'ül-Amâre, Mezopotamya'da Bir Savaş (1915-1916)*, Nesil Yay. İstanbul 2016, s. 53.

ride rapor etmişti.⁶⁹⁹ Irak'taki İngiliz gücünün 4/3'ünün Sepoy (Hint askeri) olduğu ancak bunlardan yalnızca bir tabur kadar olan bu askerlerin, savaşın ortasında Türk tarafına geçme ihtimali veya firar etmeleri söz konusuydu. Townshend bu riski göze alamadı. Hatta bu taburu cepheden Basra'ya geri gönderdi. Dördüncü husus ise, "sarı hastalık" olarak tabir edilen bir salgında kırk kişi ölmüş, bunun yaygınlaşmasından korkuluyordu.⁷⁰⁰

Nixon'a göre; I. Kutü'l-Amâre çarpışmaları sonrasında Türk birlikleri toparlanmadan takip edilebilseydi; Çanakkale yenilgisinden sonra Bağdat zaferi İngiltere'nin şerefini kurtaracaktı, Türkiye'nin, İran ve Afganistan ile yapacağı iş birliği gerçekleşmeyecekti, Afganistan ile Hindistan'ın kuzey hududunda bulunan aşiretler ayaklanmaya cesaret edemeyeceklerdi.⁷⁰¹ Nixon, Türk birliklerinin akla gelmeyecek bir düzen içinde gizli ve iki gün zarfında Selmân-ı Pâk'a ricatini daha önceden hem duymamış hem de tahmin edememişti. Türk birliklerinin bu ricat hızında İngilizlerin onları takip etmeleri zaten mümkün değildi.

Hedef olarak tespit edilen Bağdat'ın ele geçirilmesi için Simla'da⁷⁰² bulunan Hindistan Erkân-ı Harbiye heyeti, Britanya ordusunun Irak hakkında bilmesi gereken her bilgiyi geniş araştırmalar yaparak ona göre tedbirler aldı.⁷⁰³ İngilizlerin Irak coğrafyasında yaptığı bu araştırmalar içinde; Irak'ın coğrafi yapısından, halkın etnik yapısına kadar her nevi harita ve çizelge ortaya kondu. Bu hususta Türk tarafı oldukça yetersiz ve hazırlıksızdı. İstanbul'da vaktiyle İngilizler tarafından hazırlanmış iki adet Irak haritası temin edilerek Türk harekâtı bunun kopyası üzerinden planlanmaya çalışıldı. Hatta 8 Teşrîn-i sâni 1331 (21 Kasım 1915) günü Selmân-ı Pâk'ta 51. Türk Fırkasının ateşiyle düşürülen İngiliz uçağının pilotu Binbaşı Raylay'dan alınan kroki ve harita, Türk kurmayının coşkusuyla karşılanmıştı.⁷⁰⁴

Nixon, Bağdat'a yürüme planını 30 Ağustos 1915 günü Simla'ya gönderdi. Ancak Genel Vali Lord Hardinge ve Başkomutan Sir Beuchamp Duff (1855-1918), Fransa, Mısır veya diğer yerlerden bölgeye takviye güç gönderilmediği sürece, bu planın gerçekleşemeyeceği kanaatindeydi.⁷⁰⁵ Nixon, Kutü'l-Amâre galibiyeti ve Aziziye'ye kadar Türk birliklerini takip edip nakliye yetersizliğinden burada durmalarından cesaretlenerek Türkler'in Selmân-ı Pâk'ta mevzilenmeleri sebebiyle, bu mevzinin yarılıp Bağdat'ın kolayca alı-

699 Gardner, *age.*, s. 122.

700 Townshend, *age.*, s. 173-174.

701 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 11.

702 Karlar ile kaplı şehir anlamına gelmektedir. Kuzey Hindistan'da Himalaya Dağlarının güney eteğinde bir şehir.

703 *Irak Raporu 1915-1916*, s. 9.

704 *Irak Raporu 1915-1916*, s. 24.

705 *Irak Raporu 1915-1916*, s. 10.

nacağı fikrine iyice inanmıştı. Nixon, Hindistan Nezaretine Bağdat'ı ele geçirmek için yeterli kuvvetinin bulunduğunu ancak burayı elde tutabilmek için ilave bir süvari taburuna ihtiyacının olduğunu bildirerek ileri harekât izni verilmesini talep etti. Townshend ise Nixon'dan farklı düşünüp nakliye yetersizliği sebebiyle Kutü'l-Amâre'ye geri çekilmenin daha uygun olacağı fikrini savunuyordu. Nixon'ın yoğun diplomatik baskıları neticesinde, Hindistan-İngiltere arasında uzun müzakereler sonunda Lord Karov, Nixon'ın ileri harekât talebinin kabul edildiğini 4 Teşrin-i evvel 1331 (17 Ekim 1915) günü Hindistan'a bildirdi.⁷⁰⁶ İngiltere Başbakanı Osten Çemberlain, Bağdat'a yapılacak ileri harekâtın faydalarını 4 Teşrin-i evvel 1331 (17 Ekim 1915) günü İngiltere Kabinesinde yapılan toplantıda şöyle dile getirdi: 1- Osmanlı müttefiki Almanya, bu günlerde İstanbul yolunu açmakla meşgul olmaktadır. Irak ile ilgilenmesi mümkün değildir. 2- Çanakkale'de İngiltere'nin durumu iyi değildir. Bu harekât ile İngiltere'nin Çanakkale'de sarsılan prestiji kurtarılacaktı. 3- Araplar, saflarını belirlemede tereddüt içindedir. Bunlara övgü ve güven vermedikçe, Türkler'e iltihak meylindeyler. Bu durum ileri harekâtlâ önlenecekti. 4- Doğuda müessir bir muvaffakiyet elde etmek mecburiyetindeyiz.⁷⁰⁷

General Townshend, ileri harekâta karşı çıkmasını üç sebep ileri sürerek izah ediyordu: 1- İleri harekâtı gerçekleştirecek 15000 asker bulunmaktaydı. Bu sayının Türkler karşısında az olduğu düşünülüyordu. Bu ileri harekâtı yapacak kuvvetin ihtiyat kuvveti Aziziye'de olmayıp Basra ile Kutü'l-Amâre arasındaki nehir güvenliğini sağlamak üzere görevlendirilmiş olan 467 km uzakta bulunmaktaydı. 2- Aziziye'ye kadar olan çarpışmalarda, İngiliz birlikleri %30 kayıp vermiş geriye kalan askerler sıcağın bitap düşmüştü. 3- İleri harekâtı gerçekleştirmek için beklenen yardımın ne zaman kendilerine ulaşacağı belli değildi. Bu yardım ancak nehir yoluyla yapılabileceğinden, yardımın kendilerine ulaşmasının haftalar alacağı belirtilmişti. Townshend, bu düşüncelerine rağmen verilen ileri harekât emrinde daha fazla ısrar da edememişti.⁷⁰⁸

Bugün Kısra Sarayı (Tak-ı Kısra) dâhil, harabeleriyle anılmakta olan Selmân-ı Pâk (Doğu Medâin),⁷⁰⁹ İslam tarihinde iki önemli olaya sahne olmuş-

706 **Irak Raporu 1915-1916**, s. 11.

707 **Irak Raporu 1915-1916**, s. 11.

708 **Irak Raporu 1915-1916**, s. 14.

709 Medâin: Medine'nin çoğulu. Dicle civârında yedi şehrin adı olup İslam fetihleri sırasında başşehirdir. Bu yerleşim yerine İngilizler "Ctesiphon", Fransızlar "Ctésiphon", demekte, Part ve Pehlevî dilinde "Tizpon", Arapça'da "Medin" veya "el Medâin" olarak ifade edilmektedir. Nesturî Mezhebi'ne bağlı Şark Hristiyanlığının merkezidir. Sevan Nişanyan, "Kur'an'ın Kültürel Kaynakları", **Ortadoğu Teknik Üniversitesi Teoloji Sempozyumu Bildirisi**, 17 Şubat 2015. Uzak noktalara yapılan İpek Yolu'nun ticaret merkezi konumundadır. Mehmet Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticâretine İran Engellemesi",

tur. Birincisi Hz. Ömer Devri'nde Sad b. Ebû Vakkâs komutasındaki İslam orduları tarafından Mart (Safer) 638⁷¹⁰ yılında fethedilmesi, ikincisi ise Selmân-ı Pâk zaferidir.⁷¹¹

5.3.3. II. Selmân-ı Pâk Meydan Muharebesi ve İkinci Kutü'l-Amâre Savaşı

Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebisi ile “süper güç”, “yenilmez Büyük Britanya”nın önce Çanakkale’de ve daha sonra Irak’ta yenildiği tescillendi. İngiltere, başta sömürgeleri olmak üzere dünyada büyük prestij kaybına uğradı. Süper güç, ortadan kalkıp Rusya, Almanya, Fransa, Japonya, ABD gibi yeni güçler ortaya çıktı. Bu durum devletler arasında bloklaşmaların doğmasına zemin hazırladı. Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebisi 6 Teşrîn-i evvel 1331 (19 Ekim 1915) günü İngiliz birliklerinin Türk birliklerine iki koldan yaptığı saldırı ile başladı. İngiltere’nin Aziziye’deki birliklerinin komutanı olan General Townshend, aynı zamanda muharebenin genel komutasını da yapmaktaydı. Townshend’in komutasında; 7. Mızraklı ve 16. Süvari Alayı’na mensup 3,5 Bölük, 63. Sahra Bataryası ve 18. Piyade Livası bulunuyordu. Kutü'l-Amâre’den savaş meydanına hareket eden kuvvetlerin başında Robertse vardı. Robertse’nin emrinde, 16. Süvari Alayından 100 kılıçlı kuvvet ile Kraliyet Süvari Topçusuna mensup yarım batarya bulunmaktaydı. İkinci İngiliz saldırı kolu ise Delamain komutasında; 76, 82 Bataryaları, 5/1 Obüs Bataryası, Makinalı Tüfek Bataryası, 22. İstihkam Bölüğü ve 16. Piyade Li-

Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S 3/1, 2014, s. 105. II. yüzyılın başından itibaren Hristiyanlığın Asya Kıtası’nda yayılması çalışmalarının merkezidir. Doğu, Batı kilisesinin ayrılmasından sonra (410), Katalikos unvanına mensup olan Ktesifon Piskoposu, Doğu Hristiyanlığı’nın lideri konumundadır. Bu sebep ile Hristiyan ruhbanlar buraya gömülmüştür. Mehmet Alıcı, “Sasani İmparatorluğu’nun Erken Döneminde Hristiyanların Konumu ve İlk Sinodlar”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 56/1, 2015, s. 37, 39, 41. Dicle Nehri’nin her iki yakasında Partlar ve Sâsaniler tarafından inşa edildiği bilinen 7 yerleşim yerine verilen isimdir. Bu bölge; Bağdat’ın 30 km güneydoğusundadır. Medâin’deki yerleşim yerleri Sasaniler zamanında kışlık mekân olarak kullanılmıştır. Nestûriler’in önemli şehirleridir. Ârâmî, Pers, Rumlarca iskân edilmiştir. Bu bölgedeki halkın çoğunluğu Yahudi, Hristiyan ve Mecûsî’ydi. Medâin’deki yedi şehirden beşinin yeri tespit edilebilmiştir. Bunlardan en eski olanı M.Ö. 1. yüzyılda Partlar M.Ö. 247-M.S. 224 tarafından kurulan ve Dicle’nin sol kenarında yer alan “Medînetü'l-atîka”dır. Bu şehir Medâin adıyla anılmakta olup batılı Hristiyan ve Mecûsîlerin “Ktesiphon” Ctésiphon dedikleri bu yer hem Partlar hem de Persler’in başşehridir. “Medînetü'l-atîka” Gatasifon, Ktesifon, Mart 637 tarihinde İslam topraklarına katılmıştır. Sahabe Selmân-ı Fârisî, bu şehirde valilik yapmış ve burada 656’da vefat etmiştir. Zamanla türbenin etrafı yerleşim yeri olarak çoğalmış Selmân-ı Pâk kasabası ortaya çıkmıştır. Osmanlı Dönemi’nde IV. Murat, Selmân-ı Fârisî’nin türbesini tamir ettirip daha düzenli hâle getirmiştir. Casim Avcı, “Medâin”, **TDVİA**, C 28, 2003, s. 289-290.

710 Bu fetih; Hicrî takvimin 16’ncı yılında gerçekleştiğine göre fetih yılı 637 değil, 638 olmalıdır.

711 Emin, **Selmân-ı Pâk Meydan Muhârebisi**, s. 1.

vası bulunuyordu.⁷¹²

7 Teşrin-i evvel 1331 (20 Ekim 1915) günü bir Arap'ın Townshend'e gelerek Türkler'in taarruza geçeceğini bildirmesi üzerine, cephe hareketlendi. Selmân-ı Pâk ileri harekâtı başladığında, Arap halkı ve aşiretleri Türkleri desteklemeye ve İngilizlere gördükleri yerde ateş açmaya başladılar. Bu aşiretlerin başında Gazze ve Şammar aşiretleri geliyordu. Bu iki aşiret, bölgede en güçlü aşiretlerdi. Aşiretlerin İngilizlere karşı harekete geçmeleri 10-11 Teşrin-i evvel (23-24 Ekim) günlerinde daha da şiddetlendi.⁷¹³ Aşiretlerin Türk saflarında yer almalarının ve bir kısım Hintli Müslüman'ın Türk saflarına geçmesinin sebebinin Sahabe Selmân-ı Fârisî'nin mekânının İngilizler tarafından istila edilme isteğine karşı yapılan hareket olduğu muhakkaktır.⁷¹⁴ İngiliz kaynaklarına göre Osmanlı Irak ve Havâlisi Umum Komutanı Mirliva (Albay) Nurettin Bey'in askerî gücünün; Zor'da 6.000, Selmân-ı Pâk'ta 2.000 olmak üzere toplam 8.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir.⁷¹⁵

Nurettin Bey, I. Kutül-Amâre yenilgisinden sonra iki günde Selmân-ı Pâk'a geri çekilip mevzilenmişti. Burada üç hat savunma mevzileri oluşturup takviye birliklerinin gelmesini beklemeden, eğitim yetersizliğine sahip olan birliğini sıkı bir eğitime tabi tutmuştu. Bu sürede, takviye birliğinin gelmesi için de zaman kazanmış olacaktı. Bu geri çekiliş sırasında, Osmanlı Meclis-i Mebusanının üçüncü döneminde Bağdat/Kerbelâ'dan mebus seçilen Abdülmehdî'nin kışkırtmasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı 27 Haziran 1331 (10 Temmuz 1915) günü Kerbelâ'da,⁷¹⁶ 26 Ağustos 1331 (8 Eylül 1915) günü Hille'de isyan çıktı.⁷¹⁷ Bu isyanlar Türk birliklerince bastırılmış ancak henüz harâreti ortadan kalkmamıştı. Aşiretlerin Türk birliklerine saldırısı ve yağma girişimleri de eksik olmuyordu. Türk birliklerinin ricat harekâtı bu olumsuzluklara rağmen gerçekleştirildi.

Irak'ta askerin en çok zorlandığı husus hem asker hem de binlerce hayvan için su teminidir. Nurettin Bey bu hususu şöyle çözmüştür. Selmân-ı Pâk Hükûmet Konağı'nın civarında Dicle Nehri'ne güçlü bir su pompası koyarak suyu doğu taraftaki 300 metre yüksekliği olan bir tepeye pompalamıştır. Bu tepede depolanan su, kendi cazibesıyla daha alçak olan bütün mevzilere üç kanaldan dağılmıştır. Bu kanallardan biri 8., 9., 11. mevzilere, ikincisi 6., 7., 3., mevzilere, üçüncü kanal ile de 1. ve 5. mevzilere akıtılmıştır. Nehir grubunun ise zaten su ihtiyacı bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Türk mevzilerinin hiçbirinde su sıkıntısı çekilmemiştir. Hâlbuki İngilizler, su temini için ne-

712 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 38-39.

713 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 39-40.

714 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 50.

715 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 50.

716 ATASE, K 3644, D 11, F 37.

717 ATASE, K 3644, D 23, F 1, 10.

hir kenarından ayrılamaz duruma düşmüşlerdir. Bu buluş, askerlik tarihinde önemli bir yere sahiptir. Türk mevzilerinin her noktası karargâha telefon ile bağlanmış ve her mevzi diğer mevzi ile de görüşebilecek konuma getirilmiştir.⁷¹⁸

Nurettin Bey'in diğer bir savunma tedbiri de Dicle üzerinden gelecek düşman gemilerini engellemek için bir baraj yapımıdır. Bu baraj, Tellâ'l-zeheb'in doğusunda Dicle'nin sol sahilindeki "Harab" köyünün karşısında bulunan ve Dicle Nehri'nin ortasında yer alan doğal küçük bir adacığın iki tarafına birkaç gemi batırılmak suretiyle oluşturulmuştur. Bu barajın ilerisine bir de torpil hattı yerleştirilmiş,⁷¹⁹ böylece İngiliz gemilerinin nehirden ilerlemesi önlenmeye çalışılmıştır.

İngiliz Birlikleri: "Dicle Hattında"; Aziziye'de 14.000 asker 35 top; Kut'ta 1.000 asker 4 top; Ala garbî'de 150 asker 1 top; Amâre'de 1.000 asker 7 top; Gal'a-i sâle'de 25 asker; Gurna'da 150 asker. Fırat Hattında; Nâsiriye'de 2.000 asker 10 top; Akike'de 150 asker; İran Arabistan'ında 800 asker; Buşir'de 1 500 asker 7 top; Basra'da 700 asker 2 top mevcudunda idi. Ayrıca 14. Süvari Alayı Irak Cephesi'ne gelmek üzere Hindistan'dan yola çıkmıştı.⁷²⁰ Toplam İngiliz gücü 21.475 askerdi.

İngiliz ileri harekâtının dört komutanın emrinde gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. General Delamain'in emrinde 1350 tüfek, 10 top, 12 makinalı tüfek; General Hamilton'un emrinde 2693 tüfek, 6 top, 8 makinalı tüfek; General Houghton'un emrinde 3154 tüfek, 103 kılıç, 8 top, 10 makinalı tüfek; General Melliss'in emrinde 715 tüfek, 977 kılıç, 6 top, 16 makinalı tüfek bulunuyordu.⁷²¹ İhtiyat kuvvetleri Basra ile Kutü'l-Amâre arasında bulduğundan, bu silahlar bizzat savaşta kullanılan malzeme olup depoda bulunan silahlar değildir. Buna göre İngiltere'nin Selmân-ı Pâk saldırısındaki muharip gücü 12.200 asker, 30 top ve 46 makinalı tüfekten ibarettir. Bu sayı Türklerin askerî gücünden 4.000 fazla olduğunu göstermektedir. Ancak Kafkas Cephesi'nden gelen iki fırkanın (51. ve 52.) toplam 15.000 kişilik kuvveti Selmân-ı Pâk'a geldikten sonra Türk tarafı güçlenerek sayısı 23.000 kişiye ulaştı. Enver Paşa, Nurettin Bey'den Irak'ı karış karış müdafaa etmesini istemişti. Halbuki Nurettin Bey, Aziziye'de bir öncü kuvveti bırakıp Selmân-ı Pâk'ta çok önceden hazırladığı savunma mevzilerine çekildi.⁷²² Enver Paşa'nın Nurettin Bey'e verdiği emir teknik olarak doğru kabul edilse bile, sahada uygulama imkânı yoktu. Bu durumu, savaşa iştirak etmiş olan Yüzbaşı Mehmet Emin Bey eserinde çok açık bir lisan ile izah etmektedir.

718 Emin, *Selmân-ı Pâk Meyden Muhârebesi Katesifon ve Zeyli*, s. 15-16.

719 Emin, *Selmân-ı Pâk Meyden Muhârebesi...*, s. 18.

720 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 58.

721 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 94.

722 Larşer, *age.*, C 2, s. 266.

Umûm Irak ve Havâlisi Kumândanlığı 15 Eylül 1915 günü I. Kutü'l-Amâre Muhârebese'ni kaybettikten sonra, evvelce tahkîmine başlanmış olan Selmân-ı Pâk Mevziine kadar ric'atine karar vermiş ve kararını da Başkumandanlık Vekâleti'nin emir ve arzusu hılâfına olarak aynen mevki'-i fi'ile koymuştu. Kutü'l-Amâre ile Selmân-ı Pâk arasındaki 150 kilometrelik mesâfe dâhilinde müdâfa'aya sâlih ve hattâ belki Selmân-ı Pâk hattına mercî' birçok mevâzi' bulunabilirdi. Karargâh-ı Umûmî istiyordu ki bu uzun mesâfe dâhilindeki müteâkib hudût, müdâfa'adan muntazaman istifâde edilerek kuvâ-yı imdâdiyenin Dicle cephesine muvâsalatına kadar zaman kazanılsın. Yalnız bir muhârebe neticesinde bu derece vâsi' bir sâha-i arazi düşmana terk edilmesin.

Başkumandanlığın fennî ve fakat amelî olmaktan ziyâde nazari olan bu emir arzusu, Umum Irak Kumandanı'nın elinde kıymet-i maddiye ve ma'nevîye i'tibârıyla sevkü'l-ceyşin bu türlü metâlib-i âliyesini tatmîn ve tatbîke kadar bir kuvvetin bulunması hâlinde kâbil-i icrâ idi. Halbuki Kutü'l-Amâre'den ma'nen ve maddeten zayıf olarak çekilen kuvvette fen ve san'atın bu yüksek talebini icrâya kâdir tek bir cüz'ü nâm bile yok idi. Umûm Kumandanlığı'nın elindeki kuvvet 38. ve 35. fırkalar idi. Birincisi; ilân-ı harbden bugüne kadar târihî bir sürü muvaffâkiyetsizlikler ve ric'atlardan ibâret kara yazılarla lekelenmiş diğeri ise Irak cephesinde giriştiği iki muhârebeden pek elim bir sergüzeştle çıkabilmiş idi. Kutü'l-Amâre önünde müddeâ mevzi'inden ric'at edebilen bu iki fırka ancak umûm kumandanın şahsiyet-i kâhire ve âzimesinde tecellî eden yüksek cür'et ve cesâret sâyesinde inhilâl ve izmihlâlden kurtulabilmiş idi. Nureddin Bey'in ric'ati, (Kutü'l-Amâre'den Selmân-ı Pâk'a) Irak Cephe-i harbi'nde icrâ edilen ric'atların en muntazam ve parlak harekâtından biridir. Bu harekette, düşmanın ancak iki üç gün sonra mâhiyetinden haberdâr olduğu Belcaniye ve Basra ric'atındaki tezebzüb ve idâresizlikten Dicle Fırkası'nın Saharice'den Amâre'ye doğru yaptığı ric'at-teki perişânlık ve felâketlerden eser yoktur. Bil'akis gâlip ve fâ'ik'düşmanın karadan ve nehirden tevcih ettiği muzâ'af te'sîr ve tazyike rağmen şâyân-ı hayret bir intizâm, sezâvâr-ı takdîr bir sevk ve idâre tekâmülü vardır. Nureddin Bey, ancak kendi azîm ve cesâreti sâyesindedir ki en ufak bir tazyik muvâcehesinde derhâl dağılıp gitmek istimdâdında bulunan kıymetsiz iki fırkasını Selmân-ı Pâk Mevzi'i'ne kadar getirebildi.⁷²³

Osmanlı Irak ordusunun geri çekilmesini geç farkedenden İngiliz kuvvetleri, Bağdat üzerine yürümek için Bağdat'a bağlanan tahkim noktalarını ele geçirmek ve kuvvetlerini takviye etmek maksadıyla 55 gün geçirdiler. Aradan geçen bu zaman, Türk birliklerinin tanzimi için önemliydi.

...Osmanlı Irak kuvve-i müdâfasına yeniden iktisâb-ı kuvvet etmek fırsat ve imkânını vermişti. Bu uzun müddeti, Irak Kumandanlığı aslâ boş geçirme-

723 M. Emin, *age.*, s. 6-8.

*miş bir taraftan mevzi'-i müdâfa'anın bulunabilen vesâitle tahkîmine çalışmış ve diğer taraftan da ta'lîm ve terbiyece pek geri bulunan kut'âtını muntazam bir program dâhilinde yetiştirmeğe sarf-ı mesâ'î eylemiştir. O derecelerde ki Selmân-ı Pâk Muhârebese'nin yevm-i vukû'undaki 35 ve 38. firkalar Kutü'l-Amâre'den mağlûben çıkan firkalara pek az benzetilebilir idi. Vesâ'it ve menâbi'-i mahalliyyeden ne derece istifâde edildiğine misâl olmak üzere; top noksanını kapamak için mevki'-i isti'mâle konan Sultan Murad-ı Râbi' devrinden kalma havanlar irâ'e olunabilir.*⁷²⁴

İngilizler; Bağdat'a yürüyüp yürümeme hususundaki Nixon ve Townshend arasındaki fikir ayrılığını ortadan kaldırmak için Hindistan ve Londra arasında yazışmalar yapmış fakat bu yazışmalar sonunda karar verme hususunda zaman kaybedilmiştir. Bu zaman kaybı artık Türk birliklerinin Aziziye'den sonra takip edilememesinin üzerinden 55 gün geçmesine sebep olmuştur. İngilizlerin Aziziye'deki bu oyalanmaları Irak Cephesi Umum Komutanı Nurettin Bey'in beklediği gibi işine yaradı. Bu sürede Türk birliklerinin eğitimi tamamlanırken, Selmân-ı Pâk mevzilerindeki eksik tahkimatların giderilmesi için ihtiyaç duyulan süre kazanılmış oldu. Ayrıca bu bekleme sırasında Bağdat'ta aşiretlerden yeni teşekkül ettirilen 45. Fırka ve Kafkas Cephesi'ne gönderilmekten vazgeçilip Irak'a görevlendirilen 51. Fırkanın öncü birliği 17 Teşrîn-i sâni 1331 (30 Kasım 1915) günü Selmân-ı Pâk mevzisine yetişmiş diğer kısmı ise üç günlük mesafede bulunan Sarara'ya ulaşmıştı. 52. Fırka ise Musul'a varmıştı. Bu yeni katılımlar ile Irak'taki Türk ordusunun gücü; 20.000 tüfek, 19 makinalı tüfek, 400 kılıç ve 52 topa ulaşmıştı.⁷²⁵ Siperlerdeki tahkimatın güçlendirilmesi ile birlikte elde edilen Türk üstünlüğü sayesinde, İngilizlerin bu noktada yenileceği kanaati hâkim kılınmaya başlandı.

*Irak cephesinde gerçekleştirilen muhâsaralarda, tahkîmâta en çok ehemmiyet veren yegâne komutan Miralay Nureddin Bey'dir. Bu tahkîmât, I. Kutü'l-Amâre Muhârebese'nden çok daha önce teşkil edilmiş ve bu hususta "Tahkîmât Komisyonu" kurulmuştur. Kutü'l-Amâre'den Bağdat'a kadar her iki üç kilometre aralıklar ile tahkîmâtlar sıklaştırılmıştır.*⁷²⁶

İngiliz birlikleri 8 Teşrîn-i sâni 1331 (21 Kasım 1915) günü Türk birliklerine karşı genel bir taarruza geçti. Çarpışmalar iki gün sürdü.⁷²⁷ İngiliz birlikleri; 292 subay, 4401 er, 10.000 esir ile yaklaşık 15.000 kayıp vererek bir haftada Kutü'l-Amâre yönünde ricat etmeye başladı.⁷²⁸ Türk Birliklerinin kaybı 119 subay, 5901 erdir. Bu geri çekilişi takibeden Türk birlikleri, Kut'a doğru ilerledi. İngiltere'nin 6. Fırkası 22 Teşrîn-i sâni 1331 (5 Aralık 1915)'de

724 M. Emin, *age.*, s. 9-10.

725 Larşer, *age.*, C 2, s. 266.

726 Emin, *Selmân-ı Pâk Meyden Muhârebese (Katesifon) ve Zeyli*, s. 1.

727 ATASE, K 3644, D 28, F 1, 26.

728 Moberly, *Irak Seferi 1914-1918*, C II, s. 106.

Selmân-ı Pâk'taki Kasibiye üzerinde taarruza geçmeye çalışmış ancak büyük zayıflık nedeniyle bu taarruzu sürdürememiştir. Burada, tahmin edemedikleri ve Townshend'in ilk defa gördüğü, *Nehrin iki kıyısında sekiz kilometreden fazla uzanan ve geçilmesi imkânsız bataklıklara bağlanan, layıkıyla düzenlenmiş bir siper sistemiyle karşılaştılar.*⁷²⁹ Nurettin Bey, sol cemaatten ihtiyat kuvvetlerini muharebeye sokup, 35. Fırkayı Dicle Nehri'nin kuzeyine sevk ederek Mehmet Emin Komutasında genel taarruz emri vermiştir. Bu taarruzda Hint taburlarına komuta eden İngiliz zabıtlarının bir ikisinin dışında tamamı maktul düştüğünden, komutayı kaybeden Hintliler başıboş vaziyette firar etmeye başlamışlardı. Townshend, birliği toplamaya çalışmış ise de piyade mevcudunun %50'si olan 4.668 kişiyi (643 ölü, 3 300 yaralı, 594 kayıp, 131 zâbit ölü) kaybettikten sonra, bunu başaramamıştır.⁷³⁰

24 Teşrin-i sâni 1331 (7 Aralık 1915) günü, Nurettin Bey'e İngiliz askerlerinin birinci savunma hattını çember içine aldıkları yönünde haber verilmesi üzerine, Türk birlikleri ikinci savunma hattına çekilmiş ancak bunun doğru olmadığı o günün akşamında anlaşıldığından ertesi günü tekrar birinci mevzide İngilizler ile karşı karşıya gelmiştir. Townshend, Nurettin Bey'in bu geri çekilip tekrar ileri hatta gelmesini, Türk birliklerinin yeni takviye aldıkları biçiminde değerlendirmesine sebep olmuş ve 25 Teşrin-i sâni 1331 (8 Aralık 1915) gününün akşamında geri çekilmeye başlamıştır. 9 Aralık'ta İngilizlerin geri çekildiğini anlayan Nurettin Bey derhal İngiliz birliklerini takip etmeye başlamıştır. Bu son çarpışmalarda özellikle aşiretlerden yeni oluşturulan 45. Türk Fırkasının %70'i saf dışı kalmış Türk birliklerinden 9.500 kişi kayıp olmuştur. Bu kayıplardan İngilizlerin eline 1.300 kişi esir geçtiğinden, diğerleri bataklıklarda boğulmuş veya elbiselerini Dicle'ye atarak firar etmiştir.⁷³¹

Türk birlikleri, geri çekilen Townshend'in komutasındaki İngiliz askerlerini Kutü'l-Amâre'ye sıkıştırdı. Bu yenilgi İngiltere'de ve Fransa'da büyük hayal kırıklığına sebep oldu.⁷³² İtilaf devletlerince Çanakkale yenilgisinin bir

729 Gardner, *age.*, s. 50.

730 Larşer, *age.*, C 2, s. 267.

731 Larşer, *age.*, C 2, s. 267.

732 Après cinq mois de siège, ils engagèrent, le 22 novembre 1915, la bataille de Ctesiphon. Cette bataille est passée dans l'histoire militaire de la Grande Bretagne comme l'un des plus grands désastres, une boucherie. Selon Sör Charles Lucas, "à Ctesiphon, les troupes turques, commandées par le général Nur -Ul -Din (Nureddin) infligèrent une terrible défaite à l'armée britannique. Celle-ci recensa 4500 morts. Dans les semaines qui suivirent 10.000 combattants britanniques furent capturés et des milliers d'autres mis en fuite errèrent pendant longtemps dans le désert où ils furent rattrapés, torturés et assassinés" "le GM: des mauriciens à la campagne de Mésopotamie. Erişim T. juin 19, 2015.http://histoiresmauriciennes.com. Beş ay devam eden kuşatmadan (Kutü'l-Amâre) sonra, 22 Kasım 1915 günü Ctesiphon (Selmân-ı Pâk) Savaşı şiddetini artırdı. Bu savaş en büyük felaketlerden biri ve çok fazla asker kaybı olarak Britanya'nın askerî tarihine geçti. Ctesiphon Sir Charles Lucas'a göre, "General (Al-bay) Nurettin komutasındaki Türk askerleri, İngiliz ordusunu korkunç bir yenilgiye uğrattı.

misillemesi gibi görülen Irak savaşlarının, düşünülenin aksine tezahür etmesi, itilaf devletlerinin daha fazla itibar kaybetmesine sebep oldu. Townshend; Selmân-ı Pâk bozgunundan sonra şunları söyledi:

Ova, kıtattan geri çekilen yüzlerce insan ile doldu, ric'at başladı. Ric'atı ben vermediğim hâlde, Hint ordusundaki zâbitanın fazla zayıfatı sebebiyle yaşandı. İnzibat kontrolü tamamıyla kayboldu. Ben ve General Nixon'ın zâbitanı dağılmayı önlemeye çalıştı. Erkân-ı Harbiye Reisi bile kaçan efrâdı muhârebeye sevk etmek için, aşağı yukarı koşuşturuyordu. Avrupa'da hiçbir asker bu kadar ki -Bu ifâdemim altını çiziyorum- müdâfaada Türkler ile mükâyese edilebilsin. Almanların müdâfaada gâyet iyi olduğu farz ediliyor. Fakat siperde bulunduğu zaman onlar, Türkler ile mükâyese edilemezler. Buna verebileceğim bir misal Gelibolu'dur. Orada bizim gemi ateşlerimiz ile birçok zayıfa uğrayan kıtaat, eğer Alman olsaydı yerlerinde kalamazlar ve derhâl Türkler ile tebdil edilirlerdi. Halbuki Türkler, bütün muhârebe müddetince yerlerinde kaldılar. ... Türk ordusunun çiçeği olan Anadolu askeri dinî telkînat olmaz ise muhârebe yapmaz, vatanperverlikten bir şey anlamaz. Jön Türkler (bu hususta) daha sonra hatalarını anladılar. Bu muhârebede esâsat-ı dinîyeyi nazar-ı dikkate aldılar ve muhârebeyi öyle yaptılar.⁷³³

Irak Cephesindeki hararetin doruk noktaya ulaştığı bu günlerde Enver Paşa, Irak, İran ve bölgedeki diğer birliklerin tek komuta altında toplanmasını uygun bulup 6. Ordu Komutanlığı adıyla yeniden düzenledi. 6. Ordu Komutanlığına çok geniş yetkiler verilerek Alman Mareşali Colmar von Der Goltz Paşa getirildi. Irak ve Havalisi Komutanlığı, "Irak Cephesi Komutanlığı"na dönüştürüldü. Goltz Paşa, görevi devralmak için 6 Aralık 1915 günü Irak'a gitti.⁷³⁴ Goltz Paşa 12 Aralık 1915 günü Aziziye'de bulunan Türk birliklerinin karargâhına gelerek ordunun komutasını devraldı. Bugüne kadar birliklere komuta eden Nurettin Bey'i de Kutü'l-Amâre'yi kuşatan birliklerin komutanlığına (Irak Cephesi) görevlendirdi.⁷³⁵ Nurettin Bey, Selmân-ı Pâk Zaferi üzerine Gazeteci Madam Beret Golis ile yaptığı söyleşide; 6. Ordu Komutanlığına tayin edilmiş olan Mareşal von Der Goltz'un emrine verilmesinin kırğınılığını belirterek İstanbul'a bu hissiyatımı belirten bir telgraf gönderdiğini söylemiş *Irak Ordusu Goltz Paşa'nın ma'lûmât-ı askerîyesine muhtaç olmadığını isbât etmişse, ahâlisi Müslüman olan ve cihad-ı mukaddes yaptığımızı ilân eylemiş bulunduğumuz Irak'a bir gayr-ı Müslîm general göndermekteki ziddiyet de câlib-i dikkattir demıştır.⁷³⁶*

Selmân-ı Pâk Zaferi kazanıldığında, Goltz Paşa Halep'e daha yeni gelmiş

Bu savaşta; İngiliz ordusundan 4.500 asker öldü, 10.000 İngiliz savaşçı esir edildi.

733 Townshend, **age.**, s. 216.

734 Y. H. Bayur, **age.**, C III, K III, s. 129.

735 Bayur, **age.**, s. 100.

736 Larşer, **age.**, C 2, s. 268.

Nurettin Bey, Goltz Paşa gelmeden İngilizler ile hesabı kapatma gayretine girmişti.⁷³⁷ İngilizler Selmân-ı Pâk'tan 130 km uzaktaki Kut'a kadar ricat etmişlerdi. Nurettin Bey İngilizleri 7 Kanûn-ı evvel 1331 (20 Aralık 1915) günü Kut'ta da kuşatma altına almıştı. Nurettin Bey Townshend'e gönderdiği mektupta 6. *Hint Tümeni'nin teslim olmasını, Kut'a girmiş olan bu tümenin sivil halkın hayatını tehlikeye attığını, bunun medeni savaş kurallarına uymadığını* ifade ederek Kut'un sivil halkının boşaltılmasını istedi. Townshend, abartılı bir dille bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Kut'a top ve süvari saldırısı başladı.⁷³⁸

Goltz Paşa, 12 Kanûn-ı evvel 1331 (25 Aralık 1915) günü Nurettin Bey'in Aziziye'deki karargâhına gelmiş Nurettin Bey'den *İngilizleri yalnızca muhâsara altında tutmakla iktifâ edilmesini ve kesinlikle taarrúzdan kaçınılmasını, yalnızca süvârilerin Aliyyü'l-garbî cihetine setr kuvveti olarak sürmesini* istemişti.⁷³⁹ Goltz Paşa'nın bu emrinin, Türk milletinin faydasına yönelik olmadığını anlayan Nurettin Bey, Goltz Paşa'nın Irak'a gönderilmesinin tamamen Almanların Hindistan üzerine yürümek için Irak'ta gerekli ortamı sağlayıp hazırlık yapma yönünde olduğunu anlamıştı.⁷⁴⁰

Goltz Paşa'nın İran'daki birlikleri teftiş etmek üzere Irak'tan ayrılmasını fırsat bilen Nurettin Bey, 24 Kanûn-ı evvel 1331 (6 Ocak 1916) günü Kut'a taarruz yapmış ancak bu taarruzda muvaffak olamayıp 2.000 kişi kayıp vermiştir. Kanûn-ı evvelin son günlerinde 18. Kolordunun Kut'u muhasara etmesini, 13. Kolordunun da Şeyh Sâid'de toplanan Townshend'in birliklerine saldırması emrini verdi. 51. Fırka Komutanı Halil (Kut) Bey,⁷⁴¹ bu saldırı komutanlığının kendisine verilmesini beklerken Nurettin Bey'in bunu yapmaması onu kızdırdı. Zira Halil Bey'in Enver Paşa'nın amcası olması hasebiyle orduda büyük bir ağırlığı bulunuyordu. Bu olaylar, Nurettin Bey'in Irak Cephesi'nden alınmasına sebep oldu.

General Townshend'in tespitine göre, Selmân-ı Pâk Muharebesi'nin birinci günü sonunda, General Houghton'un birliğinden geriye 700 kişi, General Delamain'in birliğinden 1.000 kişi, General Hamilton'un livasından 800-

737 Larşer, *age.*, C 2, s. 268.

738 Gardner, *age.*, s. 112-113.

739 Larşer, *age.*, C 2, s. 269.

740 Larşer, *age.*, C 1, s. 127.

741 Albay Halil [Kut] Bey, Hatıratında; Irak Cephesi'ne gitmek için Erzurum'dan ayrılıp Siirt'ten Musul'a kadar koyun postlarından elde edilen sal üzerinde gelip oradan Bağdat'a gittiğini, apandisit teşhisi konduğunu ama tedavisinin buralarda mümkün olmadığını, Irak ve Havalisi Komutanı Nurettin Bey'in emrine girdiğini ve yatalak hâlde onu ziyaret ettiğini, birliklerini yine yattığı sedye üzerinden idare ettiğini ifade etmektedir. Erhan Çıfci, **Kutü'l-A-mare Kahramanı Halil Kut Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul 2015, s. 143-155.

900 kişi kalmıştır.⁷⁴² Dört seyyar hastahane 3.500 yaralı bulunmaktadır. İngilizlerin yalnızca 22 Teşrîn-i sâni (5 Aralık 1915) günü gerçekleşen çarpışmalarda 4.511 askeri ve 317 zabitten 130'u ölmüştür. Oxford Taburundan 6, Norfolk ve Dorsak taburlarının her birinde 9 zabıt, 110. Taburdan 1; 104. Taburdan 2; 66. Tabur, 117 Alay 7/2 Taburunun her birinden 4 İngiliz zabiti hayatta kalmıştır. 255 Hint zabıtından 144 kişi hayatta kalmıştır. En ağır zayıyatı 24., 104. ve 110. taburlar vermiştir. Bu taburların zayıyatı %60 nisbetindedir.⁷⁴³

İngiltere, Çanakkale yenilgisinden dolayı kurduğu komisyona ilaveten ikinci bir komisyon da Selmân-ı Pâk yenilgisini araştırmak üzere kurdu. "Mezopotamya Komisyonu"⁷⁴⁴ adıyla kurulan bu komisyon, Selmân-ı Pâk hezimetinin sebebini araştırmıştır. Komisyon şu üyelerden kurulmuştur. Lord George Hamilton (Başkan), Kont Donoughmore, Baron Hugh Cecil, Baron Archibald Williamson, J. Hodge, JC Wedgwood, Amiral Cyprian Biridge, Sir Neville Gerald Lyttelton. İngiltere'nin Selmân-ı Pâk yenilgisi üzerine yapılan tahkikat raporunda kısaca şu ifadeler yer almaktadır:

...Townshend, Selmân-ı Pâk'ta bulunan iki Türk Mevâzi'-i Müstahkemesi'ne hücum etmek için 21 Teşrîn-i sâni tarihinde ileri harekete ibtidar etti. Muhârebeye ibtidar etmezden evvel sahne-i harpte kazandığı muzafferiyeti mağlubiyete tebdil eden Türk kıtaât-ı muâvenesinin vürûdundan haberdar edilmemişti.

*Muhârebât-ı şedide ve muannidânedden (inatçı) sonra Townshend Teşrîn-i sâni'nin ikinci günü Birinci Türk Mevâzi'-i Müstahkemesi'ni zapt ederek 1300 esir aldı. Kuvâ-yı mezkûre, İkinci Türk Mevâzi'-i Müstahkemesi'ne nüfûz ettiyse de henüz müvâsalat etmiş olan Birinci Türk Kıtaât-ı muâvenesinin mukâbil hücumlarına marûz kaldığı cihetle, Türklerden zapt etmiş olduğu Birinci Hatt-ı müdâfaaya ricat etmek mecbûriyetinde kaldı. Zâyîâtımız pek ağır ve müdhîş olmuştu. Townshend, Kutü'l-Amâre'ye ricat etmek mecbûriyetinde kaldı. Bu çarpışmalardan geri kalan kuvvetler ile Kanûn-ı sâni'nin Onuncu günü Kutü'l-Amâre'ye geldi.*⁷⁴⁵

Nurettin Bey, Goltz Paşa'nın Alman menfaatleri yönündeki tutumunu beğenmediği ve rahatsızlıklarını Enver Paşa'ya bildirdiği hâlde, bu cephede etkisiz hâle getirilmeye çalışıldı. Kendisinin pasifize edilmesine karşı çıktığı için 10 Ocak 1916 günü Irak Cephesi Komutanlığından alınarak başka bir göreve tayin edilmesi için Bağdat'a gönderildi. Irak Cephesi Komutanlığına, Nurettin Bey'in komutası altında görev yapan Halil Bey [Kut] 13 Ocak 1916 günü cephe komutanı tayin edildi. Halil Bey'i cephede güçlü kılmak

742 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 94.

743 Moberly, *Irak Seferi*, C II, s. 96.

744 *Irak Raporu 1915-1916*, s. 4.

745 *Irak Raporu 1915-1916*, s. 14-15.

için Kafkas Cephesi'nde görev yapan Albay Ali İhsan [Sâbis] Bey birliğiyle birlikte 30 Ocak 1916 tarihinde Irak Cephesi'ne gönderildi.⁷⁴⁶ Goltz Paşa, 19 Nisan 1916 günü Bağdat'ta tifüsten ölünce, 14 Mart 1916'da "mirliva" rütbesine yükseltelen Halil Bey, 19 Nisan 1916 günü 6. Ordu Komutanlığına getirildi.⁷⁴⁷ Mirliva Halil Bey, komutayı ele aldığı anda İngiliz birlikleri Dicle Nehri'nin oluşturduğu üç tarafı bataklıklar ile çevrili Kutü'l-Amâre'ye sıkıştırılmış teslim şartlarını görüşme durumundaydı. İngiliz birlikleri erzakı bittiği, para karşılığında (1000.000 altın)⁷⁴⁸ kurtulma teklifleri reddedildiği ve çemberi yaracak gücü Selmân-ı Pâk'ta yitirdiği için 29 Nisan 1916 günü teslim oldu. Kutü'l-Amâre'de İngilizlerin büyük mağlubiyetine nokta konarak Townshend'in de içinde olduğu 5 general, 481 subay, 7.000'i Hintli olmak üzere 13300 er esir alındı. Bu hezimetini Lord Kitchener az gösterse de İngiltere yönetimi kabul etmiştir.⁷⁴⁹

Kutü'l-Amâre Zaferi'nin kazanılmasında en büyük pay, Albay Nurettin ve onun bu cepheden uzaklaştırılmasından sonra da planlarını sürdüren, Kutü'l-Amâre'de İngiliz birliklerini çember altında tutan 13. Kolordu Komutanı Albay Ali İhsan (Sabis) Bey'e aittir.⁷⁵⁰ İngiliz birlikleri Selmân-ı Pâk yenilgisinden sonra Kutü'l-Amâre'ye doğru geri çekilirken 9-10 Mart 1916 günlerinde Türk birliklerine tekrar taarruz etmişlerdir. Bu İngiliz taarruzu 13. Kolordu Komutanı Ali İhsan Bey tarafından bertaraf edilip Sabis'te tekrar yenilgiye uğratılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Kutü'l-Amâre Zaferi'nden sonra, 13. Kolordunun Kafkas Cephesi'ne gönderilmesiyle bu cephe zayıflatılmıştır. Bu boşluktan yararlanmayı bilen İngiltere, birliklerini takviye ederek Bağdat'ı (11 Mart 1918) ele geçirip Irak'a hâkim oldu. İngiltere, 29 Eylül 1918'de Bağdat'ın kuzeyindeki Ramadiye'yi, 6 Kasım 1918'de Teksit'i alarak bu cephedeki istilasını noktalamıştı. Bu gelişme, doğudan ilerleyen Rus birlikleriyle irtibat sağlan-

746 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım**, C 4, Nehir Yay., İstanbul 1993.

747 Mirliva Halil Paşa 19 Nisan 1916'da vekâleten 27 Nisan 1916'da asaleten 6. Ordu Komutanlığına atandı.

748 **Journal Le Matin**, 13 Mars 1917.

749 Kitchener's speech on fall of Kut Lord Kitchener's speech to the House of Lords on the fall of Kut, 4 May 1916. On 29 April 1916, after a siege lasting almost five months, 11,800 British and Indian troops surrendered the Mesopotamian town of Kut to the Turks. News of this setback, which happened just a few months after the evacuation of Gallipoli, was greeted with dismay in Britain. Kitchener's speech to the House of Lords on 4 May thus aimed to portray the surrender in a heroic light. Both the besieged troops of General Townshend (now 'in their honourable captivity') and the relief force that was sent unsuccessfully to rescue them are given fulsome praise. Recriminations were saved for a late date. Pro 30/57/71 4 May 1916.

750 Bu zaferde önemli katkı sağlayan Irak Şeyhü'l-Meşayih Uceymi Sadun Paşa'yı da unutmamak gerekir.

masına sebep oldu.⁷⁵¹ Halil Paşa, İngilizlerin Musul'a kadar ilerleyişinde 6. Ordu Komutanı'dır. Halil Paşa, 28 Haziran 1918 tarihinde Kafkas Cephesi Şark Orduları Grubu Komutanlığına tayin edilince, Halil Paşa'dan boşalan 6. Ordu Komutanlığına 1 Eylül 1918'de Ali İhsan Paşa atandı. Bu günlerde savaş bitmek üzere ve sulh görüşmeleri yapılmaktaydı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi hükmünce Musul boşaltıldı. Irak'ı terk etme faturası da Halil Paşa'ya değil Ali İhsan Paşa'ya kesildi.

İngiltere'nin Irak'ta kalıcı olarak düşündüğü projeler, Selmân-ı Pâk Meydan Muharebesi'nde yenilmesi üzerine gecikti. Çanakkale hezimetinin ve prestij kaybının giderilmesi gerçekleştirilemedi. Emperyalist devletlerin I. Dünya Savaşı'na kadar elde ettikleri sömürgelerine, önceden olduğu gibi kolayca sömürge katamadı. Orta Doğu ve Asya'da hâkim güç olan İngiltere, bu gücünü Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, daha geç devirde de Çin ile paylaşmak mecburiyetinde kaldı.

I. Dünya Savaşı'nın başında, İtilâf devletlerinin temel stratejilerinden biri, Rusya ile birleşmekti. Kutü'l-Amâre İngilizlerin eline geçtikten sonra, İran'da bulunan Rus karargâhı ile doğrudan telefon hattı kurulmuş Rus Komutanı Baranof ile görüşülerek Türk mevzilerine saldırıya geçmesi istenmişti. Bu imdat çağrısı karşısında Baranof, Kut'a değil doğrudan Bağdat üzerine yürüyüşe geçmişti. Fakat bu günlerde Townshend Kut'ta esir alındığı için Rusların Kuzeydoğu Irak topraklarından İngiliz birlikleriyle birleşmesi de gerçekleşmemişti.⁷⁵² Çanakkale'de bu birleşme fikri denendi fakat başarılı olunamadı. Irak'ta denendi ancak Selmân-ı Pâk ve Kutü'l-Amâre Zaferi neticesinde yine başarı elde edilemedi. Bu durum, 1916 yılında biteceği planlanan savaşın iki yıl uzamasına sebep oldu. Dâhilî çekişmeler içinde bulunan Rusya, savaşın uzamasına daha fazla tahammül edemeyip rejim değişikliğiyle iç işlerine dönmek mecburiyetinde kaldı. Bolşevizmin Rusya'da tutunabilmesi için, Ekim 1917'de savaştan çekildiği gibi savaş süresince ele geçirdiği topraklardan da geri çekildi. Rusya'daki bu gelişme, itilaf devletlerinin Osmanlı toprakları üzerinden fiilî irtibat kurma fikrini tamamen ortadan kaldırdı. Savaşın sona erip mütarekelerin imzalanmasından sonra Anadolu'dan başlatılan Türk Millî Mücadele Hareketi, özellikle Doğu Anadolu'da Ruslara karşı değil Ermenilere karşı yürütüldü. Rusya, müttefikleriyle bağlantı kurabilseydi veya rejim değişikliği yaşamasaydı, Doğu Anadolu'dan çekilmesi imkânsızdı. Bu durum, Millî Mücadele'nin başarılmasını zora sokacağı gibi belki de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelleri atılamayacaktı.

Irak Cephesi'nde Nurettin Bey gerek Arapça bilmesi ve gerekse Arap Aşiretleri ile ünsiyet kurmakta zorluk çekmemesi sonucu olarak birçok aşiretin Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmalarını sağladı. Bu husustaki güven göster-

751 Karal, IX, s. 512-513. **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C 6, s. 3528-3529.

752 Larşet, **Büyük Harpte Türk Harbi**, C 1, s. 139.

gesi olarak Kerbelâ'da şehit edilen ve kabrinde muhafaza edilmekte olan Hz. Hüseyin'in kılıcı ve sancağı, Kerbelâ'da büyük bir törenle Basra ve Bağdat Valisi de olan Nurettin Bey'e teslim edildi.⁷⁵³ Nurettin Bey, bu tarihî olayı kendi hâl tercümesinde de belirtmişti.⁷⁵⁴ Bu törenin fotoğrafları *Harb Mecmuası* dergisinde neşredildi. Bu olay, daha sonraki günlerde Müslümanlar arasındaki mezhep farklılıklarının giderilmesinde önemli rol oynadı.

Nurettin Bey'in komutanlık anlayışının, Millî Mücadele'deki Merkez Ordusu Komutanlığı, Büyük Taarruz'da I. Ordu Komutanlığı döneminde de devam ettiği görülecektir. Irak, savaşın başında zaten Osmanlı Devleti'nce önemsenmemiştir. Nurettin Bey'in komutan olmadan önceki günlerde yaşanan mağlubiyet bu cepheye dikkatlerin kesilmesine sebep oldu. Nurettin Bey daha göreve başladığı ilk günlerde, derme çatma birlikler ile sonuç alınmayacağını anlayıp Selmân-ı Pâk'ta bir savunma mevzisinin teşekkülüne başlamıştı. Irak Ordusu Komutanlığını devralıp birliklerin vaziyetini gördükten sonra, İngilizleri Kutü'l-Amâre'de değil Selmân-ı Pâk'ta yenmeyi planlamıştı. Bu sebeple Kutü'l-Amâre'den geri çekilişi, Irak Cephesindeki stratejinin bir parçası olarak görmek gerekir. Kutü'l-Amâre Zaferi, Selmân-ı Pâk Meydan Muharebesi'nin kazanılmasının sonucunda elde edilen bir zaferdir.

Nurettin Bey'in Kutü'l-Amâre'den Selmân-ı Pâk'a çekilmesi sonrasında, bizzat Townshend'in belirttiği Türk zayıyatı 1.700, İngilizlerin ise 1.229 kişidir. Selmân-ı Pâk Meydan Muharebesi'nden sonra Türk birliklerinin toplam kaybı 119 subay 5.901 erdir. Bu kaybın yarıdan fazlası yerli halktan oluşturulan ve eğitimi tam olarak tamamlanmamış olan 45. Türk fırkasına aittir. İngilizlerin kaybı ise 292 subay, 4401 er ve 10.000 esirdir. İngilizlerin Kutü'l-Amâre'de karargâhlarıyla birlikte teslim olmadan önceki kaybı 14.693 kişi, Türklerin ise 6.000 civarındadır. İngilizlerin bu kayıplarına, Kutü'l-Amâre'de Türkler'e teslim olan 13.300 kişi ilave edildiğinde, İngilizlerin Irak'ta konuşlandığı 25.000, yerel halktan istihdam ettiği 3.000 kişiyle birlikte ortaya çıkacak rakam yaklaşık olarak elde edilmektedir.

Irak Cephesi'nde, genel algı olan "cihat çağrısına uyulmadığı" fikrinin yanlış olduğu da ortaya çıkmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi İslam dünyası, cihat çağrısına kayıtsız kalmamış ve desteklediklerini bildirmişlerdir. Hindistan, Belucistan, Avustralya, İran, Azerbaycan, Balkanlar ve Fas gibi yerlerde bu çağrının fiilî emareleri de görülmüştür. 2 Ekim 1915 tarihinde Kâbil'e giden Türk-Alman heyetinin girişimleri sonucunda Afgan-İran-Türk ittifakı gerçekleşme seviyesine gelmişti. Ancak Rusya'nın Erzurum'u 16 Şubat 1916 günü istila ettikleri duyulunca, bu ittifak girişimi hükümünü yitirmiştir.

Selmân-ı Pâk ve arkasından Kutü'l-Amâre hezimetini, İngilizleri tarifi im-

753 *Harb Mecmuası*, S 1, Teşrinisani 1331, s. 12.

754 Necati Fahri Taş, *Nurettin Paşa*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ATAM Yay., 2014.

kânsız zorluğa sürüklemiştir. İngiltere, bu hezimetten sonra bütün gücünü askerî alana haşredip 5.000.000 kişiyi silahaltına almış, harp fabrikalarını yirmi dört saat çalıştırarak ihtiyaçtan fazla silah üretimine gitmiştir.⁷⁵⁵

5.4. Sina-Filistin Cephesi*

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı cephelerden biri de Sina-Filistin Cephesi'dir. Bu cephenin açılmasıyla Süveyş Kanalı'nın ele geçirilerek İngiltere'nin sömürgeleri ile olan bağlantısının kesilmesi amaçlandı. İngiltere, savaş sırasında başta insan kaynağı olmak üzere diğer kaynakların bir kısmını Hindistan ve kendine bağlı sömürgelerinden getirmekteydi. Kanal kontrol altına alınarak bu yardımların gelmesi engellenecekti. Ayrıca bu cephenin açılması ile İngiltere'nin Mısır'daki kuvvetleri buraya bağlı kalacak diğer cephelerin yükü hafifleyecekti. Bu bahsettiğimiz amaçları gerçekleştirmek için Osmanlı ve Almanya Genelkurmaylarınınca cephenin açılması kararlaştırıldı.⁷⁵⁶ İngiltere ise savaş süresince Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz'den geçişi devamlı açık tutma ve cihadın İslam dünyası üzerindeki etkisini azaltma politikasını bu bölgede sürdürmeye gayret etti.⁷⁵⁷

IV. Ordu Kumandanı Halepli Zeki Paşa, Kanal seferi harekâtına karşı olduğu için bu kumandanlıktan alındı.⁷⁵⁸ Yerine Bahriye Nazırı Cemal Paşa 18 Kasım 1914'te 4. Ordu Komutanlığına atandı. Cemal Paşa Bahriye Nazırlığına ilaveten Suriye ve Batı Arabistan Genel Valiliğini de üzerine aldı.⁷⁵⁹ IV. Ordu Komutanlığının yetki sahası Toros Dağlarının güneyinden Hicaz'la birlikte Batı Arap vilayetlerini içine alan geniş bir alanı kapsamakta olup, Cemal Paşa bölgedeki valilerin de amiri konumundaydı.⁷⁶⁰ Cemal Paşa savaşın başlaması ile birlikte IV. Ordu Komutanı olarak geniş askerî ve sivil yetkilerle donatıldı⁷⁶¹ ve 6 Aralık 1914'te Şam'a ulaşarak görevine başladı. Şam'a gelirken yol güzergâhında yaptığı denetlemeler çerçevesinde gerekli güvenlik önlemlerini alacak düzenlemeleri gerçekleştirdi. Hemen eksiklikleri tespit

755 Larşer, **Büyük Harpte Türk Harbi**, C 1, s. 146.

* Prof. Dr. Ömer Osman Umar, Fırat Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-posta: oumar@firat.edu.tr

756 Tahsin Ünal, **Türk Siyasi Tarihi 1700-1958**, Ankara 1978, s. 445.

757 Hülya Toker, "I. Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (13-25 Ekim 1995-İstanbul)**, Ankara 1996, s. 196.

758 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım Birinci Cihan Harbi**, İstanbul 1990, s. 321.

759 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, Ankara 1979, s. 134.

760 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, 3. Kısım, Ankara 1983, s. 182.

761 William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 2008, s. 173.

ederek giderilmesini istedi. Asayiş işlerine önem vererek Adana, Halep, Şam ve Beyrut valilerine, casusluğun önlenmesi için kıyıdaki şehir ve kasabalarda telsizlerin bulunabileceği ve hainlerin düşmanla haberleşebileceklerine dair şüphe duyulan yerli ve yabancılara ait binaların aranmasını istedi.⁷⁶²

5.4.1. I. Süveyş Kanalı Harekâtı

Süveyş Kanalı'na ve Mısır'a doğru bir askerî harekât yapılması Alman Genel Karargâhının isteği ve Enver Paşa nezdinde yaptıkları teşebbüsler sonucunda Enver Paşa'nın emriyle başladı.⁷⁶³ Cemal Paşa'ya Kanal'a yapılacak seferle ilgili hazırlanan çalışma iletilmiş, Cemal Paşa da Von Kress'e ve 8. Kolordu Komutanı'na planı uygun gördüğünü ifade etmiştir.⁷⁶⁴

İngilizler önemi nedeniyle Süveyş Kanalı boyunca bir müdafaa hattı oluşturdular. Kuzey kısmında Süveyş Kanalı'nın içinden geçen Menzile Gölü'nü suni olarak taşırarak, Kantara ve Düebdar kuzeyine kadar olan bir alanı bataklık haline getirdiler ve böylece müdafaa edecekleri alanı daralttılar. Müdafaa hattı Kanal'ın batısında hazırlandı.⁷⁶⁵

Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'i kontrol altında tutmak ve onun manevi nüfuzundan faydalanmak amacıyla sefere katılmasını istemesine rağmen, o Mekke'de kalması gerektiğini ileri sürerek, oğlu Şerif Ali'yi kuvvetlerinin başında göndereceğini söyledi. Şerif Ali, Mekke'de Vehip Bey kuvvetleriyle hareket ederek Medine'ye kadar geldi. Ancak babasından aldığı emir gereğince buradan ileriye gidemeyeceğini söyleyerek Medine'de kaldı.⁷⁶⁶

Sefer sırasında Arapların ve bedevi mücahitlerin katılımını sağlamak amacıyla İstanbul'dan âyan üyelerinden oluşan bir heyet propaganda için Suriye'ye gönderildi. Sefer sırasında Arap aşiretlerinden bazı gönüllüler bu askerî harekâta katıldılar. Gönüllülerden oluşan iki müfreze El-Ariş ve Kalletü'n-Nahl mevkilerini işgal ederken, bir nizamiye müfrezesi de Akabe'ye yerleşti. Askerî kuvvetler geceleri yol almaktaydı. Böylece İngilizlerin, bölgedeki Türk askerî kuvvetlerinin hareketinin farkına varmaları önlenmeye çalışılmaktaydı.⁷⁶⁷ Kanal seferi için gerekli olan develerin tedarikinde 8. Kolordu oldukça sıkıntıya düşerek develeri tedarik edemedi. Develerin en fazla

762 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 146, 142.

763 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 167.

764 Kress von Kressenstein, **Türklerle Beraber Süveyş Kanalına**, Çev. Mazhar Besim Özalpsan, İstanbul 1943, s. 45.

765 Celal Tevfik Karasapan, **Filistin ve Şarkü'l-Ürdün**, C I, İstanbul 1942, s. 164.

766 Philip Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çev. T. Demirel, İstanbul 1993, s. 90.

767 Karasapan, **age.**, C I, s. 166-167.

olduğu Hicaz ve Suriye gibi bir bölgede tedarikte sıkıntıya düşülmesi oldukça düşündürücüdür.⁷⁶⁸ Sina Çölü'nü geçmek askerî açıdan oldukça zordu. Türk askerî kuvvetleri Birüssebi'den İsmailiye'ye giden yolu kullanarak Kanal'a ulaştı.⁷⁶⁹ Süveyş Kanal'ı seferine katılan askerî kuvvetler Kanal'ı geçmekte kullanacakları köprücü kayıklarını Türk-Arap askerler kardeşlik duyguları içerisinde bizzat çekerek, 300 km'lik bir kum deryası içerisinde götürmeyi başardı. Sırf Araplardan oluşan 25. Fırka bütün menzil teşkilatı görevlerini en iyi şekilde yerine getirdi.⁷⁷⁰

Sina Çölü'nden geçerken askerî kuvvetlerin su ihtiyacının karşılanması en önemli sorunlardan biriydi. Bazı bedevi kuyuları vardysa da bunlar yetersiz ve suların tadı kötüydü. Kışın yağmurlu geçmesi ordunun harekâtını kolaylaştırdı. Ordu çölden geçerken bu yağmur birikintilerinden istifade etti.⁷⁷¹ Cemal Paşa Osmanlı ordusunu Sina Yarımadası'ndan geçirerek, Süveyş Kanalı'na yürüdü. Mısır'daki İngiliz askerî kuvvetlerinin haberi olmadan bir saldırı planlandı. Ancak Osmanlı askerî kuvvetleri Süveyş Kanalı'nı geçemeden geri püskürtüldüler. Bu askerî harekât sonrası durumdan endişelenen İngilizler buradaki askerî kuvvetlerini arttırma yönüne gittiler.⁷⁷² İngilizler Kanal'a karşı Türk kuvvetlerinin nerede saldırı yapacaklarını tespit etmek için sık sık uçaklarla havadan keşif yaptıklarından Türk kuvvetleri gece saldırıya geçtiler. 2 Şubat 1915'te sabaha karşı Türk kuvvetleri Süveyş Kanalı'nı geçme girişiminde bulundularsa da İngiliz kuvvetleri dağ bataryaları, piyade tüfekleri ve makineli tüfek ateşleriyle Türklerin Kanal'ı geçmek için kullandıkları tombazları batırdı. Bu sırada üç tombaz Süveyş Kanalı'nın batı kıyısına çıkmayı başararak, İngiliz savunma mevzilerine saldırmışsa da bunlar İngilizler tarafından şehit edildi. Bu kuvvetlere destek gelmediği için başarılı olamadılar.⁷⁷³ Burada geceye kadar Türk kuvvetleri muharebeye devam ettiler. Gece de düzenli bir şekilde Türk kuvvetleri muharebe hattından çekildiler. 3 Şubat 1915 günü öğleden önce feribotlarla Süveyş Kanalı'nın doğu kıyısına İngiliz piyadesi çıkmışsa da Türk kuvvetlerinin taarruzu ile kayıplar vererek, geri çekilmek zorunda kaldılar. Türk sahra topları piyadeleri korurken, bir ağır obüs bataryası da İngilizlerin "Harding" savaş gemisine ateş açarak, geminin isabet alıp geri çekilmesini sağladı. Diğer İngiliz savaş gemileri ise Türk topçusuna karşı mücadeleyi sürdürdü.⁷⁷⁴

768 Cemal Paşa, **Hatıralar**, Düzenleyen: Behçet Cemal, İstanbul 1977, s. 202.

769 Karasapan, **age.**, C I, s. 165.

770 Cemal Paşa, **age.**, s. 202.

771 Falih Rıfkı Atay, **Zeytindağı**, İstanbul 1970, s. 128.

772 Cleveland, **age.**, s. 171.

773 Karasapan, **age.**, C I, s. 167:Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 241.

774 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1.Kısım, s. 242,249.

Almanya savaşı sırasında Arapları kendi tarafına çekme politikası takip etmeye başladı. Bu amaçla Von Kress, Suriye ve Filistin bölgesindeki aşiret şeyhlerini Almanya Devleti nişanlarıyla taltif etmeye kalkınca, Cemal Paşa hemen Başkomutanlığa yazı yazarak, nişan verilecek kişilerin seçimi ve taltifinin kendi yetkisinde olmasından dolayı buna izin vermeyeceğini bildirmiştir.⁷⁷⁵ Bu askerî sefer sırasında Von Kress, Süveyş Kanalı'ndaki askerî kuvvetlerin tamamen yok olmasına kadar Kanal'a taarruzun devam etmesini istemesine karşın Cemal Paşa askerî kuvvetlerin çok kayıp vereceğini düşünerek geri çekilme emrini verdi.⁷⁷⁶ Cemal Paşa askerinin moralinin bozulmaması için de bu taarruzun keşif amacıyla yapıldığını, Kanal'ı geçmek için ne kadar kuvvete sahip olduğumuzu öğrenmeye yönelik olduğunu ve gelişte olduğu gibi dönüşte de aynı fedakârlık içinde dönülmesini istedi.⁷⁷⁷ İngiliz kuvvetleri, düzenli bir şekilde çekilen Türk kuvvetlerini takip etmedi. Bu askerî taarruz, çöl menzil teşkilatının önemini ortaya çıkardığı için bu teşkilatın çöle doğru uzatılacak bir demir yolu ve işçi taburlarıyla takviye edilmesi kararı alındı.⁷⁷⁸ Bu askerî harekât sırasında Türklerin şehit, yaralı ve kayıp olmak üzere toplam 1.264 kişi zayıyatı oldu. İngilizler ise 1000'den fazla yaralı ve 200'den fazla ölü olmak üzere toplamda 1.200 zayıyat verdiler.⁷⁷⁹

Birinci Kanal seferinin başarısız olmasında asker sayısının azlığı, kanalı geçiş malzemelerinin ve geçiş eğitiminin yetersizliği, yiyecek, su ve uzun menzilli destek topçusunun bulunmayışı etkili oldu. Bu eksiklikler 4. Ordu Komutanlığı vasıtasıyla Başkomutanlığa yazıldıysa da gerekli destek gelmedi. İngilizlerin ise Kanal'ı savunmaları kolaydı. Çünkü demir yolu ile çok rahat bir şekilde askerî kuvvet kaydırma imkânı vardı. Aynı şekilde gerek yiyecek gerekse içecek tatlı su bakımından bir sıkıntıları yoktu. Kanal'ın karşısı dikenli tellerle çevrilmiş ve kum torbalarıyla mevziler hazırlanmıştı. Ayrıca İngilizlerin gemilerinin yanı sıra kanal şirketi de tüm deniz araçlarını İngilizlerin emrine vermişti.⁷⁸⁰

5.4.2. II. Süveyş Kanalı Harekâtı

Mısır, Çanakkale Muharebeleri sonrasında da İngilizler için önemli bir üs ve eğitim merkezi oldu. Türk-Alman Başkomutanlıkları ile 4. Ordu Komutanlığınca Kanal'ı tehdit altında bulundurarak, büyük bir İngiliz kuvvetini

775 ATASE, K 537, D 1225-2096, F 3.

776 Karasapan, *age.*, C I, s. 168; Sabis, *age.*, C 2, s. 348.

777 Cemal Paşa, *age.*, s. 208-209.

778 Karasapan, *age.*, C I, s. 169.

779 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 1.Kısım, s. 243,250.

780 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 1. Kısım, s. 233, 236.

burada tutmak önemli görülmekteydi.⁷⁸¹ 1916 yılı Şubat ayında Suriye ve Filistin ile Sina Çölü'ne bir gezi yaparak, askerî kuvvetleri yerinde denetleyen Enver Paşa, Kanal hazırlıklarından son derece memnun olduğu gibi Kanal geçilmese bile ticaret gemilerinin geçişinin engelleneceğini müşahede etti.⁷⁸² 1916 yılı Nisan'ından itibaren yapılan Katya keşif taarruzunun başarılı olmasından sonra Kanal'a yapılacak ikinci taarruz ön plana çıktı. Aslında ikinci kanal taarruzunun yapılmasına birinci Kanal seferinden dönerken karar verildi. Ancak sonradan hazırlıkların kısa sürede tamamlanamayacağı anlaşıldığından geri bırakılması kararı alındı. Bu hazırlıkların da 1 Ekim 1916 tarihine kadar bitirilmesi planlanmıştır.⁷⁸³

İngiltere Savaş Bakanı Lord Kitchener, Kanal bölgesini ziyaret ettiğinde savunma sisteminin Kanal'ın batısında olmasını eleştirerek, Kanal'ın doğusundan itibaren savunma hattı kurulmasını istedi. İngilizler, Gelibolu'dan ve İngiltere'den getirdikleri yeni taze kuvvetlerle Kanal'ı takviye ettiler.⁷⁸⁴ İngilizler bu sırada Türklerin Kanal'a karşı ikinci bir taarruz harekâtı başlatacağını tahmin ettikleri için devamlı şekilde hava keşifleri ile durumu tespitte çalıştılar. Çanakkale Cephesi'nin başlamasından bitimine kadar daima Kanal meselesi İngiltere'nin birinci meselesi oldu. Bu sırada Türk ordusu hazırlıklarını devam ettirdi. Karayolları inşa ederek, demir yolunu Birüssebi'ye kadar tamamladıktan sonra İsmailiye'ye doğru uzattılar. Bir yandan da stoklar yapmak için depolar inşa ettiler.⁷⁸⁵

Türk kuvvetleri 22 Nisan 1916 günü gece yürüyüşü ile taarruza geçip, Katya ve Romani'yi ele geçirdi. Kanalın yakınlarına kadar keşif akını yaparak geri çekildi. Ancak tekrar harekete geçen İngilizler bu bölgeleri işgal ederek, demir yolu ve su borusunu Katya'nın kuzeyindeki Romani'ye kadar uzattılar.⁷⁸⁶

İkinci Kanal harekâtının başarısı yeterli kuvvete sahip olmaya bağlıydı. Elde de yeterli kuvvet olmadığı için vurucu gücü kuvvetli olan bir askerî yapıya ihtiyaç vardı. 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa, Irak Cephesi'nden dönmekte olan Enver Paşa ile 30 Mayıs 1916'da Halep'te görüştü. Görüşmede, Temmuz 1916'da askerî kuvvetler Kanal'a doğru ileri harekâta başlayacağından yeterli piyade ve dağ topçu cephanesinin gönderilmesi istendi. Cemal Paşa

781 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 340.

782 Cemal Paşa, **age.**, s. 219.

783 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 295, 360.

784 Karasapan, **age.**, C I, s. 170.

785 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 323.

786 Karasapan, **age.**, C I, s. 171.

bir taraftan Hicaz ve Lübnan bölgelerinin işiyle uğraşırken diğer taraftan Kanal seferini yapacak olan 1. Kuvve-i Seferiyye'ye gerekli lojistik desteği sağlamak amacıyla 4. Ordu ve çöl müfettişliklerinin gerekli yiyecek ve yem stoklarını sağlamalarını emretti. Bu süre içerisinde İngilizler Kanal'ın doğusunda hazırlıklarını bitirerek, gerekli tahkimlerini ve demir yollarını tamamladılar. Tahminen 250.000 kişi olan Mısır'daki İngiliz kuvvetlerinin yaklaşık 50.000 ile 60.000 civarındaki bir kısmı Kanal'ı savunmaktaydı.⁷⁸⁷ İkinci Kanal seferi için Türk kuvvetleri 9 Temmuz 1916'da Birüssebi'den hareket etti. Geceleri yol alınmasına rağmen İngilizler askerî kuvvetlerin hareketini haber aldılar.⁷⁸⁸

4 Ağustos 1916 günü sabah 05.15'te Türk uçaklarının İngiliz mevzilerini bombalaması ve ağır topçu ateşi ile taarruz başladı. Aşırı bir sıcak ve susuzluktan dolayı Türk kuvvetlerinde bir bıkkınlık görülmekteydi. İngilizler karşı taarruza geçmişlerse de geri püskürtüldü. Ancak 5 Ağustos sabahı tekrar taarruza geçen İngiliz kuvvetlerine direnen Türk kuvvetlerinin bir kısmı İngilizler tarafından esir alındı. 1. Kuvve-i Seferiyye birlikleri 5 Ağustos sabahı Birihamizah-Birimemluk-Katya-Errabah hattına çekilerek savunma mevzi aldılar. 6 Ağustos günü de İngiliz kuvvetleriyle mücadele devam etti. 7/8 Ağustos gecesi 1. Kuvve-i Seferiyye Komutanlığı Birü'l-abd-Biribayut hattına çekilmek zorunda kaldı. 9 Ağustosta Birü'l-abd muharebesinde Türk kuvvetleri ile İngiliz takip kolları arasında çok şiddetli muharebeler oldu. Her iki taraf da büyük kayıplar verdi. 11 Ağustos'tan itibaren askerî kuvvetler, kademeli olarak Birü'l-abd mevziinden Birü'l-mezar'a çekildi. Diğer birlikler de El-Ariş'e gönderildi.⁷⁸⁹

Türk kuvvetlerinin son birlikleri de 14 Ağustosta El-Ariş'e ulaştı. Askerî kuvvetler yorgun oldukları için burada dinlenmeye başladılar. Türk askerî kuvvetlerinin her türlü işe ve lojistik yetersizliği olduğu hâlde iyi mücadele edip, geri çekilişleri de sıcaklığa ve susuzluğa rağmen düzenli oldu. Mısır'ı almak ve Kanal'daki geçişleri engellemek amacıyla yapılan bu son saldırı denemesinden de istenen netice alınmadı. Bu askerî harekâttan sonra savaşın sonuna kadar saldırı gücü İngilizlerin elinde olurken, Türk kuvvetleri daha çok savunma savaşı verecektir.⁷⁹⁰ 17 Eylül sabahı İngilizler Türk artçı kuvvetlerine karşı Birü'l-mezar'da büyük bir saldırı harekâtı başlattılar. Büyük bir mücadele örneği sergileyen Türk kuvvetleri, tekrar İngiliz kuvvetlerinin takviye kuvvetleri ile saldırıya geçeceğinden burayı boşaltarak, Bitya'ya çe-

787 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 361, 367.

788 Karasapan, **age.**, C I, s. 172.

789 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 385-390.

790 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara 2004, s. 261.

kildi. Bu hareketle birlikte kısmen başarılı olan İkinci Kanal harekâtı sona erdi. İkinci Kanal harekâtı sırasında Türk kayıpları 4000 kişi civarında olup, takdire şayan bir mücadele ve düzeni bozmadan bir geri çekiliş harekâtı yapmışlardır.⁷⁹¹ İngilizlerin kayıpları ise 1130 kişiydi.

İkinci Kanal harekâtından da bir sonuç alınamayınca İngilizlere göre Mısır ve Kanal için önemli bir tehdit kalmadı. Bölgede yeterli sayıda Türk kuvveti kalmadığını gören İngilizler artık bu cephede karşı saldırıya geçme kararı aldılar. Bu yöndeki görüş İngiltere Mısır seferi Kuvvetleri Komutanı General Murray'a bildirildi. Hazırlıklara girilerek Kantara'dan Romanya'ya kadar uzanan demir yolunu El-Ariş önlerine kadar uzattılar. Bu demir yoluna paralel olarak içilecek tatlı Nil suyunu getiren boruları da döşediler.⁷⁹² İngilizler 14-20 Aralık tarihleri arasında El-Ariş'e hava taarruzlarında bulundular. Bunun üzerine Türk kuvvetleri El-Ariş'i boşaltınca İngiliz kuvvetleri 22 Aralık 1916'da El-Ariş'i işgal ettiler. Ardından İngilizler Magdaba'ya 23 Aralık 1916'da şiddetli bir taarruzda bulundular. Türk kuvvetlerinin savunmasına rağmen İngiliz kuvvetleri burayı da işgal etti.⁷⁹³

5.4.3. Şerif Hüseyin İsyanı

1908 yılından beri Mekke Emiri olan Şerif Hüseyin, Şubat 1914'te İttihatçıların kendisini Mekke Emirliğinden azletmelerinden çekindiğinden oğlu Abdullah vasıtasıyla Kahire'deki İngiliz ajanı Lord Kitchener ve Ronal Storrs ile temas kurarak, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeleri karşılığında yardım talebinde bulundu. I. Dünya Savaşı çıktığında Lord Kitchener Savaş Bakanlığına getirilince İngiltere'nin Orta Doğu politikasını gündeme aldı. İngiltere, Ekim 1914'te Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın savaşta kendi taraflarında yer almalarını istediğinden İslam dünyasındaki mevkilerinden dolayı şimdilik tarafsız olduklarını ancak Osmanlı'nın durumuna göre harekete geçerse yardım etmelerini istedi. İngiltere ise Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı kendisiyle hareket ettiği takdirde şeriflik makamını koruyacağını ve halifelik ilan ettiği takdirde de İngiltere'nin bunu tanıyacağını bildirdi.⁷⁹⁴

İtilaf Devletleri savaş sırasında Osmanlı Padişahı ve aynı zamanda "Halife"nin dünya Müslümanları üzerindeki prestijini sarsacak bir Arap lideri arayıp, bu işe en uygun kişinin Mekke Emiri Şerif Hüseyin olduğunu gördüler. Şerif Hüseyin, bölgedeki aşiretlerle irtibat kurarak, gücünü arttırmaya çalıştı. 1915 yılı Temmuz'unda Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Hen-

791 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 392-393.

792 Karasapan, **age.**, C I, s. 173-174.

793 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1.Kısım, s. 429.

794 Karasapan, **age.**, C I, s. 128-129.

ry McMahon'a bir mektup göndererek, İngiltere ile ittifak kurup, Osmanlı Devleti'ne başkaldırma şartlarını bildirdi. Böylece Temmuz 1915'ten başlayıp, Mart 1916'ya kadar süren Şerif Hüseyin McMahon yazışmaları başladı. Şerif Hüseyin'in büyük bir Arap devleti kurmasına yardım etmek amacıyla on mektup teati edildi.⁷⁹⁵ Bu mektuplardaki en tartışmalı konu, kurulacak olan Arap devletinin sınırları idi. Şerif Hüseyin, tüm Arapları temsil ettiğini ileri sürerek, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma karşılığında İngiltere'den Arabistan Yarımadası, Suriye, Lübnan, Filistin ve Irak vilayetlerini kapsayan yani Mısır'ın doğusunda Arapça konuşulan tüm bölgede bağımsız bir Arap devletinin tanınmasını istedi. İngiltere ise hem kendi hem de müttefiki Fransa'nın çıkarlarını korumak peşindeydi.⁷⁹⁶ McMahon, Şerif Hüseyin'e Şam, Hama, Humus ve Halep çizgisinin batısında kalan bölgenin tamamen Arap olmaması nedeniyle bu bölgenin kurulacak Arap devleti sınırları içerisinde yer almayacağını bildirdi. Türklerin yoğunlukta olduğu bölgelerin Arap olmadığını savunan İngiltere bu bölgeler üzerindeki Arap emellerini kabul etmedi.⁷⁹⁷ Şerif Hüseyin'in istediği devletin sınırları kuzeyde Toroslarla, doğuda Osmanlı İran sınırı ile Basra Körfezi, batıda Akdeniz'le Kızıldeniz ve güneyde Aden hariç Umman Denizi'ne ulaşıyordu.⁷⁹⁸

McMahon'un Şerif Hüseyin'e Suriye kıyılarını vermek istememesinin nedeni bu bölgeyi Fransa'nın istemesiydi. Şerif Hüseyin, 1 Ocak 1916 tarihinde McMahon'a yazdığı mektubunda Suriye sahil kesimindeki Arap isteklerinden İngiltere ve Fransa arasındaki ittifaka zarar vermemek için sustuklarını, ancak savaş sonrası ilk fırsatta Beyrut ve Suriye sahil bölgesini tekrar isteyeceklerini bildirdi.⁷⁹⁹ McMahon, Şerif Hüseyin'in Irak'ın Bağdat ve Basra vilayetlerine dair isteklerinde İngilizlerin varlığına ayrıcalık sağlamaya çalıştı. Şerif Hüseyin bu toprakların Arapların mirası olduğunda ısrar ettiyse de savaştan sonra istikrarlı bir yönetim kurulana kadar İngilizler tarafından geçici olarak işgal edilmesini kabul etti.⁸⁰⁰

İngiltere savaştan sonra bağımsız bir Arap devletinin varlığını kabul etmenin yanı sıra Şerif Hüseyin'e Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması amacıyla silah ve para verecekti. Ayrıca ilan edildiği takdirde Arap halifeliğini tanıyacaktı. Bu anlaşma çerçevesinde hem İngiltere hem de Şerif Hüseyin

795 Cleveland, *age.*, s. 176.

796 Karasapan, *age.*, C I, s. 133-134.

797 M. S. Anderson, *The Eastern Question*, London 1966, s. 337-338.

798 Hülya Tokur, "I. Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açardan Türkiye (13-25 Ekim 1995-İstanbul)*, s. 197.

799 Yılmaz Altuğ, "Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılışı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S 25, İstanbul Ekim 1969, s. 31.

800 Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara 1982, s. 86; Cleveland, *age.*, s. 177.

emellerine ulaşmış olacaktı. Ancak sınırlar ile ilgili hususlar tam açıklığa kavuşmamış olup, Şerif Hüseyin de bunun farkındaydı. McMahon sınırlar konusunda bilinçli bir şekilde anlaşılmaz bir dil kullanmaktaydı. Böylece büyük bir Arap devleti kurmak yönünde verdiği vaadi İngiltere tutmayarak Araplara ihanet etti. Çünkü İngiltere bir taraftan Şerif Hüseyin'e bağımsız ve büyük bir Arap krallığı sözü verirken, diğer taraftan da Osmanlı topraklarını savaş sonrası ortaya çıkabilecek bazı anlaşmazlıkları önlemek amacıyla aralarında gizli anlaşmalarla paylaşmaya başladılar. Ayrıca bu yolla bir taraftan da ittifaklarını ayakta tutmaya çalıştılar. İngiltere ve Fransa Mart 1915'te yapılan İstanbul Anlaşması'yla Rusya'ya İstanbul ve Boğazları işgal etme hakkı tanıdı. Daha sonra İngiltere ve Fransa, Mayıs 1916'da Sykes-Picot Anlaşması'nı yaparak, Osmanlı Devleti'nin Orta Doğu'daki Arap topraklarını aralarında paylaştılar. Böylece İngiltere, Şerif Hüseyin'e verdiği toprak sözünü tutmadı. Sykes-Picot Anlaşması'yla Fransa Güney Lübnan'dan Anadolu'ya kadar Suriye kıyıları üzerinde doğrudan büyük bir kontrol bölgesine sahip olmaktaydı. Fransa, Suriye içlerinde ise dolaylı bir etkinliğe sahip olacaktı. Irak'taki İngilizlerin statüleri garanti altına alınarak, İngiltere Mezopotamya'nın güneyini doğrudan kontrol edecek ve Gazze'den Kerkük'e kadar uzanan kısımda dolaylı bir etkinlik alanına sahip olacaktı. Şerif Hüseyin'e vaad edilen bağımsız bir Arap devleti ise İngiliz ve Fransızların dolaylı etkinlik bölgeleri arasında bir devlet veya devletler konfederasyonu olacaktı. Anlaşmaya göre Filistin'de ise uluslararası bir yönetim kurulacaktı.⁸⁰¹

Şerif Hüseyin, savaş sırasında Kanal seferine katılacakları bahanesiyle durmadan Osmanlı Devleti'nden para ve silah aldı. Osmanlı Devleti de Şerif Hüseyin'i devlete bağlı tutmak için her seferinde isteğini yerine getirdi. Ancak bir yandan da Şerif Hüseyin İngiltere'den isyan için yardım almaktaydı.⁸⁰² Cemal Paşa, Şerif Hüseyin'e yazı göndererek, sefere katılmasını istedi. Şerif Hüseyin'in topladığı kuvvetlerin bizzat başında sefere katılmasının manevi yönden etkili olacağını dile getirdi ise de Şerif Hüseyin her seferinde oyalayıcı cevaplar vererek durumu geçiştirdi.⁸⁰³ Şerif Hüseyin Mısır'a karşı yapılacak askerî sefere katılmak konusunda Cemal Paşa'yı hep oyaladı, ihtiyatlı davranarak, Cemal Paşa'nın istediği sancak-ı şerifi yalnız başına Medine'den Şam'a yolladı.⁸⁰⁴

Cemal Paşa, Şerif Hüseyin ve oğullarının tavırlarından şüphelenmiş, onun tavrının durgun ve mütevazı olmasına rağmen halisane olmadığını ve Osmanlı kuvvetlerinin başarılarına seviniyor gözükürken aslında durumun

801 Cleveland, *age.*, s. 179-182.

802 Cemal Paşa, *age.*, s. 333.

803 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sına Filistin Cephesi*, C IV, 1. Kısım, s. 157.

804 Karasapan, *age.*, C I, s. 130.

tam tersi olduğunun farkına varmıştı.⁸⁰⁵ Şerif Hüseyin El-Fetat ve El-Ahd gibi gizli Arap milliyetçi cemiyetlerle de iş birliği yapmaktaydı. Suriye'deki Arap cemiyeti ve milliyetçileriyle de temas kurmak amacıyla oğlu Faysal'ı Şam'a yolladı. Cemal Paşa, Faysal'ın Şam'a gelişinden kuşkulanasına rağmen ona iyi davrandı. Üç hafta burada kaldıktan sonra Nisan 1915'te İstanbul'a giderek, Sadrazam Said Halim Paşa, Talat Bey, Enver Paşa ve Padişah ile görüşerek babasının şikâyetlerini aktardı. Kendisine durumun değişmesinin Şerif Hüseyin'in kendi elinde olduğu ifade edildi. Faysal 23 Mayıs'ta tekrar Şam'a dönüp, Arap cemiyetleri üyeleri ile bağımsız Arap devletinin sınırları ve İngiltere'nin desteğini talep eden bir protokol yaptı.⁸⁰⁶

Cemal Paşa, Hicaz bölgesinde isyan çıkmasından şüphelendiğinden 5 Nisan 1916'da 1. Kuvve-i Seferiyye Kumandanlığına bu şüpheyi iletmiş gibi Arapların bağılıklarını sağlamak, isyana meyilli olan Arapları Osmanlı tarafına çekmek amacıyla para ve özel bir heyeti Medine'ye gönderme kararı verdi. 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa da Araplara güvenilmemesi gerektiğini Cemal Paşa'ya bildirdi. Şerif Hüseyin, İngilizlerle anlaştıktan sonra Enver Paşa'ya bir telgraf yollarken bir örneğini de oğlu Faysal 11 Ocak 1916'da Cemal Paşa'ya verdi. Bu telgrafta, *Eğer benim burada rahat oturmamı istiyorsanız Tebuk'ten Mekke'ye kadar uzanan Hicaz ülkesinde benim idari muhtariyetimi kabul ediniz ve emaneti babadan büyük oğula geçmek üzere ömrüm boyunca bana veriniz. Bundan başka bu sırada muhakeme edilmekte olan suçlu Arap büyüklerinin suçlarını bağışlayarak, Suriye ve Irak için genel bir af ilan ediniz* demektedir. Ancak Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin'in bu isteklerini ciddiye almadı. Hicaz Vali ve Komutanı Galip Bey, Şerif Hüseyin'i kontrol edeceği yerde Şubat 1916'dan itibaren Taif'e gitmesi ona serbest hareket imkânı verdi. 18 Mayıs 1916'da Kanal harekâtına katılacak olan Hicaz mücahit birliği Mekke'den Medine'ye ulaştığında Şam'da bulunan Emir Faysal hem bu kuvvetleri hem de ağabeyi Ali Bey'i getirmek amacıyla Cemal Paşa'dan izin alarak Şam'dan ayrıldı. Kurmay Başkanı Ali Fuad [Erdem] Cemal Paşa'ya bir daha dönmez uyarısında bulunmuşsa da Cemal Paşa gitmesine izin verdi. Faysal bir daha da geri gelmedi.⁸⁰⁷

Şerif Hüseyin büyük bir Türk kuvvetinin Hicaz'a sevk edileceğini öğrenince Ağustos 1916 olarak planladığı isyanı öne çekti. Çünkü Hicaz'da Türk varlığının güçlenmesi ile isyan etme imkânı kalmayacağından endişe ediyordu.⁸⁰⁸ Şerif Hüseyin'in 10 Haziran 1916'da Mekke'deki Osmanlı garnizonu-

805 ATASE, K 553, D 2150, F 32.

806 Eliezer Tauber, *The Formation of Modern Syria and Iraq*, İngiltere, 1995, s. 6; Karasapan, *age.*, C I, s. 131.

807 Hülya Toker, "I. Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açılardan Türkiye (13-25 Ekim 1995-İstanbul)*, s. 199-200.

808 David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-*

na saldırısıyla Arap isyanı başladı. Şerif Hüseyin, isyanına İslami bir çehre kazandırmak amacıyla İttihatçılara karşı yapılmış görüntüsü vermeye çalıştı. Halifeye saldırmamaya dikkat eden Şerif Hüseyin Müslümanları ayaklanarak halifelerini İttihatçıların pençelerinden kurtarmaya davet etmekteydi. Şerif Hüseyin isyanına gizli birtakım destekler olmuşsa da Arap bölgelerinde toplu ve örgütlü bir taraftar kitlesi katılımı olmadı. Hatta Arap liderlerinin çoğu Şerif Hüseyin'i en çok birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyulan bir dönemde böyle bir harekete yeltendiği için Osmanlı Devleti'ni parçalamakla suçladılar. Görüldüğü gibi bu isyan Osmanlı Devleti'ne karşı toplu bir Arap hareketi değildi.⁸⁰⁹ Osmanlı Devleti açık bir başkaldırı hareketi olmamasına rağmen Suriye'deki Arap nüfustan bilhassa şehirlerde yaşayanlarından kuşku duyulmaktaydı. Çünkü savaştan önce bölgede kurulan bazı Arap kültürel cemiyet ve dernekleri ile bazı Hristiyanlar Fransa ile iş birliği içerisindeydiler.⁸¹⁰

İngiltere, Şerif Hüseyin isyanında umduğu sonucu göremedi. Osmanlı askerî kuvvetleri içerisindeki Arap kuvvetleri Şerif Hüseyin isyanına katılmadılar. Sadece İngilizlerden parasal destek gören bazı Arap aşiretleri Şerif Hüseyin isyanına katıldı.⁸¹¹ Sina-Filistin Cephesi'nde Şerif Hüseyin'in isyancı kuvvetleri oğlu Emir Faysal kumandanlığında General Allenby'nin sağ kanadını oluşturmaktaydı. Şerif Hüseyin'in Arap aşiretlerinden oluşan askerî kuvvetlerine Emir Faysal komutanlık yaptığı gibi kendisine bir grup Iraklı Osmanlı subayı ile T. E. Lawrence'ın de bulunduğu İngiliz askerî danışmanlar yardımcı olmaktaydı. Faysal birebir Osmanlı kuvvetlerine saldırmaktan çekinerek daha çok ikmal ve iletişim hatlarına saldırılar düzenlemekteydi.⁸¹²

Savaş sırasında İtilaf Devletleri safında yer alan Rusya'da Bolşevik ihtilalinin çıkışı ile birlikte Rusya 23 Kasım 1917'de gizli anlaşmaları açıkladı. Cemal Paşa'nın, Beyrut'ta yaptığı bir konuşmada bu konuyu dile getirmesi, Şerif Hüseyin'i oldukça etkiledi. Çünkü Cemal Paşa, Sykes-Picot Anlaşması'na atıfta bulunarak; *İngiltere ve Fransa'nın Mezopotamya ve Suriye'de özel durumlarını uygulayıp, Kral Hüseyin'in fiili gücünün Hicaz'a inhisar ettireceğini* dile getirdi. İngiltere ise Şerif Hüseyin'i yatıştırmak amacıyla Cemal Paşa'nın İttihat ve Terakkici olup, güvenilmez olduğunu vurgulamaya çalıştı.⁸¹³

1922, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1993, s. 212.

809 Cleveland, *age.*, s. 179-180.

810 Cleveland, *age.*, s. 172.

811 Umar, *age.*, s. 239.

812 Cleveland, *age.*, s. 180.

813 Kürkcüoğlu, *age.*, s. 217.

5.4.4. Hicaz'da İsyancılara Karşı Askerî Faaliyetler

Osmanlı Devleti savaş sırasında Hicaz'ın zahire ihtiyacını karşılamaya büyük önem vermekteydi. Bu ihtiyacın karşılanması hususunda yapılan tüm gayretlere rağmen Şerif Hüseyin'i memnun etmek oldukça zordu. Tatmin olmadığı gibi Medine'ye yolladığı Şerif Ali Bey, Medine Muhafızı Basri Bey'in işine müdahale ediyordu. Osmanlı Devleti Şerif Hüseyin'den oğlunu uyarmasını istemesi üzerine oğlunun Medine'de; Hicaz, Asir ve Yemen'e gönderilecek para ve diğer şeylerin sevkiyatı için orada bulunduğunu iddia etti. Osmanlı Devleti Hicaz bölgesinin zahire ihtiyacını karşılamasına rağmen, Şerif Hüseyin'in isyan etmesinin bahanelerinden biri zahire sıkıntısı oldu.⁸¹⁴

Şerif Hüseyin isyanı ile birlikte Hicaz'a askerî sefer düzenlemek fikri ortaya çıktı. Cemal Paşa, Şerif Hüseyin ve oğullarının faaliyetlerinden haberdar olunmasına rağmen hoşgörü politikası izledi. Birinci Kanal seferinden itibaren göndereceğini vaat ettiği askerî kuvvetleri göndermediği gibi durmadan para, silah ve cephane istemekte ve bu istekleri de Osmanlı Devleti tarafından yerine getirilmekteydi. Şerif Hüseyin ve oğulları 5/6 Haziran 1916 gecesi Medine civarında isyan hareketini başlattılar. Bu isyanla birlikte Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi savaş süresince durmadan takviye kuvvetler istemeye başladı.⁸¹⁵ 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Fahrettin Paşa'ya Medine bölgesindeki kabile şeyhlerinin çağrılarak, onlara Emir Ali'den daha fazla para ve erzak dağıtılması ve maaş bağlanarak Osmanlıya bağlı tutulmasını istedi. Bu isyan sırasında isyancılar demir yolu ulaşımını ve telgraf direklerini keserek Medine'yi düşürmeye çalıştılar.⁸¹⁶

Hicaz bir prestij meselesi olduğundan devletçe buranın elde tutulmasına büyük önem verildi. Bu sırada İbn-i Suud ve İbn-i Reşit de devleti oyalayarak sanki devlet lehine bir şeyler yapmış gibi altın para çekiyorlardı. Bunların istekleri olan para, cephane, silah ve yiyecek Osmanlı Devleti tarafından temin edilmekteydi.⁸¹⁷ Hicaz'daki isyancılara karşı bir askerî harekât düşünülmüşse de İngilizlerin Filistin'e doğru ilerlemeleri dolayısıyla buraya takviye kuvvet göndermenin imkânsızlığı ve iaş darlığı nedeniyle askerî harekât gerçekleşmedi. Hicaz'ın iaşesinin temini konusundan dolayı demir yolunun korunması en önemli unsur oldu. Arap birliklerinin Arap er ve subaylarına tam olarak

814 Süleyman Beyoğlu (Yatak), "Birinci Dünya Harbi Başlarında Hicaz'da Zahire Buhranı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S 83, Nisan 1983, s. 180-181.

815 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 1. Kısım, s. 401.

816 Hülya Toker, "I. Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açılan Türkiye*, (13-25 Ekim 1995-İstanbul), s. 200.

817 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 1. Kısım, s. 403.

güven duyulmamaktaydı.⁸¹⁸

Hicaz bölgesinde iaşenin ucuz şekilde halka ulaştırılması için Osmanlı Devleti erzakın bir kısmını maliyetini kendisi karşılamaktaydı. İtilaf Devletleri de zahire gitmesini engelleyerek, Arapların isyanını yaymaya çalıştılar. Türklerin hâkim oldukları bölgelerde zahire temininde büyük güçlükler varken, Mekke'deki isyana katılan Kızıldeniz sahilindeki Arapların her türlü ihtiyacı ucuza ve bazen de parasız olarak İngilizler tarafından karşılanmaktaydı.⁸¹⁹

Fahrettin Paşa, Şerif Hüseyin'in Arapları kendi tarafına çekmek amacıyla yaptığı propagandaları boşa çıkarmak amacıyla Medine'de *El-Hicaz* adıyla bir gazete kurdu. Bu gazete vasıtasıyla Osmanlı aleyhine olan propagandaları boşa çıkarmanın yanı sıra Osmanlı taraftarı olan Arapların bağlılıklarını devam ettirmeye çalıştı. Mesela Rabîk Şeyhi Hüseyin Paşa El-Mübeyrik Medine Kalesi düşünceye kadar Osmanlıya bağlı kaldı.⁸²⁰

Medine'de meydana gelen isyandan sonra Mekke'de de isyan patlak verdi. Mekke'yi korumakla görevli olan Tümgeneral Galip Paşa bir kısım kuvvetiyle "Taif" yaylasındaydı. Şerif Hüseyin, Medine'deki Türk askerî kuvvetlerine İngilizlerin verdiği iki sahra topu ile saldırıda bulundu. Üç hafta mücadele eden Medine garnizonu teslim oldu.⁸²¹

Cidde Limanı Kızıldeniz kıyısındaki en önemli liman olup, Mekke ve tüm Hicaz'ın ihtiyaçları buradan karşılanmaktaydı. Cidde Limanı Türk garnizonlarının düşürülmesinde büyük rol alan tek ikmal üssüydü.⁸²² Cidde'ye 3500 kişilik bir isyancı grup ve havadan ise İngiliz uçaklarının desteği ile düzenlenen saldırı sonucunda Cidde teslim oldu.⁸²³ 16 Haziran 1916'da Cidde'nin alınmasında İngiliz gemi ve deniz kuvvetlerinin büyük etkisi oldu.⁸²⁴ Cidde'nin alınmasından sonra Arap isyancı kuvvetlere karşı Mısır ve Kızıldeniz'den silah ve cephane gelmeye başladı. Ayrıca İngilizler bu silahların kullanımını Araplara öğretmek amacıyla gereken uzman desteğini de sağladılar. Arap isyancı kuvvetleri daha sonra Cidde'nin 160 km kuzeyinde Ra-

818 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 404,406.

819 Beyoğlu (Yatak), agm., s. 182.

820 Nâci Kâşif Kıcıman, **Medine Müdafaası Hicaz Bizden Nasıl Ayrıldı?**, İstanbul 1994, s. 61.

821 Karasapan, **age.**, C I, s. 137.

822 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleeri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, C VI, Ankara 1978, s. 214.

823 Karasapan, **age.**, C I, s. 137.

824 Hülya Toker, "I. Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı", **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye**, (13-25 Ekim 1995-İstanbul), s. 200.

bi'yi ve 320 km kuzeybatısındaki Kızıldeniz limanı olan Yanbu'yu aldılar.⁸²⁵

Faysal bu sırada Vech civarındaki şeyhleri kendisiyle birlikte hareket etmeleri için tehdit etmekteydi. Şerif Hüseyin'in siyasi yönde bölgede yaptırdığı propagandayı boşa çıkarmak amacıyla Cemal Paşa demir yolu hattı güzergâhında ve sahilde urbana bir tren vagonu erzak verdi.⁸²⁶ Vech'in düşmesinden sonra Faysal buraya askerî yığınak yaparak, yük otomobili, 400 kadar deve yükü ile erzak ve top getirdi.⁸²⁷

Mekke'deki isyan ise 10 Haziran 1916'da başladı. İsyancılar Türklerin Hamidiye garnizonuna saldırmaya başladılar. Hamidiye kışlasını koruyan kuvvetler yorgun düşerken, su ve cephane de tükendi. Silahsız erler ile subayların aileleri de burada buldukları için binada sıcaklık baygınlığa neden olmaktaydı. 11 Haziran günü tekrar şiddetli ateşin başlaması üzerine komutan ve yanındakiler teslim oldular. Ciyad Kalesi bir aya yakın direndiyse de 7 Temmuz'da bu kale de düştü.⁸²⁸

Şerif Hüseyin isyanı üzerine 30 Haziran 1916'da Hicaz Genel Komutanlığına Fahrettin Paşa atanırken Emir Şerif Hüseyin'in yerine de Ali Haydar Bey atandı. Medine'deki Arap isyancı kuvvetleri ilk Türk taarruzu ile 25/26 1916'da Medine'nin 40-50 km dışına atıldılar.⁸²⁹ 12 Haziran 1916'da Taif'e ilk Arap saldırı hareketi başladı. Arapların bu saldırısı ile başlayan muharebe ve muhasarası üç buçuk ay sürdü. Taif düşünceye kadar hep muhasara muharebelerine karşı Türk kuvvetleri burayı korumaya çalıştılar. Araplar piyade tüfekleriyle saldırırken, Türk kuvvetleri de piyade tüfeklerinin yanı sıra bazen de top ateşleriyle karşı koydular.⁸³⁰ Galip Paşa, Taif'te Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah kuvvetlerine karşı direnmişse de 21 Eylül 1916'da teslim olmak zorunda kaldı. Arap isyancıların tüm Kızıldeniz sahillerini ele geçirmeleri ve Vech'in alınmasından sonra Medine'nin ikmal ve iâşe yolları tehdit altına girdi. Bir taraftan da demir yollarının dinamitlerle tahrip edilmesi Osmanlı Genelkurmayını Medine'nin tahliyesini düşünmeye yöneltti.⁸³¹

Akabe, Arap isyanının Filistin ve Suriye'ye yayılması açısından önemliydi. Ondan dolayı isyancı Araplar ile İngilizler buranın ele geçirilmesi için

825 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, C VI, s. 217-218.

826 ATASE, K 171, D 161-741, F 11.

827 ATASE, K 171, D 161-741, F 49.

828 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, C VI, Ankara 1978, s. 220-221.

829 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, C VI, s. 184, 194.

830 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, C VI, s. 235, 253.

831 Karasapan, *age.*, C I, s. 137, 140.

harekete geçtiler. Lawrence ise bir taraftan Arap isyancı kuvvetlerini teşkilatlandırırken, diğer taraftan da bazı aşiret liderlerini parayla elde etmekteydi.⁸³²

Akabe'ye altı defa asker çıkarılmışsa da püskürtülmüştür. Gemiler de Akabe'yi denizden bombardıman etmekteydi. Bu bombardımanda birçok hurmalık ve mescit tahrip oldu.⁸³³ Bu sırada Faysal isyancıları yanında tutmak için develi süvarilere altı, piyadelere ise üç lira verilmekteydi.⁸³⁴ Arap isyancı kuvvetleri ile İngiliz askerî kuvvetleri tarafından Akabe alınınca, burası Faysal tarafından İngilizlerden gelen yardımların alındığı bir üs olarak kullanıldı. Daha sonra Faysal emrindeki isyancı kuvvetler Filistin'de Türk askerî kuvvetlerine karşı savaşan General Allenby'nin emrinde İngiliz askerî kuvvetlerinin sağ tarafını korumakla görevlendirildi. Şerif Hüseyin ve oğulları İngilizlerin vaatlerini yerine getirmelerini sağlamak amacıyla onların her dediklerini yapmaya başladılar.⁸³⁵ Arap isyancı kuvvetleri Osmanlı askerî hatları gerisinde gerilla askerî harekâtıyla İngilizlere yardımcı oldular.⁸³⁶

Fahrettin Paşa bir taraftan Hicaz bölgesinde düşmanla mücadelesini sürdürürken diğer taraftan da Arap sorunları ile ilgilenmiş ve onlara karşı oldukça adaletli davrandığı için Arapların takdirini kazanmıştır. Onun gösterdiği cesaret ve azim insanlar üzerinde büyük tesir meydana getirmiştir.⁸³⁷ 1918 yılı Nisan ayından itibaren Suriye-Medine arasındaki ulaşım kesilme noktasına geldi. Eylül'den itibaren 4. Ordunun geri çekilmeye başlaması, Medine ve demir yolundaki Türk kuvvetlerini tehlikeli bir duruma düşürdü. Artık Medine kendi kaderiyle baş başa kaldı.⁸³⁸ İsyancılar demir yollarını sabotajlarla bombalayarak kullanılamaz hale getirmekteydiler. Tren vagonları bile kullanılamaz şekilde tahrip edildi. Medine'yi müdafaa eden askerler iştahsızlık çekince Fahrettin Paşa 7 Haziran 1918 tarihinde yayımladığı emirname ile çekirge yenmesini tavsiye etti. Bu tavsiye emrinde; çekirgenin helal olduğu, kalori ve sağlık açısından faydaları ve dört çeşit çekirge yemeğinin tarifi verildi. Bu şekilde askerlerin iştah ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı.⁸³⁹

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile Hicaz'ın boşaltılması gerekmekteydi. Buna rağmen Medine'yi müdafaa eden Fahrettin Paşa bu mütareke hükmüne uymadı. Aradan geçen birkaç aylık zamana rağmen elindeki 10.500 kişilik kuvvetiyle direnmeye devam etti. Fahrettin Paşa,

832 Fromkin, *age.*, s. 306.

833 ATASE, K 171, D 161-741, F 91-6.

834 ATASE, K 171, D 161-741, F 91-7.

835 Fromkin, *age.*, s. 307.

836 Cleveland, *age.*, s. 171.

837 Kıcıman, *age.*, s. 29.

838 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918*, C VI, s. 375.

839 Kıcıman, *age.*, s. 180-182.

İngilizlerin teslim olma teklifine karşı tüm kuvvetiyle şehit olmadan teslim olmayacaklarını bildirdi. Bu sırada karargâhtaki çoğu subay Fahrettin Paşa'ya mütareke hükümlerine uymaktan başka çare kalmadığını ifade etmelerine rağmen Fahrettin Paşa fikrinde ısrarcı oldu. İstanbul'dan gelen teslim olma emrini dahi yerine getirmemiş ve kendi kurmay başkanı Emin Bey'in teslim olmaktan yana olması nedeniyle kurmay başkanlığından onu almıştır.⁸⁴⁰

Fahrettin Paşa teslim olmamakta direnmekte ve şerifler de ondan çekindikleri için Medine'ye girmemekteydiler. Miralay Necip Bey de teslim olunması gerektiği fikrindeydi. Gerekirse Fahrettin Paşa'nın zorla teslim olması için gerekli planlar yapıldı.⁸⁴¹ Fahrettin Paşa'nın güvendiği üst rütbeli bir heyet onunla görüşerek, onu teslim olmaya ikna etti. Bu ikna aslında zorla oldu. Çünkü Fahrettin Paşa komuta heyetine direnmenin artık bir fayda sağlamayacağını anladı. 5-10 Ocak 1919 tarihleri arasında heyetin Haşimi Kuvvetleri Başkomutanlığı Karargâhında yaptığı görüşmeler sonunda teslim şartları belirlendi. Fahrettin Paşa 12 Ocak 1919'da Bir-i Derviş'teki düşman karargâhına teslim olunca, İngilizler Fahrettin Paşa'yı esir olarak Mısır'a gönderdiler.⁸⁴²

5.4.5. Gazze Muharebeleri ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı

İngilizler dinî bakımdan kutsal olan Kudüs'ü almak ve Arap isyanını tüm Suriye'ye yaymak, petrol yataklarını kontrol etmek, Fransızlar ise Suriye ve Lübnan'ı işgal etmek emelindeydi. Gazze kuzey ve iç Filistin'in anahtarı durumunda olup, tüm ulaşım yolları bu kasabadan geçiyordu. Bu bölgede bulunan Ali Mantar Tepesi ve Şemşun Tepesi bölge açısından önemli stratejik yerlerdi. İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Murray, Gazze'nin ele geçirilmesiyle Filistin ve Suriye'nin işgalinin kolaylaşacağını düşünerek Gazze'ye saldırı için hazırlıklar yaptı.⁸⁴³

Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa 1917 yılı Şubat'ında Filistin'e geldiğinde Cemal Paşa ve Von Kress ile cephenin genel durumunu değerlendirdiler. Yapılan müzakereler sonucunda Gazze-Tellü'ş-Şeria-Birüssebi hattının tutulması ve 4. Ordunun takviye edilmesi kararı alındı.⁸⁴⁴ 26 Mart 1917'de İngiliz kuvvetleri Gazze istikametinde Vadi-i Gazze'yi geçtiler. Bir diğer İngiliz Tümeni de Han-ı Yunus'tan Gazze istikametine hare-

840 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, C VI, s. 375-377.

841 Kıcıman, **age.**, s. 400-401.

842 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918**, C VI, s. 380,383.

843 Umar, **age.**, s. 269-270.

844 Karasapan, **age.**, C I, s. 175.

ket etti.⁸⁴⁵ İngiliz kuvvetleri Ali Mantar Tepesi'ndeki Türk mevzilerine karşı şiddetli saldırılarda bulundular. İngilizlere karşı Türk kuvvetleri burada çok başarılı bir savunma örneği verdiler. İngilizlerin ilerlemeleri durduruldu ve akşama doğru İngilizler tekrar Vadi-i Gazze'ye çekilmek zorunda kaldılar.⁸⁴⁶ Türk Hava Kuvvetlerine mensup uçaklar ile İngilizlerin hatları gerisindeki demir yolu paralelinde uzatılan su boruları bombalanarak tahrip edilmişse de İngilizler bunları tekrar onarmışlardır. Gazze Muharebesi'nden sonra bu girişimlerle İngilizlerin su ihtiyacı engellenmeye çalışılmıştır.⁸⁴⁷

27 Mart 1917'de de İngiliz ve Türk kuvvetleri arasındaki şiddetli çarpışmalar devam etti. Çok kayıplar veren İngiliz kuvvetleri 27/28 Mart gece yarısına doğru Vadi-i Gazze doğusundan tamamen çekildi. İngilizler bu muharebede 6-7 bin kayıp vermiş olup, sadece Türk kuvvetlerinin Gazze etrafında gömdükleri ölü asker sayısı 1340 kişiydi. Türkler 294 şehit, 1076 yaralı ve 1020 kayıp olmak üzere toplam 2390 zayıat verdi.⁸⁴⁸ Türk ve Araplardan oluşan müdafaa birlikleri kahramanca mücadele ederek, İngilizlere karşı Gazze'nin her karış toprağını büyük bir kararlılıkla müdafaa ettiler.⁸⁴⁹ Türk kuvvetlerinin başarılı savunması ile neticelenen bu muharebe sonrası İngiliz kuvvetleri kayıplarından dolayı moralleri bozuk ve yorgundular. İngilizler ellerindeki kuvvetleri iyi kullanamadılar. Askerî kuvvetleri arasındaki irtibatı sağlayamadıkları, birliklerini iyi sevk ve idare edemedikleri için sayıca en az iki kat olan üstünlüklerinden faydalanamadılar.

Osmanlı Devleti askerî kuvvetlerinin bölgede güçsüz kaldığını tespit eden İngiliz hükûmeti, İngiliz kuvvetlerinin ilerlemesini istedi. Hükûmet, General Murray'a Türk askerî kuvvetlerini mağlup ederek, en büyük emellerinden biri olan Kudüs'ün alınmasını istedi.⁸⁵⁰ 17 Nisan 1917'de İngilizler, 3. ve 53. Piyade Tümenlerinin mevzilerini sabah erkenden karadan ve denizden şiddetli topçu ateşi altına aldılar.⁸⁵¹ İngiliz piyade taburu da Ali Mantar Tepesi'ne saldırdı. İngilizler bir taraftan da topçu ateşinin desteğiyle ileri kıtalarını takviye etti. Bu ilk taarruzlarından bilhassa ileri keşif ve ileride yapacakları taarruza elverişli yerleri ele geçirmek amacı taşıdığı anlaşılmaktaydı.⁸⁵² 18

845 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 521.

846 Karasapan, **age.**, C I, s. 178.

847 Genelkurmay Başkanlığı, **I. Dünya Harbinde Türk Hava Harekâtı**, C 9, Ankara 1969, s. 193.

848 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1.Kısım, s. 554-555.

849 Cemal Paşa, **age.**, s. 230.

850 Bayur, **age.**, C 3, Kısım 3, s. 356.

851 Cemal Paşa, **age.**, s. 234.

852 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 601-603.

Nisan'da da İngilizler karadan ve denizden topçu atışlarına devam ettikleri gibi aldıkları yerlere de tahkimat ve tel örgü yapmaktaydılar. İngilizler 18 Nisan'da bölgeye büyük miktarda askerî kuvvetler yığmaya çalıştılar.⁸⁵³ 19 Nisan günü de İngilizlerin karadan ve denizden topçu atışları devam etti. Şeyhaclin ve Kum Tepesi mevkihlerinde şiddetli muharebeler cereyan etti. Muntar Tepe bölgesine saldıran İngiliz kuvvetleri geri püskürtüldü.⁸⁵⁴

19 Nisan günü yapılan bu İngiliz saldırıları sırasında ilk defa tanklar kullanıldı. İlk etapta Türk askerleri arasında bu şaşkınlık uyandırmışsa da Türk topçuları ve makineli tüfek ateşleriyle bunlar tahrip edildi. Bazı tanklar da bozularak savaş alanında kaldı. Tankların tahribi İngiliz piyadelerinin moralini bozdu. Bu şiddetli muharebeler sırasında İngilizler ikinci yeni silahları olan zehirli gazı da kullandılar. Türk askerleri atılan bu zehirli gazın farkına varamamışlardı. İngilizler 17 ve 18 Nisan'da yaptıkları hazırlık harekâtını 19 Nisan'da asıl taarruza dönüştürmelerine rağmen yine de başarılı olamayarak, bu ikinci Gazze Muharebesi'ni de kaybettiler.⁸⁵⁵ İkinci Gazze Muharebesi sırasında İngilizlerin sadece ölü olarak kayıpları 3.500 kişi olurken, ölü, esir ve yaralıları dâhil toplam 8.000 ile 10.000 arasında bir zayıyat verdikleri tahmin edilmektedir. Türklerin kayıpları ise 402 şehit, 1.364 yaralı, 247 kayıp olmak üzere toplam 2.013 kişiydi.⁸⁵⁶

Enver Paşa 24 Haziran 1917 tarihinde Halep'te ordu komutanlarının katılımı ile bir toplantı yaptı. Toplantıda Enver Paşa Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı ile 7. Orduyu kurmak istediğini açıkladı. Cemal Paşa, Enver Paşa'nın bu düşüncesine karşı herhangi bir şey söyleyemedi. Toplantıda Filistin Cephesi'nin öneminden bahsetti. Bağdat seferi yerine Halep'te askerî kuvvetler toplattırılarak istenilen yerlere sevk edilmesini önerdi. Enver Paşa, İstanbul'a dönünce hemen ordunun kurulması çalışmalarını bitirerek, 11 Temmuz 1917'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına General Falkenhayn'ın atanmasını sağladı.⁸⁵⁷ 15 Temmuz 1917'de Başkomutanlıktan 4. Ordu Kumandanlığına yazılan yazı ile Yıldırım Ordular Grubu adında yeni bir grubun kurulduğu, Grup Komutanlığına Falkenhayn'ın, kurmay başkanlığına da Von Dumas'ın atandığı, 6. ve 7. Orduların Yıldırım Ordular Grubu emrine

853 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 606.

854 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 614-615.

855 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 631-632.

856 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 637.

857 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, Ankara 1986, s. 69, 83.

verileceği bildirildi.⁸⁵⁸

Cemal Paşa da Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanı adı altında 7. ve 8. Kolordulardan oluşan eski 4. Ordu, Hicaz, Yemen ve Asir'deki kuvvetlerin Grup Komutanlığını üzerine aldı. Ayrıca Filistin bölgesi de idari bakımdan Cemal Paşa'ya bağlıydı.⁸⁵⁹ Cemal Paşa, 25 Ağustos 1917'de Başkomutanlığa yazdığı yazıda Almanya ve Avusturya İmparatorlarının daveti üzerine en fazla iki haftalık Almanya ve Avusturya gezisine çıkacağını bildirmiştir.⁸⁶⁰

Yıldırım Ordular Grup Kumandanı olan General Falkenhayn karargâhındaki çekirdek kadroyu Almanlardan kurmuş olup, her ne kadar Osmanlı subayları varsa da bunların çoğu iyi Almanca bilmedikleri için her şeyden haberleri olmamıştır. Çünkü çoğu işler Almanca yürütülmekteydi.⁸⁶¹ Alman askerî komutanlar Yıldırım Ordular Grubu karargâhında bulunan Türk subayları pasif görevlere atayarak, onları refakat subaylığı, tercümanlık ve yazıcılık işlerinde kullandılar. Osmanlı aleyhtarları faaliyetlerde bulunan en tehlikeli subaylardan biri de Papen'di. Papen, Filistin ve Suriye'de Arapları ve Yahudileri Almanya himayesine almak için faaliyet göstermekteydi.⁸⁶²

I. Dünya Savaşı sırasında müttefik olmalarına rağmen yine de Almanlara tam olarak güven duyulmamıştır. Örneğin Openhaym bölgeye geldiğinde 4. Ordu Kumandanlığı tarafından devamlı gözetim altında tutularak çalışmaları takip edilmiştir.⁸⁶³ Almanya bu sırada Suriye'deki konsolosları vasıtasıyla gazetelere yardımda bulunmaya çalışarak, konsoloshanelerdeki gazete kâğıtlarını bunlara vermiştir.⁸⁶⁴ Almanya Filistin ve Suriye'de kendi nüfuzunu yerleştirmek amacıyla Arap taraftarı bir politika izlediği görünümü vermiştir. Menzil işlerini Almanların yapmasından dolayı halkla yakın ilişkiler içerisinde olup, Araplara para da dağıtarak onları kendi tarafına çekmeye çalışmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa da merkez komutanlığına Falkenhayn'ın bu tür politikalarını bildirmiştir.⁸⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu Komutanlığına atanınca temmuz ayının ilk haftası göreve başlayıp, ordunun eksikliklerini giderdi.⁸⁶⁶ Ancak General

858 ATASE, K 3208, D 279-16, F 18.

859 Karasapan, *age.*, C I, s. 184.

860 ATASE, K 175, D 23-753-A, F 5-1.

861 Hüseyin Hüsnü Emir, *Yıldırım*, İstanbul 1337, s. 14.

862 Umar, *age.*, s. 276.

863 ATASE, K 272, D 882-1120, F 1/8.

864 ATASE, K 175, D 23-753-A, F 18

865 Bayur, *age.*, C 3, K 3, s. 380-381.

866 Cihat Akçakayalıoğlu, *Atatürk Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle*, Ankara 1998, s. 77.

Falkenhayn, 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmazlığa düştü. Falkenhayn 7. Ordunun yetki alanındaki Arap işlerine doğrudan müdahale etmekteydi. Mustafa Kemal Paşa da buna izin vermemeye çalıştı.⁸⁶⁷ General Falkenhayn'ın askerlik ve iç siyasetimizle ilgili izlediği usule Mustafa Kemal Paşa karşı çıkıp daha sonra da istifa ederek, ordu komutanlığından ayrıldı.⁸⁶⁸

Birüssebi'nin işgalinden sonra General Sir Edmond Allenby 2 Kasım 1917'de Gazze Cephesi'ne taarruz edilmesi için emir verdi. Çünkü daha önceden 27 Ekim'de karadan ve 29 Ekim'de de denizden bombardıman başlamıştı. Harekât sırasında Türk uçaklarının taarruzları ise kolaylıkla püskürtüldü. 6/7 Kasım 1917 gecesi Türk askerî kuvvetleri Gazze'yi boşaltarak geri çekilmek zorunda kaldılar.⁸⁶⁹ Bu geri çekiliş sırasında Türk artçı birlikleri Gazze'deki İngiliz kuvvetlerine ağır kayıplar verdirdiler. İlerlemek isteyen İngiliz kuvvetlerine karşı başarılı savunmalar yaptılar. Bu sırada İngiliz uçakları ise çekilen kuvvetlerimize makineli tüfek ateşleri ile kayıp verdimeye çalıştılar. Bu sırada General Falkenhayn gerekli tedbirleri almakta gecikmiştir.⁸⁷⁰

Refet Bey'in almış olduğu tedbirler sayesinde Türk kuvvetlerinin geri çekilişi sırasında malzeme ve asker kaybı önlendi. Türk askerî kuvvetleri Yafa-Kudüs hattına çekilirken, İngiliz kuvvetleri de Kudüs'e doğru ilerlemekteydi. Enver Paşa Birüssebi ve Gazze'nin Suriye ve Filistin'in anahtarı konumunda olduğunu bildiği için bu durumdan oldukça endişelendi. Çünkü artık stratejik savunma noktalarından biri kaybedildiği için Kudüs saldırıya açık hale gelmişti.⁸⁷¹

5.4.6. Kudüs'ün Düşmesi

İngiltere Orta Doğu politikasının bir parçası olarak Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını uygun görmekteydi. 2 Kasım 1917'de açıklanan *Balfour Bildirisi*; İngiliz Dışişleri Bakanı'nın Lord Rothchild'e yazdığı mektup olup⁸⁷² şöyleydi: *Majesteleri hükûmeti Filistin'de Museviler için ulusal bir yurt kurulması görüşünü olumlu karşılamakta ve Filistin'de halen oturan ve Musevi olmayan halkların gerek sivil, gerekse dinî haklarının ya da başka ülkelerde oturan Musevilerin haklarının ve politik konumlarının aleyhinde hiçbir harekette bulunulmayacağı kaydıyla, bu amacın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elindeki bütün imkânları kullanmaya hazır bulunmaktadır.*

867 Cemal Paşa, *age.*, s. 254.

868 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, s. 86.

869 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, s. 163,176.

870 Karasapan, *age.*, C I, s. 194-195.

871 Ayfer Özçelik, *Ali Fuad Cebesoy*, Ankara 1993, s. 26.

872 Cleveland, *age.*, s. 182.

Böylece İngiltere, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını desteklerken, burada çoğunlukta olan Arapları görmezlikten gelmiştir.⁸⁷³ Şerif Hüseyin ve Arap milliyetçileri tepki göstererek, Balfour Deklarasyonu ve mahiyeti hakkında hemen bilgi isteyince İngiltere, Şerif Hüseyin'i ikna etmiştir. Weizmann da Akabe'ye gelip, Faysal ile görüşerek amaçlarının bir Yahudi devleti kurmak olmadığını ifade etmiştir.⁸⁷⁴ Kudüs, dinî ve siyasi açıdan önemli bir merkezdi. Hristiyan dünyası Kudüs'ün alınmasına büyük önem vermekte olup, geçmişte bu amaçla Haçlı seferleri düzenlenmişti. Bu askerî harekât da bir nevi geçmişteki haçlı seferlerinin bir devamı niteliğinde görülmekteydi.⁸⁷⁵

Cemal Paşa, Kudüs'ün düşmesiyle Kudüs-Amman yolunun düşmana açık hâle geleceği, İngilizlerin Amman'a kadar ilerleyecekleri, Maan'da Araplara karşı savaşılan kuvvetlerimizin zor duruma düşmesiyle Arap isyanının Dürzilere, Havran'a ve Şam'a sıçramasından dolayı ordunun Filistin'deki menzil hatlarının tehlikeye gireceğinden gerekli desteğin gönderilmesini istedi. Falkenhayn Kudüs'ün savunulmasına taraftar değildi. Kutsal makamların tahrip olacağını düşünmekteydi. Hâlbuki Haçlılar tarafından Selahattin Eyyubi'ye karşı şehir savunulmuştu. Eğer Kudüs'ün tahrip olması istenmiyorsa Hristiyan olan İngiliz kuvvetlerinin şehre mermi atmaması gerekirdi.⁸⁷⁶ Lloyd George, Allenby'den Kudüs'ü Noel hediyesi olarak istemektedir.⁸⁷⁷ 9 Aralık 1917'de Kudüs çevresindeki mevzilerini kaybeden Türk kuvvetleri, Kudüs'ü boşaltarak Nablus yolu ile kuzeye, kısmen de Eriha yolu boyunca doğuya çekildiler.⁸⁷⁸ Ali Fuat Cebesoy, Cemal Paşa'ya yolladığı telgrafta Kudüs'ün kaybedilişinin General Falkenhayn'ın hatası olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Kudüs'ün müdafaaasına memur olduğum günden beri bunca ısrar ve tenkitlerime rağmen, sizin tarafınızdan istenmeden gönderilmiş olan süvari alayından başka, Yıldırım Grubu Kumandanlığından hatta bir tabur bile imdat kuvveti alamadığından, katiyen değiştirilemeyerek haftalarca birinci hat siperlerde kalmaya mecbur olan zavallı askerlerimizin duçar olduğu fevkalade yorgunluktan istifade eden İngilizler bu sabah bir baskınla o güzel Kudüs'ü işgal ettiler. Her halde, bu düşüşün mesuliyeti kâmilten Falkenhayn Paşaya aittir. Cemal Paşa da Kudüs'ün kaybedilmesinin General Falkenhayn'ın hata-

873 Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, Çev. Nuran Ülken, İstanbul 1975, s. 64-66.

874 Karasapan, **age.**, C I, s. 155.

875 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, s. 186.

876 Cemal Paşa, **age.**, s. 260,261.

877 Karasapan, **age.**, C I, s. 201.

878 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, s. 433.

sı olduğu görüşündeydi.⁸⁷⁹

Savaş sırasında bazı Yahudiler ve Hristiyan unsurlar Kudüs'te baskı altında oldukları yönünde propaganda yapmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine Cemal Paşa savaş ortamında dahi Kudüs ve Beytü'l-Lahm'da manastır ve kiliselerde herkesin serbestçe dinî ibadetlerini yerine getirdikleri, savaş öncesinden daha fazla İslam, Yahudi ile Hristiyanların dinî hürriyete sahip olduklarını Başkumandanlık Vekâletine bildirmiştir.⁸⁸⁰

5.4.7. Şeria Muharebeleri

İngiliz kuvvetleri Lut Gölü'nden Avca Nehri kuzeyine kadar Şeria Nehri'nin batı yakasını ve önemli mevzileri ele geçirdi. İngilizlerle iş birliği yapan Şerif Faysal kuvvetlerinin Ocak 1918'de Kerek ve Maan istikametinde yaptığı baskınlar nedeniyle bir kısım Türk kuvvetleri buraya sevk edilmişlerdi. İngilizler, Türk kuvvetlerinin Şeria doğusunda zayıf kaldıklarını tespit etmişti. Onun için İngilizler Amman doğrultusunda bir taarruz hareketine karar verdiler.⁸⁸¹ İngiliz askerî kuvvetleri 21-23 Mart 1918 tarihleri arasında yaptıkları taarruzlarla Şeria üzerindeki geçitlerde bulunan karakollarımızı geri çekilmeye mecbur edip ilerlediler. Bu sırada isyancı Araplar haberleşme kullanılan telgraf hattını Salt'tan daha ileride kesmişlerdi. Haberleşme atlar vasıtasıyla yapıldığından gecikmeler olmaktadır. 25 Mart günü şiddetli muharebelerden sonra bir İngiliz süvari kuvveti Salt'a girdi.⁸⁸² Bu düşman kuvvetinden cesaret alan Arap halkı geri çekilmek üzere olan sıhhiye bölüğüne saldırdılar. Salt-Amman yolunu İngilizler ateş altına aldıkları için gündüz çekilme imkânı da kalmayınca gece karanlığına kadar direnildi. 25/26 Mart gecesi Amman'a çekilme kararı alınarak, Amman'a gelindi. Bu sırada Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığınca 4. Ordu Komutanlığının Amman'a hemen hareket ederek, komutanlığı alması istendi. Türk kuvvetleri ile İngiliz kuvvetleri arasında şiddetli muharebeler oldu. İngiliz kuvvetleri, çok kayıp vermeleri üzerine 31/1 Nisan 1918 gecesi geri çekildi. Böylece Amman savunması Türklerin başarısı ile neticelendi.⁸⁸³

İngilizlerin İkinci Şeria Muharebesi'ne girişmelerinin en önemli sebebi hasat mevsiminin yaklaşması nedeniyle bu bölgede toplanacak buğday ve arpa ürünlerini Türklerin almasına engel olmaktı. 30 Nisan 1918'de İngiliz kuvvetleri tekrar Şeria bölgesinde taarruza geçtiler. Karadan ve denizden

879 Cemal Paşa, *age.*, s. 261-262.

880 *ATASE*, K 537, D 1225-2096, F 18-3.

881 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, s. 556.

882 Karasapan, *age.*, C I, s. 208.

883 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, s. 571-575.

Türk askerî kuvvetlerine karşı topçu ateşi başladı.⁸⁸⁴ Türk kuvvetleri büyük bir direniş gösterdi. Ardından ileri harekete geçerek, 3 Mayıs gecesi Salt'a girdi. Bunun üzerine İngiliz kuvvetleri de 4 Mayıs saat 02.00'de Salt'ı boşalttı.⁸⁸⁵ Bu dönemde önemli bir değişiklik de Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci defa 7. Ordu Komutanlığına atanarak 1 Eylül 1918'de karargâhın bulunduğu Nablus'a gelmesi oldu. Bu sırada hasta olmasına rağmen görevini hiç aksatmadı.⁸⁸⁶

Yaz sıcaklığının başlaması ile birlikte muharebeler genel bir seyir takip edip, genelde ise eylül ayına kadar taraflar hazırlıklarını tamamlamakla meşgul oldular. Bilhassa Nablus meydan muharebesi öncesi İngilizler tüm kuvvet ve malzemelerini iki katına çıkardılar. Türk kuvvetleri ise ulaşımın elverişsizliği ve imkânların azlığı nedeniyle eksikliklerini giderememiştir.⁸⁸⁷ 19 Eylül 1918'de İngiliz kuvvetleri taarruz hareketini başlattı. İngiliz uçakları da Tul-Kerem ve Nablus'taki ordu karargâhlarını ve telgraf hatlarını bombaladı. Ayrıca topçu ateşleri de başladı. Bu ani baskın halindeki saldırılar üzerine 8. Ordu kuvvetleri kargaşalık içerisinde geri çekildi. 20 Eylül'de İngiliz kuvvetleri Nasıra'ya girdiler. Nasıra'da Türk kuvvetleri şehir savaşı vererek, İngilizlere karşı başarılı bir direniş hareketinde bulununca İngilizler geri çekildi. Bu sırada Türk kuvvetlerinin bölgede uğradığı saldırılara rağmen Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 7. Ordu kuvvetleri düzenli bir şekilde kayıp vermeden çekildi. İngilizler Nablus'u 21 Eylül'de işgal ettiler.⁸⁸⁸

21 Eylül 1918'de Yıldırım Ordular Grup Komutanı Liman Paşa Dera'ya gelince, o akşam binlerce silahlı Dürzi Arap şeyhi gelip, onunla görüşerek, kendilerine yardımcı kuvvetler verilirse hizmete hazır olduklarını vurguladılar. Ancak kendilerine şimdilik elde kuvvet kalmadığından bunun mümkün olmadığı ifade edildi. Dürziler tarafsız kalacaklarını ve çekilen kuvvetlere zarar vermeyeceklerini söylediler.⁸⁸⁹

5.4.8. Türk Kuvvetlerinin Filistin ve Suriye'den Çekilişi

21/22 Eylül 1918'den itibaren Türk kuvvetleri geri çekilmeye başladı. İngilizler 23 Eylül'de Salt'ı ve 25 Eylül'de de Amman'ı işgal ettiler. Düşmanın

884 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, s. 580,584.

885 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, s. 592.

886 Akçakayalıoğlu, **age.**, s. 80.

887 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, s. 614-616.

888 Karasapan, **age.**, C I, s. 226-227.

889 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, s. 662.

hava saldırılarından korunmak amacıyla gece yürüyüşleri yapılmaktaydı. Bir taraftan General Allenby bir kısım kuvveti Amman'da bırakarak, Hicaz istikametinde çekilen kuvvetlere engel olmalarını emretti. Diğer taraftan Allenby Filistin'i işgal ederek, İtilaf Devletlerinin siyasi emelini gerçekleştirdi. Şimdi sıra Faysal'ın Şam'a ve Fransızların Beyrut'a girmesini sağlamaya geldi. Allenby Türk kuvvetlerinin yenilip geri çekilişi sırasında takip hareketini tüm kuvvetleriyle yapmadı. Süvari kuvvetleri ve hava gücüyle bu takibi gerçekleştirdi.⁸⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 7. Ordu 26/27 Eylül 1918 gecesi emrindeki kuvvetlerle Dera ve Müzeyrib dolaylarındayken 27 Eylül'den itibaren planlı bir şekilde Şam'a doğru çekilmeye başladı.⁸⁹¹ 7. ve 4. Ordulardan çekilebilen birlikler 29 Eylül 1918 akşamı Şam'a ulaştı. 4. Ordu Şam'ı savunmak amacıyla emir veriyse de 8. Kolordu 30 Eylül akşamı Kisve'ye ulaştı. Savunma yapacak olan bu birlikler yorgun, silah ve cephanesiz ve kuvvetler tükenmişti. Birliklerin geri çekilişini sağlamak amacıyla bir süre direnilmesi şarttı. Ancak 30 Eylül 1918'de Şam düştü. Bir karma müfrezeyle Sasa yöresini savunmakla görevli olan Rikabizade Ali Rıza Paşa düşman tarafına geçti.⁸⁹² Şam'a önce Arap isyancı kuvvetleri ve ardından da 1 Ekim'de İngiliz kuvvetleri girdi. Şam'dan Humus'a doğru Beyrut yoluyla çekilmeye başlayan kadın, çocuk, hasta ve yaralılarından oluşan bir gruba şehrin kuzeybatı çıkışındaki Berada Boğazı'nda Avustralya süvarilerinin tepelerden açtıkları ve Arap köylü ve bedevilerin de katıldığı şiddetli ateş altında birçok kişi hayatını kaybetti.⁸⁹³

Türk kuvvetleri 2 Ekim'den itibaren Humus'a doğru geri çekilirken Balbek'te bir kısım halk düşmanca davranarak ordu ambarlarını yağma etmeye kalkıştı. Mustafa Kemal Paşa Humus'ta Grup Komutanı Liman Paşa ile görüşerek 4. Ordunun Halep güneyinde Han-ı Tuman'da toplanarak yeni bir harekete hazır olması emrini çıkarttı. Artık Yıldırım Ordular Grubunun Halep'e doğru çekilmesinden başka yol kalmadı. Mustafa Kemal Paşa kendisine bağlı kuvvetlerin Halep'e hareket etmesini emrettiği gibi kendisi de 4 Ekim gecesi saat 23.00'te Halep'in Baron Oteli'ne yerleşerek burada karargâhı idare etmeye başladı. Artık Halep'te vali ve yönetim Mustafa Kemal Paşa'nın emri altında çalışmaya başladı.⁸⁹⁴ Başkumandanlık 15 Ekim 1918 tarihli yazıda 4. Ordunun lağvedildiğini ve karargâh heyetinin de 7. Ordu karargâhını takvi-

890 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, s. 682-685.

891 Akçakayalıoğlu, **age.**, s. 96-97.

892 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 2. Kısım, s. 696-698.

893 Karasapan, **age.**, C I, s. 229-230.

894 Akçakayalıoğlu, **age.**, s. 103-104.

yede kullanılacağını bildirmiştir.⁸⁹⁵

İngiliz askerî kuvvetleri ile Arap isyancı kuvvetleri Şam'ın işgalinden sonra da ilerleyerek, 9 Ekim 1918'de Baalbek'i işgal ettiler. Daha sonra da 14 Ekim 1918'de Humus'a girdiler. İşgalden önce bazı urban Humus civarındaki istasyonlara yağma ve taarruz hareketinde bulundular. Türk kuvvetleri geri çekildikçe isyancı urban da İtilaf Devletleri kuvvetleri ile birlikte hareket etti. Bu sırada bölgedeki Arap bağımsızlık taraftarları da işgalleri iyi karşılamaktaydılar. 19 Ekim 1918'de Hama ve Lazkiye işgal edildi. Bu sırada Türk kuvvetleri geri çekilirken isyancı Arapların bazıları trenlere ateş açmaktaydılar. Çekilen Türk kuvvetleri Halep'te toplanmaya başladı. Halep'teki yerli halkla birlikte burada bir savunma hattı oluşturulmaya çalışıldı. Arap isyancılar kıyı ve iç kesimlerdeki aşiretleri Türklere karşı kışkırtmaya çalıştılar. 20 Ekim 1918'den itibaren Arapların Halep çevresine kadar yaptıkları yağma hareketleri burada da kendini göstererek, bir silah deposunu yağmalama girişimi oldu. Halep içinde yer yer silah sesleri duyulurken, İngiliz uçakları da saldırılarını Halep üzerinde yoğunlaştırdılar. Yakında imzalanacak olan mütareke antlaşmasından dolayı Türklere meskûn Halep ve çevresi elde tutulmaya çalışıldı.⁸⁹⁶

25 Ekim 1918'de Halep'in güneyinde şiddetli çarpışmalar oldu. Askerî kuvvetler iyi bir şekilde direnirken, Araplar ise Şerif Faysal kuvvetleriyle birlikte şehre hâkim olmaya çalışıyorlardı. İngilizler de süvari kuvvetlerini takviye için kamyonlarla piyade kuvvetleri getirdiler. Şehrin doğusunda yapılan şiddetli bir çarpışmadan sonra 1.500 bedevi burada şehre girerek, kale ve hükûmet binasını işgal etti.⁸⁹⁷

Mustafa Kemal Paşa, Halep'te bulunduğu sırada şehrin doğusunu kontrol ettiği bir sırada asker kıyafetli Araplar arabanın etrafını kuşatmışsa da kırbaçla vurarak onları dağıtmış ve karargâha dönmüştür.⁸⁹⁸ Bu sırada Halep'te bir nevi sokak muharebeleri verildi. 7. Ordu Komutanlığı askerî harekâta dair vermiş olduğu 28 Ekim 1918 tarihli son emir ile ordunun millî sınırlarımızı oluşturacak olan savunma hattının oluşturulmasını sağlamıştır. Bu hat şöyleydi; İskenderun şehri ve kıyılarıyla birlikte İskenderun-Beylan-Dere'l-Cemal-Telle'l-Rıfat ve doğuya doğru uzanan hattı. Daha sonra Antakya'yı da içerisine aldı. 30 Ekim 1918'de Yıldırım Orduları Grup Komutanlığına Liman von Sanders'in yerine Mustafa Kemal Paşa atandı. 31 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa Adana'ya gelerek bu görevi üzerine aldı.⁸⁹⁹ 30 Ekim 1918'de

895 ATASE, K 220, D 765-916, F 24.

896 Umar, *age.*, s. 317-319.

897 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, s. 723.

898 Akçakayalıoğlu, *age.*, s.104-105.

899 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephe-*

Mondros Mütarekesi imzalanarak savaşa son verilmesine rağmen İngilizler mütareke şartlarına uymayarak bazı stratejik noktaları işgale devam ettiler.⁹⁰⁰

5.4.9. Cemal Paşa'nın Arap Politikası

Araplar Osmanlı Devleti içerisinde devletin asıl kurucusu olan Türklerle aynı haklara sahiptiler. Subay, general, memur, vali, elçi, bakan ve sadrazam olabilmekteydiler. Herhangi bir kısıtlama söz konusu değildi.⁹⁰¹ Arap milliyetçiliği, Arap eyaletleri ve İstanbul'da çeşitli edebiyat kulüpleri, reform dernekleri ve gizli cemiyetlerin kurulmasıyla gelişti. Bu cemiyet ve dernekler görünüşte kültürel içerikli olmalarına rağmen aslında bazılarının amaçları Arapçanın resmî dil olması ve Arapların Arap eyaletlerinde idari makamlara getirilmeleri idi. Arap eyaletlerine özerklik verilmesi gibi isteklerde de bulunulmaktaydı.⁹⁰² Bir kısım Arap basını Fransız ve İngiliz taraftarı olup, bu devletler lehine propagandalar yürütmekteydi. *El-Müfid* gazetesi sahibine İngilizler tarafından Suriye'yi İngiltere lehine Osmanlıdan ayırmak propagandasını yapmak karşılığında ücret verilmekteydi. Bölgede bir İngiliz-Fransız rekabeti de vardı.⁹⁰³

Bu Arap milliyetçiliği çalışmalarına rağmen, Arapların çoğunluğu Osmanlı taraftarıydı. Halkın Osmanlı devletine sadakat alışkanlığı ve halife-sultanı İslam ümmetinin koruyucusu olarak görmesi bu desteğin en önemli nedeniydi. Osmanlı Devleti yönetimi altında Araplar, devletin en prestijli okullarında eğitim gördüler ve sivil bürokrasi ile orduda yüksek dereceli mevkilere geldiler.⁹⁰⁴

Cemal Paşa 4. Ordu Komutanlığına atanarak, Şam'a geldiğinde Suriye Valisi Hulusi Bey Fransız Konsolosluğunda ele geçirilen resmî belgeleri Cemal Paşa'ya verdi. Bu belgeler Arap milliyetçi liderlerin Fransızlar ve İngilizlerle olan yazışmaları ve bağlantılarını ihtiva etmesine rağmen Cemal Paşa bunları ilk etapta görmezden gelerek, savaş ortamında yatıştırma politikası takip etti. İslam birliğini bozmamak ve İtilaf Devletlerine propaganda malzemesi vermemek amacıyla bu konu gizli tutuldu.⁹⁰⁵ Teşkilat-ı Mahsusa Arap bölgelerinde ayrılıkçı faaliyetleri engellemek için büyük gayret gösterdi. Eş-

si, C IV, 2. Kısım, s. 724,730.

900 Akçakayalıoğlu, *age.*, s. 114.

901 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, s. 693.

902 Cleveland, *age.*, s. 158.

903 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, s. 693.

904 Cleveland, *age.*, s. 159-160.

905 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, s. 335.

ref Kuşçubaşı; Şerif Hüseyin, İbn-i Suud ve Hicaz'daki diğer Arap liderleri ile görüşerek, onları Osmanlı tarafına çekmeye çalıştı. Arap bölgelerinde heyetler kurarak, İngiliz propagandası boşa çıkarılmaya çalışıldı.⁹⁰⁶

Cemal Paşa tüm Arap bölgelerinde dinî bir propaganda yürüterek, ayrılıkçı fikirleri önlemeye çalıştı. Kültürel faaliyetlere karşı olmadığını vurgulamak amacıyla Abdülkerim Halil ve Abdurrahman Şebbender gibi Arap milliyetçileri vasıtasıyla genel bir edebiyat yarışması düzenledi. Cemal Paşa, Arapların İslamiyet'e hizmetlerini takdir ettiğini belirtmekte ve ayrıca yerel eşrafi hükûmet ile halk arasında aracı olarak kullanma politikası izlemekteydi.⁹⁰⁷ Cemal Paşa savaş sırasında Arapları memnun etmek amacıyla "Tekâlif-i Milliye" adıyla bölgede vergi almadığı gibi ordunun ihtiyaç duyduğu malzemeler başka bölgelerde senetle alınırken 4. Ordu bölgesinde doğrudan peşin parayla alınmıştır.⁹⁰⁸

1915 yılında Suriye, Lübnan ve Filistin'de çekirge felaketinden dolayı tüm ürünler tahrip olunca kıtlık meydana geldi. İtilaf Devletlerinin Filistin ve Suriye'yi denizden abluka altına alması ve bazı tüccarların karaborsacılığı yüzünden halk sıkıntı çekmeye başladı.⁹⁰⁹ 1915-1916 yılında meydana gelen çekirge felaketi hem batı hem de doğu Filistin ile Suriye'de ürünü tamamen yok etti. Onun için Hicaz, Filistin, Suriye ve Lübnan'da ortaya çıkan açlığı ordu çözmek zorunda kaldı.⁹¹⁰ Cemal Paşa halkın sıkıntılarını gidermek amacıyla ordu ambarlarındaki iaşeyi Şam, Beyrut ve Kudüs belediyeleri ile Cebeli Lübnan mutasarrıflığına vererek, halka dağıtımını sağladı.⁹¹¹

Basın yoluyla da Arap bağımsızlık taraftarlarının faaliyetleri sınırlandırılmaya çalışıldı. Osmanlı taraftarı basına gerekli parasal desteğin yanı sıra İstanbul'dan haberler getirtilerek Osmanlı taraftarı propagandalar yaptırıldı.⁹¹² Bu amaçla Şam'da *Eş-Şark* gazetesi çıkartıldı. Emir Şekip Arslan da bu gazetede yazarlık yapmaktaydı.⁹¹³

Cemal Paşa İngiliz ve Fransızlarla iş birliği halinde olan Arap ayrılıkçı

906 Hülya Toker, "I. Dünya Savaşında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye* (13-25 Ekim 1995-İstanbul), s. 201.

907 Cemal Paşa, *age.*, s. 275,305.

908 Cemal Paşa, *age.*, s. 279.

909 Zeine N. Zeine, *Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Çev. Emrah Akbaş, İstanbul 2003, s. 110.

910 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 2. Kısım, s. 403.

911 Cemal Paşa, *age.*, s. 373.

912 ATASE, K 531, D 843-2078, F 2.

913 Emir Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınımın Anıları*, Çev. Halit Özkan, İstanbul 2005, s. 108.

hareketi liderlerini karargâha davet edip, onlara Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş nedenleri ile devlete sadakatın öneminden bahsetti. Bu kişiler devlete ve halifeye bağlı kalacaklarına yemin ederek karargâhtan ayrıldılar. Ancak bir süre sonra bunların yine faaliyetlerine devam ederek, İngiltere ve Fransa ile iş birliği halinde yıkıcı hareketlerine devam etmeleri üzerine tutuklanarak, Âliye Divan-ı Harbi Örfisine sevk edildiler.⁹¹⁴

Cemal Paşa, Süveyş Kanalı harekâtı sonrası Arapların İngiltere ve Fransa ile Osmanlı Devleti aleyhine olan faaliyetlerine devam etmeleri üzerine siyasetini değiştirerek, Arap bölgelerinde sükûneti sağlamak amacıyla tedbirler almaya başlamıştır.⁹¹⁵ Beyrut'ta Fransız konsolosluğunda, bunların İngiltere ve Fransa ile iş birliği içerisinde oldukları yönündeki belgeler üzerine bunlar yargılandı. Yargılamalar sonucunda 1915 yılı Ağustos ayında 11 kişi Beyrut'ta idam edildi. 1916 yılı Mayıs ayında da Beyrut ve Şam'da 21 kişi daha idam edildi. İdam edilenler arasında bir Arap Âyan Meclisi üyesi, üç Arap milletvekili, ileri gelen gazeteciler ve Suriye'nin en ileri gelen ailelerinin üyeleri vardı. İkinci idam edilen grup, Arap isyanından bir ay önce idam edilmesi nedeniyle Araplar bunların idam edilmelerini İngiltere ve Fransa ile iş birliğinden dolayı ihanete değil de Arap milliyetçilik davasına bağlamaya çalıştılar.⁹¹⁶

Mahkeme 1915 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında yaptığı yargılamalarda bu kişilerin bölgede ihtilal yapmaya çalıştıklarını ortaya çıkardı. Bu sırada Türk askerî birlikleri Çanakkale'ye gönderildiğinden ve Suriye'de bulunan askerî kuvvetlerin tümü Araplardan oluştuğundan dolayı isyan çıkmış olsaydı, bu isyanı bastırarak kuvvet bulunamayacaktı. Onun için ilk yargılamalar yapıldıktan sonra cezaları hemen uygulandı. Şerif Hüseyin 1915 yılı Eylül'ünde Suriye'deki Arap milliyetçilerinin durumunu öğrenmek için Faysal'ı Suriye'ye gönderdi. 1916 yılı Şubat'ında Enver Paşa 4. Orduyu denetlemek ve Sina Çölü'nde yapılan işleri gözden geçirmek amacıyla Suriye'ye geldi. Bu sırada Medine'yi de ziyaret ettiğinde Şerif Hüseyin, Enver Paşa'ya o da Şerif Hüseyin'e hediyeler gönderdi. Enver Paşa, İstanbul'a dönünce Şerif Hüseyin imalı bir şekilde istiklalden ve hak hukuktan bahsederek, Arap liderlerinin affedilmeleri ile Suriye ve Irak'ta genel af ilan edilmesini istedi.⁹¹⁷

Cemal Paşa bu yargılama sonucunda verilen idam kararlarının yerine getirilmesi ile muhtemel çıkabilecek Arap isyanını önlemeyi düşündü. İdamları savaş sırasında çıkarılan ve komutanlara vatan müdafaası için zaruri hallerde

914 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 336.

915 Cemal Paşa, **age.**, s. 305.

916 Cleveland, **age.**, s. 173.

917 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1.Kısım, s. 336-338.

idam hükümlerini doğrudan yerine getirmek yetkisini kullanarak infaz etti. Merkeze kararlar giderse kararların yumuşatılacağı ve işin sulandırılacağından endişe etti.⁹¹⁸ Cemal Paşa isyancılar hakkında verilen idam kararlarının hemen uygulanmasının isyan edecekleri korktuğunu ve bundan dolayı isyana cesaret edemediklerini dile getirmektedir.⁹¹⁹ Alman Komutan Von Kress, Cemal Paşa'nın yaptığı idamlarla ilgili olarak şöyle demiştir: *Cemal Paşa, hainleri idam ettirmekle isyan unsurlarının Türk ordusunun harp esnasında arkadan hançerlemelerine mani olmuştur. Hakkında yapılan ağır tenkitler yersizdir. Şerif Hüseyin'in isyanını bu idamlara bağlayanlar olmuşsa da bu doğru değildir. Çünkü Şerif Hüseyin idamlardan çok önce isyana karar vermişti. Ayrıca Hicaz isyanı Arap isyanı olmayıp, Şerif Hüseyin isyanıdır.*⁹²⁰

Bazı Arap liderlerin İngiltere ve Fransa ile gizli iş birliğine yönelmeleri üzerine Cemal Paşa bunların bir kısmını Anadolu'ya sürerken bir kısmını da Kudüs ve Şam'da ev hapsine aldı.⁹²¹ Sürgünlerle ilgili olarak da Cemal Paşa aleyhinde bazı şeyler söylenmiştir. Aslında tahkikat yapılmadan ve emin olmadan hiç kimse sürülmemiştir. İhtilal ile ilişkili veya haberi olanlar her ihtimale karşı geçici olarak nakilleri bir tedbir olarak uygulanmıştır. Şüpheli aileler nakledilirken de erkek, kadın ve çocuk birbirinden ayrılmayarak, birlikte gönderilmiş, gönderilenlerin yolculuk sırasında maddi ve manevi bakımdan ihtiyaçları temin edilmiş, bıraktıkları emlak emniyete alınarak, gelirleri kendilerine gönderilmiş, maddi yardıma ihtiyacı olanlara yardım edilmiş, hamile, iki yaşından küçük çocuğu olanlarla hastaların nakilleri tecil edilmiş, memurlar gittikleri yerlerde derhâl memuriyete tayin edilmişlerdir. Cemal Paşa bu sürgünlerle cephenin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.⁹²²

Arap bağımsızlık hareketini destekleyen gizli derneklerle İngiliz ve Fransızların kışkırtıcı faaliyetlerinin etkisinde kalan Araplar bu devletlerin vaatlerine aldandılar. Bazı Arap milliyetçileri Suriye'de bir askerî isyan için Şerif Hüseyin'e tekliflerde bulundular. 1915 yılı yazında 4. Ordu kuvvetleri diğer cephelere gönderilmiş, Suriye'de sadece 23. Tümenle kıyı jandarma birlikleri ve 8., 12. Kolordu birlikleri kalmıştı. Bu kuvvetlerin askerlerinin tamamı, subaylarının da çoğu Arap'tı. Bu Arap subaylara Osmanlı Devleti'nin batmak üzere olduğu, kendilerini kurtarmaları telkin edilmekteydi. Bir gece Türk subayların öldürülerek duruma hâkim olunup, Suriye'de bağımsızlık ilan edilip, Fransızlarla barış ve ittifak yapılacağı propagandaları yapılmaktaydı. Bu

918 Atay, *age.*, s. 45-46.

919 Cemal Paşa, *age.*, s. 305.

920 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 1. Kısım, s. 695.

921 Arslan, *age.*, s. 98.

922 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C IV, 1. Kısım, s. 696-697.

durumdan dolayı Arap milliyetçi subaylardan 150 kadarı tespit edilip, bunlar arasına 50 kadar da Türk subay ilave edilerek dört parti şeklinde İstanbul'a gönderildi. Bu şekilde bölgeden uzaklaştırılan subaylar hakkında başka bir işlem yapılmadı. Sayda ve Sur bölgesinde eski Beyrut Mebusu Rıza Sulh ile Abdülkerim El-Halil gibi bazı Arap siyasetçileri ihtilal hazırlığı içinde olup, kıyıya çıkacak düşmanla iş birliği yapmayı planlamaktaydılar.⁹²³

Cemal Paşa Suriye, Lübnan ve Filistin'in imarına da büyük önem verdi. Şose yolların tamiri sağlandı, Halep-İskenderun yolu tamir edilip, otomobille ulaşım yapılacak hâle getirildi. Kudüs-Yafa-Şam ve Beyrut şoseleri de 1916 yılında tamir edildi.⁹²⁴ Görüldüğü gibi Cemal Paşa karayolları bakımından da mevcut yolların hızla düzeltilmesi ve yeni yollarla takviyesine çalıştı. Kudüs-Birüssebi yolu düzeltildi.⁹²⁵ Kudüs ile Şam arasında doğrudan tren ulaşımı kurularak on ay içinde iki yüz on km'lik dar bir hat yapıldı. Cemal Paşa şehirlerin imarı ile de ilgilenip, İsviçreli Profesör Zürcher'i getirterek, Suriye şehirlerinin imarı ve eski binaların tamiri ile ilgili projeler yaptırdı.⁹²⁶ Kudüs, Şam, Halep ve Beyrut ile diğer şehirlerdeki sanat adamlarını koruyarak, ordu için malzeme hazırlayan fabrikalarda istihdam etti. Cemal Paşa Halide Edip'i Suriye'ye getirterek Beyrut, Şam ve Cebeli Lübnan'da kız okulları açtırdı. Birçok eğitim kurumunu faaliyete geçirdi.⁹²⁷

5.5. Avrupa'daki Cephele*

5.5.1. Galiçya Cephesi

Osmanlı Devleti, toprakları dışında bulunan Galiçya Cephesi'nde Ruslara karşı müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na yardım etmek için savaştı. Galiçya, I. Dünya Savaşı yıllarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir eyaletiydi. Galiçya'nın doğusunda Podolya, Besarabya ve Bukovina eyaleti, kuzeyinde Polonya, batısında Silezya, güneyinde Karpat Dağları ve Macaristan vardı. Galiçya'da yaşayan halkın çoğunluğu Lehçe, bir kısmı ise Ukraynaca-Ruetence konuşuyordu. Galiçya'nın doğu kısmında Ukraynalılar, batı kısmında Lehler çoğunluktaydı.⁹²⁸

923 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 692.

924 Cemal Paşa, **age.**, s. 386, 388.

925 Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi**, C IV, 1. Kısım, s. 162.

926 Cemal Paşa, **age.**, s. 393, 395.

927 Cemal Paşa, **age.**, s. 398-399.

* Doç. Dr. Mustafa Çabuk, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Öğretim Üyesi, e-posta: cabukm@yahoo.com; mcabuk@ksu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5560-8193.

928 Cihat Akçakayalıoğlu, **Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleleri**, C VII, Genelkurmay

Rusya zengin madenlere ve verimli topraklara sahip olan Galiçya'yı ele geçirmek için uzun zamandır fırsat kolluyordu. Bu nedenle Rus ajanlar bölgede çok ciddi çalışıyordu. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla 20 Ağustos 1914 tarihinde Ruslar taarruza başladı. Bu saldırıda Avusturya ağır bir yenilgiye uğrayarak Karpatlara kadar çekildi. Bunun üzerine Ruslar, 1914 yılı Eylül ayında Galiçya'yı tamamen işgal etti. Avusturya, müttefiki Almanya'dan yardım talep etti. 1915 yılı Mayıs ayında Avusturya-Macaristan ordularının Alman kuvvetleriyle birlikte gerçekleştirdikleri taarruzda, Ruslar geri çekilmek zorunda kaldı. Bölge tekrar Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun eline geçti. Ancak Galiçya'daki çatışmalar Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesine kadar sürdü.⁹²⁹

Galiçya'ya yönelik Rus tehdidi 1916 yılından itibaren daha da arttı. İtalya'nın savaşa girmesiyle Avusturya-Macaristan birlikleri iki ayrı cepheye savaştıkları zorunda kaldı. Ruslar 4 Haziran 1916 tarihinde başlattıkları ve Ağustos ayı ortalarına kadar devam eden Brusilov taarruzlarıyla Avusturya-Macaristan'ın 2. ve 3. ordularını yendi. Galiçya Cephesinde 100 km kadar ilerleyerek Karpatlara kadar geldiler. Avusturyalılara yardıma gelen Almanlar da yıprandılar. Rus saldırıları Karpat geçitleri önünde cepheye kilitli nedeniyle durdu. 3 ay kadar süren çatışmalarda Alman ve Avusturyalılar 380.000'e yakın esir verdiler. Avusturya ordusundaki birçok Slav kökenli asker Rus tarafına geçti. Rusların başarıları Romanya'nın da İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmesine neden oldu.⁹³⁰

Savaş yıllarında Avusturya-Macaristan'ın en önemli sorunu güvenilir asker bulmaktı. İmparatorluktaki Slavların devlete bağlılıkları gitgide zayıflıyordu. 1916 yılında Rusların Galiçya'da Avusturya-Macaristan kuvvetlerine karşı kazandığı başarılarla, Avusturya vatandaşı Slav askerlerin, Rus kuvvetlerine katılmasının önemli bir etkisi oldu. Almanya'da 1916'da asker kılığı başladı ve yıl sonunda bu sorun daha da büyüdü.⁹³¹

Enver Paşa, 1916 yılında savaşın sonucunun Avrupa cephesinde alınacağını düşünmekteydi. Savaş kazanıldığı takdirde, kaybedilen Balkan topraklarının geri alınacağını ve Türkiye'nin doğusunda etkili olan Rusya'nın ilgisini Avrupa'ya çekerek Osmanlı Devleti'nin yükünü hafifleteceğini hesaplamaktaydı.⁹³² Bu politikalarla Enver Paşa, Avrupa cephesine Osmanlı askerlerinin

Basımevi, Ankara 1967, s. 17-19.

929 Akçakayalıoğlu, *age.*, s. 20; Oya Dağlar, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesine Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S 10, 2006, s. 45.

930 Akçakayalıoğlu, *age.*, s. 22; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C III, Kısım: III, TTK Yay., Ankara 1991, s. 535.

931 Bayur, *age.*, s. 523.

932 Kemal Çelik, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Avrupa Cepheleeri", *1914'ten*

den oluşan bir kuvvet sevk etmeyi Almanlara önerdi. Fakat Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn, Enver Paşa'nın bu önerisini kabul etmedi.⁹³³

Savaş yıllarında Türkiye'de bulunan Alman General Liman von Sanders de Türk askerlerinin Avrupa cephelerine gönderilmesine karşıydı. Türk askerinin, Avrupa'daki savaş cephelerinde yapacağı hizmetler yerine kendi ülkesinde daha faydalı olacağını düşünmekteydi. Çünkü Türk askeri, 1916 yılında, Kafkasya, Irak ve Sina Yarımadası gibi uzak cephelerde sayıca kendisinden üstün İtilaf kuvvetlerine karşı mücadele etmekteydi.⁹³⁴ Falkenhayn'ın yerine Genelkurmay Başkanlığına getirilen Hindenburg ile yardımcısı Ludendorf, Galiçya Cephesi'nde yaşanan kayıplar sonunda Osmanlı Devleti'nden asker talep etti.⁹³⁵

Osmanlı hükümeti 10 Temmuz 1916 tarihinde Galiçya Cephesi'ne 15. Kolorduyu gönderme kararı aldı. Çanakkale Savaşı sırasında iki defa lağvedilen 15. Kolordu, Çanakkale zaferinden sonra yeniden 9 Ocak 1916'de kuruldu.⁹³⁶ 15. Kolordunun mevcudu 535 subay ve 32018 erdi. Enver Paşa'nın emriyle 15. Kolorduyu oluşturan birliklerin askerleri otuz iki yaş altında ve sağlıklı olan genç elemanlardan seçildi. Subayların birçoğu Almanca ve Fransızca biliyordu. Yedek subaylar arasında ise çok sayıda yabancı okulda okumuş, hukuk ve ziraat mektebi mezunu vardı. Diğer birliklere göre 15. Kolordunun eksiklerinin giderilmesine daha çok önem verildi.⁹³⁷ Osmanlı ordusunun en güçlü er ve subaylarının Galiçya Cephesi'ne gönderilmesi diğer cephelerdeki Türk askerinin personel bakımından sıkıntıya düşmesine neden oldu.⁹³⁸ 15. Kolorduya bağlı ilk kafile Keşan'dan Galiçya'ya doğru 23 Temmuz 1916 tarihinde yola çıktı. Ağustos ayından itibaren Alman ve Avusturyalılar, Türk birliklerini Galiçya'da en güç ve çetin çatışmaların olduğu cephelere sürdü.⁹³⁹ Türk birlikleri Galiçya Cephesi'nde 30 km alana yayılan Rus saldırılarına

2014'e 100'üncü Yılında I. Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu, İstanbul 20-21 Kasım 2014, **Bildiriler**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2015, s. 501.

933 Bilge Karbi, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan Askerî Yardımlarına Bir Örnek: Osmanlı Birliklerinin Galiçya Cephesine Gönderilmesi Kararı Etrafındaki Tartışmalar", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ**, S 20, Çanakkale, Bahar 2016, s. 198.

934 Liman von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl II**, Çev. Örgün Uğurlu, Cumhuriyet gazetesi Yay., Ankara 1999, s. 20-21.

935 Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1914-1922**, C III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 322.

936 Akçakayalıoğlu, **age.**, s. 23.

937 Bayur, **age.**, s. 535; Oya Dağlar, "I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesine Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S 10, 2006, s. 54-55.

938 Sanders, **age.**, s. 21.

939 Dağlar, **agm.**, s. 54-55; Bayur, **age.**, s. 536.

karşı direndi. Cephenin genişliği zayıfın artmasına neden oldu.⁹⁴⁰ Galiçya'da fırka kumandanı olan Hamit Fahri Bey, müttefiklerin Türk Tümenine karşı samimiyetsiz davrandıklarını, Alman askerlerinin bir taarruzda bulunacağı zaman dar bir cephede ve çok ağır toplarla desteklendiğini, Türk birliklerine on kilometre alanda taarruz ettirildiğini, Ruslar tarafından tahkim edilmiş cephelere taarruz ettirildiğini, cephedeki Bulgarların isteksiz bir şekilde harp ettiklerini anlattı.⁹⁴¹ Galiçya'da 15. Kolordunun zayıfının çok olmasının nedenlerinden biri de düşmana toprak vermemek için direnmesiydi.⁹⁴²

Ruslar, eylül ayının başından itibaren saldırıya devam etti. 5-6 Eylül 1916 tarihli saldırıda 15. Kolordunun karşı direnişi ile Rus saldırısı durduruldu. Bu başarısı nedeniyle General Hoffman, 15. Kolordu Komutanlığına teşekkür etti.⁹⁴³ Bu Rus saldırısında 19. ve 20. Tümen 15 subay ve 3000 er kayıp verdi.⁹⁴⁴ Devam eden 8-9 Eylül çarpışmalarında Türk tarafı şehit ve yaralı olmak üzere toplam 1.500 kayıp vermesine rağmen mevzilerini korudu. 16-17 Eylül'deki çatışmalarda 15. Kolordu önemli kayıplar verdi ve bazı bölüklerde hiç subay kalmadı. Galiçya Cephesi'nde ağustos ayından 17 Eylül tarihine kadar olan dönemde 95 subay, 7000 er kayıp verildi ve 6 tabur ve 22 bölük komutansız kaldı. Cephede 30 Eylül 1916'da tekrar şiddetli çatışmalar yaşandı. 15. Kolordunun her alayının mevzilerine 3-5 saldırı oldu. Süngü ile vuruşmaların yapıldığı çatışmalarda 15. Kolordu bütün cephelere Rus birliklerini geri püskürttü. 15. Kolordunun 4. muharebesi olan 30 Eylül savaşlarında 45'i subay 5.000 er şehit verildi. Ruslardan ise 500 asker esir düştü. Bu arada çok sayıda Rus askeri de öldürüldü.⁹⁴⁵ 535 subay ve 32018 erden oluşan 15. Kolorduda tüfekli er sayısı ekim ayı başlarında 12.000'e düştü.⁹⁴⁶ Rus taarruzu 5 Ekimde yeniden şiddetli bir şekilde başladı. Bu çatışmalarda, Türk birlikleri 15 subay ve 3.000 er kayıp verirken Rus kaybı ise bunun beş katından fazla idi. Çatışmalardaki kayıplar sonucu 20. Tümen ve 61. Alay savaşa gücünü kaybetti.⁹⁴⁷ Rus tarafında da kayıplar büyüktü. Nitekim Rus askerlerinde bıkkınlık ve yılgınlık baş gösterdi. Hatta Rus ordusunda birkaç alay asker isyan edince bu durum çok zor bastırıldı. Cephede çatışmalar ekim, kasım ve aralık aylarında da aralıklarla devam etti ise de mevzilerde herhangi bir değişiklik olmadı.⁹⁴⁸

940 Volkan Marttin, "I. Dünya Savaşı'nda Avrupa'daki Türk Cephelelerinden Galiçya-Romanya Örneğinde Savaş Tarihi Üzerine Düşünceler", **IBAD: Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, C 2, S 1, 2017 Güz, s. 64.

941 Aydemir, **age.**, s. 323-324.

942 Akçakayalıoğlu, **age.**, s. 87.

943 Çelik, **agm.**, s. 475.

944 Akçakayalıoğlu, **age.**, s. 87.

945 Akçakayalıoğlu, **age.**, s. 40-50.

946 Bayur, **age.**, s. 536.

947 Akçakayalıoğlu, **age.**, s. 51.

948 Çelik, **agm.**, s. 479; Akçakayalıoğlu, **age.**, s. 55.

Galiçya'daki Türk askerlerinin moralini yükseltmek için 4 Ocak 1917'de, Şehzade Osman ve Abdurrahim Efendiler Kolordu Karargâhı ile 19. Tümeni ziyaret ettiler. Şehzade Ömer Faruk da 18 Nisan 1917 tarihinde kolordu karargâhını ve birlikleri ziyaret etti. Alman İmparatoru Wilhelm, 6 Ocak'ta gönderdiği mesajla askerlerin moralini yükseltecek temennide bulundu. Osmanlı askerlerinin başarısı üzerine 36. Alman Tümeni, 14 Ocak 1917 tarihinde 15. Kolordunun emrine verildi.⁹⁴⁹

Ruslar, 28 Ocak, 17 Şubat, 5 Mart, 5-6 Nisan 1917 tarihlerinde taarruzlarda bulundu ise de bu saldırıları Türk kuvvetlerince geri püskürtüldü. Rusya'da çarlık rejiminin yıkılması ile cephedeki askerlerin savaşıma isteği azaldı.⁹⁵⁰ 15. Kolordunun Mayıs 1917'de yurda dönmesi kararlaştırıldı. Haziran ayında 19. Tümen yurda dönerken 20. Tümen bir süre daha cephede kaldı. Türk Başkomutanlığı, 20. Tümen ve 15. Kolordunun da Türkiye'ye dönmesini istedi. Bunun üzerine 15. Kolordu, 12 Haziran 1917 tarihinden itibaren cepheden ayrıldı.⁹⁵¹

20. Tümen Galiçya Cephesi'nde muharebeye devam ederken Ruslar cephedeki kuvvetlerini artırarak 29 Haziran'da taarruza geçtiler. 29-30 Haziran ve 1 Temmuz'da devam eden Rus saldırıları başarısız oldu. Ruslar, 1 Temmuz akşamı muharebelerde obüs toplarını kullandı. Rus kuvvetlerinin 2 ve 3 Temmuz'daki taarruzu durduruldu. Bu taarruzda Rusların sadece Berzevani bölgesinde 13.000 askeri öldürüldü. Osmanlı askerinin zaferinden memnun olan Güney Ordusu Komutanı General Bothmer, 20. Tümeni ziyaret ederek takdir ve teşekkürlerini bildirdi.⁹⁵² Galiçya'da 15. Türk Kolordusunun gösterdiği kahramanlık, Alman ve Avusturya başkomutanlıklarınca da takdir ve tebrik edildi. Bu arada Kayzer, 20. Tümeni, Rus General Brossilov'un Temmuz 1917 saldırısını durdurduğu için tebrik etti.⁹⁵³

1917'de ortaya çıkan Rus ihtilalinin etkileri ve taarruzlardan sonuç alamamaları nedeniyle Rus askerlerinin ümidi kırılırken İttifak Devletlerinin zafer ümidi arttı. Rus ordusu 10 Temmuz'dan itibaren, savunma önlemleri almaya başladı. İttifak güçleri 20 Temmuz'da ileri harekâta geçti.⁹⁵⁴ Temmuz ayında İttifak güçlerinin saldırıları karşısında tutunamayan Rus birlikleri, Zepruč Nehri'nin doğusuna çekildi. Bölgedeki durumun İttifak güçleri lehine değişmesinden sonra cephedeki 20. Türk Tümeninin yurda dönmesine karar verildi. Ağustos ayında Türk askerleri yurda dönmeye başladı. 26 Eylül 1917

949 Akçakayalıoğlu, *age.*, s. 63-65.

950 Çelik, *agm.*, s. 480.

951 Akçakayalıoğlu, *age.*, s. 67-68.

952 Çelik, *agm.*, s. 481-482; Akçakayalıoğlu, *age.*, s. 72-73.

953 Bayur, *age.*, s. 536.

954 Akçakayalıoğlu, *age.*, s. 74.

tarihine kadar 20. Tümenin bütün birlikleri İstanbul'a döndü.⁹⁵⁵ Netice olarak Galiçya'da toplam 12 bin Türk askeri şehit oldu. Yaralı ve kayıp sayısı 6 bin idi.⁹⁵⁶ Bu cephede şehit düşen Türk askerleri için Hodonin, Pardubice ve Vlasske Mezirici adlı 3 şehitlik yapıldı.⁹⁵⁷

5.5.2. Romanya Cephesi

Romanya, 1914 yılında savaş başlamadan önce üçlü İttifak Devletleri arasına girmişti. Balkan Harbi'nde ele geçirdiği toprakları emniyete almak için, Fransa ve Rusya ile de gizli görüşmeler yapıyordu. Romanya, savaş başladıktan sonra, İttifak Devletlerinden ayrılmamakla beraber; iki yıl tarafsız kaldı. Hem İtilaf hem de İttifak Devletleri Romanya'nın kendi yanlarında savaşmasını istiyorlardı.⁹⁵⁸ Bulgaristan'ın savaşa girmesi ve Sırbistan'ın İttifak güçlerince ele geçirilmesinden sonra, İttifak Devletleri, kendileri yanında savaşa girmesini ve toprakları üzerinden Osmanlı Devleti'ne silah ve malzeme gönderilmesini Romanya'ya teklif ettiler. Romanya bu teklifi reddetti. Bunun üzerine, Avusturya-Macaristan, sınırlarını kapatarak, Romanya'ya karşı yığınak yapmaya başladı. Romanya da ordusunu Karpatlar'a yığmaya başladı. İtilaf Devletleri, Romanya'yı kendi tarafına çekmek için görüşmeleri hızlandırdı. Romanya, İtilaf Devletleri yanında savaşa girerse, Avusturya'nın güney sınırında büyük bir cephe açılacaktı. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın İttifak Devletleriyle bağı kesilecekti. Rusya da, Romanya ve Sırbistan'ı kolayca destekleyecekti. Romanya, bu durumu iyi değerlendirerek daha çok toprak ve maddi destek elde etmek için görüşmeleri uzattı. Romanya, Rusya'nın yardım edeceği, General Saray (Sarrail) ordusunun, Romanya savaşa girdikten en geç bir hafta sonra Selanik üzerinden Bulgarlara taarruz edeceği, İngiltere ve Fransa'nın, Romen ordusuna yeteri kadar harp malzemesi verecekleri vaadiyle, İtilaf Devletleri ile 17 Ağustos 1917'de ittifak anlaşması imzaladı. Rusların 4 Haziran 1916 tarihinde Galiçya'daki başarıları, İtalya'nın savaşa girmesi, Fransız ve İngilizlerin Verdün'de Alman saldırılarını kırması gibi olaylar Romanya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa girmesinde etkili oldu. Romanya, İttifak Devletleri'ne 27 Ağustos 1917'de savaş ilan etti.⁹⁵⁹ Bunun üzerine Almanya 28 Ağustos, Osmanlı Devleti 30 Ağustos, Bulgaristan ise 1 Eylül'de Romanya'ya savaş ilan etti.⁹⁶⁰ Romanya Cephesi, İttifak kuvvetlerinin birlik-

955 Akçakayalıoğlu, *age.*, s. 83.

956 Marttin, *agm.*, s. 68.

957 Cengiz Dönmez, "I. Dünya Savaşıyla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri", *Akademik Bakış*, C 7, S 14, 2014, s. 144-145.

958 Gülhan Barlas, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Avrupa Cepheleri (Özet)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 83.

959 Barlas, *age.*, s. 84; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 481.

960 Bayur, *age.*, s. 537,547.

te savaştıkları ilk cepheydi. Romanya ordusunun savaş gücü zayıftı. Talimli 10 tümenin de çok az makineli tüfeği vardı. Yeni kurulmuş olan 13 tümenin 5'inde hiç makineli tüfek yoktu. Top ve uçak çok azdı.⁹⁶¹ Bu imkânsızlıklar nedeniyle Romanya, seferberliğe savaş ilanından sonra başladı.⁹⁶²

Alman Genelkurmayı, Selanik'e çıkartma yapmış olan İtilaf kuvvetlerinin Romanya kuvvetleriyle birleşip ortak saldırı yapmasını önlemek, Romanya'nın petrol ve tahıl ürünlerine el koymak ve cephenin kapanmasıyla serbest kalacak askerleri Rus ve Fransız cephelerine kaydırmak için Romanya cephesini kısa sürede kapatmak istiyordu. Alman Genel Kurmayı Osmanlı Devleti'nden Romanya Cephesi için de asker talep etti. Enver Paşa, duygusal ve siyasal nedenlerle bu talebi kabul etti. Romanya'nın Dobruca bölgesinde büyük bir Türk nüfusu yaşamaktaydı ve Enver Paşa'nın ailesi de bu bölgedeki Gagavuz Türklerindendi. Siyasi nedenine gelince, Enver Paşa savaştan sonra Batı Trakya üzerinde hak sahibi olmak için Romanya'da kazanılacak zaferde pay sahibi olunması gerektiğini düşünüyordu.⁹⁶³

İttifak Devletleri başkomutanları, 28 Temmuz 1916'da, Plest'te, Romanya'ya karşı harekât planı hazırladı. Plana göre: Almanya ve Avusturya-Macaristan taarruza geçip, Romen kuvvetlerini üzerlerine çekecek, Bulgar ordusu Dobruca'ya taarruz ederek Totrakan ve Silistre kalelerini ele geçirip Bükreş'e ilerleyecekti. Avusturya-Macaristan'ın Tuna filosu da bu harekâta destek verecekti. Edirne civarında toplanacak bir Türk kuvveti de, 3. Bulgar Ordusuna yardım edecekti.⁹⁶⁴

Enver Paşa, Romanya Cephesi'nin güney kanadında Mareşal Makenzen komutasında bulunmak ve Bulgar ordusunu desteklemek üzere 1916 yılı Temmuz ayının sonunda 15. ve 25. Tümenlerden oluşan 6. Kolorduyu görevlendirdi. Bu kolordu 27.000 kişiden oluşuyordu. 6. Kolordunun komutanı Mustafa Hilmi Paşa olup 36 hızlı ateşli topu vardı. 23 Ağustos 1916'da, 25. Tümen Pravadi'ye, Kolordu karargâhı ve 15. Tümen Şumnu'ya gitmek üzere, Karaağaç'tan trenle yola çıktılar. 25. Tümen ve 6. Kolordu karargâhı 19 Eylülde, 15. Tümen 6 Ekim 1916'da yerlerine ulaştı.⁹⁶⁵

Romenlerin amacı Transilvanya'yı almaktı. Bu nedenle askerî kuvvetlerinin dörtte üçünü Transilvanya sınırına yığarak saldırıya geçtiler. Romenler 28 Ağustos'tan itibaren Karpat geçitlerini zorlayarak Transilvanya'ya girdiler. Romenler, Selanik'teki İtilaf Devletlerine ait Saray (Sarrail) ordusunun 25 Ağustos'ta Bulgarlara saldırmasını bekliyorlardı. Saray ordusu ancak 10

961 Karal, *age.*, s. 482.

962 Bayur, *age.*, s. 548.

963 Karal, *age.*, s. 498-499.

964 Çelik, *agm.*, s. 484.

965 Karal, *age.*, s. 499; Barlas, *age.*, s. 90-96.

Eylülde gevşek bir şekilde saldırıya geçti. Ruslar kuzeyden, Makenzen (*Mac-kensen*) ordusu güneyden 2 Eylül'de Dobruca'ya girdi. Makenzen ordusu 4-6 Eylül çatışmalarından sonra Totrakan'ı düşürdü, 9 Eylülde Silistre'yi aldı. Rus ve Romen kuvvetleri, Dobruca'da kuzeye çekildi. Romenler, Ruslardan daha çok yardım göndermesini istediler. Ruslar bu isteği reddetti. Romenler, Falkenhayn ordusunun çevirme hareketi üzerine 28 Eylül'de Transilvan-ya'dan çekilmeye başladı.⁹⁶⁶ Alman ve Avusturyalılar kuzeyden, Türkler ve Bulgarlar güneyden Romanya'ya taarruza geçtiler. Romen Dobriç ordusu ağırlık noktası 25. Türk Tümeni cephesi olmak üzere 1-6 Ekim tarihlerinde yaptığı bütün taarruzlarda ağır zayıatlar vererek durdu. Tuna Cephesi'nde 3 Ekim 1916 tarihli muharebelerin sonuna kadarki mücadelede 25. Türk Tümeni, birliklerindeki mevcut askerlerinin yarısını subaylarının ise üçte birinden fazlasını kaybetti.⁹⁶⁷

Güneydeki Makenzen ordusu, 10 Ekim'den itibaren tekrar ilerlemeye başladı. Selanik'teki İngiliz-Fransız ordusu Makenzen ordusunun ilerlemesini engelleyemedi.⁹⁶⁸ İttifak güçleri Dobruca'yı almak için ekim ortalarında harekete geçtiler. Romenler geriye atıldı. 6. Türk Kolordusu, 19-26 Ekim 1916'da Güney Dobruca hareketindeki başarısından dolayı Padişah Mehmet Reşat ve Alman İmparatoru tarafından takdir edildi.⁹⁶⁹ 6. Kolordu, 19-26 Ekim taarruzunda toplam 40 subay, 1824 er şehit, 98 subay 7622 er yaralı, 13 subay, 2007 er kayıp zayıat verdi.⁹⁷⁰ İttifak kuvvetleri 12 Kasım'da Tırnova'da büyük saldırı için birlikleri yeniden düzenlediler. 25 Kasım'da başlayan büyük saldırıda çok kayıp vermelerine rağmen Türklerin çoğunlukta yaşadıkları Dobruca alındı.⁹⁷¹

Eflak harekâtı kapsamında 26. Türk Tümeni 3 Aralık 1916'da Batarya Muharebesi'nde Romenleri dağıtarak geri çekilmek zorunda bıraktı. Muharebede 26. Tümen düşmandan 66 subay ve 3.600 er esir aldı. 9. Romen Topçu Alayıyla birlikte 2 tanesi 150 mm'lik obüs olmak üzere 37 top, 20 makineli tüfek, 3 otomobil, 100 cephane arabası ve bol miktarda sıhhi malzeme ele geçirdi. Tümen 500 şehit, 1.600 yaralı verirken, Romenlerin kaybı çok daha fazlaydı. 26. Tümen başarısından dolayı, Başkomutanlık Vekâleti tarafından takdir edildi. Binbaşı Ömer Lütfü komutasındaki 78. Alayın sancağına sonradan bir harp madalyası verildi.⁹⁷² Makenzen ve Falkenhayn orduları, Bük-

966 Bayur, *age.*, s. 548-549.

967 Barlas, *age.*, s. 127-130.

968 Bayur, *age.*, s. 549.

969 Çelik, *agm.*, s. 487.

970 Barlas, *age.*, s.151.

971 Karal, *age.*, s. 499.

972 Barlas, *age.*, s. 181-183.

reş yakınlarında 4 Aralık'ta birleşerek 6 Aralık'ta Bükreş'i ele geçirdi.⁹⁷³ Bu ilerlemelerde 6. Kolordu 12.800'den fazla kayıp verdi. Bunun üzerine, Enver Paşa Makenzen emrine üçüncü bir tümen daha gönderdi.⁹⁷⁴

Romenler, 3 Ocak 1917 tarihinde, 4. Tümenin ve 75. Türk Alayının taarruzu karşısında tutunamayıp Tuna'ya doğru çekilmeye başladılar. Romen bataryaları 3. Ordu taarruzunu durduramadılar. Kuzey Dobruca harekâtı 5 Ocak 1917'de sona erdi. Dobruca bölgesi İtilaf kuvvetlerinden tamamen temizlendi.⁹⁷⁵

Dobruca harekâtını takiben, 6. Türk Kolordu birlikleri Eflak'a ulaştı. 4 Ocak 1917'de başlayan İttifak kuvvetlerinin taarruzu ile İtilaf güçleri Seret Irmağı kuzeyine atıldı.⁹⁷⁶ Romenler, 1917 yılı Ocak ayı ortalarına kadar topraklarının büyük kısmını kaybettiler. Rusların desteğiyle Seret Irmağı boyunca tutunabildiler. Romanya Cephesi, İttifak Devletlerinin hâlâ güçlü olduğu ve İtilaf Devletlerinin ise küçük müttefiklerini koruyamadığı algısının oluşmasına neden oldu.⁹⁷⁷

Nisan 1917'de 26. Tümen İstanbul'a dönmesi emredildi. 25. Tümen de 30 Eylül 1917'de İstanbul'a nakledileceği, yerine 5. Türk ordusundan bir Tümen verileceği bildirildi. Rusya'da Bolşeviklerin 7 Kasım 1917'de idareyi ele geçirmesi üzerine, Rus Komutanlığı ile Alman, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı Başkomutanlık Vekâleti arasında, 15 Aralık 1917'de bir mütareke imzalandı. Mütarekeden sonra 6. Kolordu Karargâhı, 15. Tümen ve 45. Piyade Alayı vapurla Köstence'den Batum'a taşındı. Romanya'daki geri hizmet birlikleri deniz yolu ile İstanbul'a taşındı. Romanya'da iki yıla yakın bir süre kalan 6. Türk Kolordusu yurda döndü.⁹⁷⁸ Türk birliklerinin Romanya Cephesi'ndeki zayıyatı ile Galiçya Cephesi'ndeki zayıyatı birbirine yakındı. Rusya'daki ihtilale kadar Romanya'da kalan 6. Kolordunun 42.000 kişilik mevcudundan 19.100'ü kayıp verildi.⁹⁷⁹

Rusya'nın 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalamasıyla Romanya'nın İtilaf Devletleriyle bağlantısı koptu ve yardım alma imkânı kalmadı. Bunun üzerine, İttifak Devletleri ile Romanya arasında 7 Mayıs 1918 tarihinde Bükreş Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre Romanya,

973 Bayur, *age.*, s. 549.

974 Karal, *age.*, s. 499.

975 Çelik, *agm.*, s. 489.

976 Çelik, *agm.*, s. 492-493.

977 Bayur, *age.*, s. 549-550.

978 Barlas, *age.*, s. 206-209.

979 Mehmet Özel, *Cepheleden Kurtuluş Savaşına I. Dünya Savaşı Cephele*, C 1, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s. 116.

Almanya ve Avusturya'nın ekonomik nüfuzu altına girdi.⁹⁸⁰ Romanya petrol-lerinin işletilmesi bir Alman-Avusturya şirketine verildi.⁹⁸¹ Karpat Dağları Macaristan'da kalmak üzere Romanya ile Avusturya-Macaristan sınırı düzeltildi. II. Balkan Savaşı sonucu Romanya'nın Bulgaristan'dan aldığı Güney Dobruca Bulgaristan'a geri verildi. Dobruca'nın kalan kısmı ise 4 İttifak Devleti'nin ortak kontrolüne bırakıldı. Bu antlaşma Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın arasının açılmasına neden oldu. Çünkü Bulgaristan, Dobruca'nın tamamının kendisine verilmesini istiyordu. Osmanlı hükûmeti ise buna karşılık Bulgaristan savaşa katılmadan önce, 6 Eylül 1915'te Bulgaristan'a bıraktığı toprakların kendisine geri verilmesini istedi. Bulgarlar buna razı olmadı. Bulgarlar Dobruca'nın tamamını alırlarsa Osmanlı Devleti'nin Orta Avrupa ile bağlantısı Bulgaristan üzerinden olacaktı. Ayrıca Almanlar da, Dobruca'nın tamamının Bulgarlara verilmesini çıkarlarına uygun bulmadı.⁹⁸²

5.5.3. Makedonya Cephesi

İtilaf Devletleri, Çanakkale'de yenileceğini anlayınca Rusya'ya yapılacak yardımı başka bir yoldan yapmak, Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin Ege Denizi kıyılarına inmelerine engel olmak, Türklerle Almanların birleşmesini engellemek, Fransa, Rusya ve İtalya cephelerinde Alman ve Avusturya-Macaristan kuvvetlerinin baskısını hafifletmek, Sırp ordusuna yardım etmek için Makedonya Cephesi'ni açmaya karar verdi.⁹⁸³ İtilaf Devletleri Çanakkale yenilgisinden sonra buradan çektikleri kuvvetleri Selanik'e çıkarttılar. Fransa, Sırbistan işgal edilince Sırp ordusunun kalıntılarını Korfu Adası'na taşıyıp eğittikten sonra tekrar Selanik'e taşıdı.⁹⁸⁴

Almanya'da İttifak Devletleri başkomutanları, 1916 yılı Eylül ayının ilk haftasında Enver Paşa'nın da katıldığı bir görüşmede Makedonya Cephesi'ndeki durumu da değerlendirdi. Enver Paşa'dan Makedonya Cephesi'ne Türk birlikleri göndermesi istendi.⁹⁸⁵ Almanya'nın Bulgarlara, I. Dünya Savaşı'na girmeleri için verdikleri vaatlerden biri de Makedonya'ya 6 tümenlik bir Alman kuvvetinin gönderileceğiydi.⁹⁸⁶ Fakat Almanya Makedonya Cephesi'ndeki bazı birliklerini Fransa tarafına sevk etmek zorunda kaldığından bunla-

980 Harun Bodur, **Kronolojik 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Yeditepe Yay., İstanbul 2013, s. 176.

981 Burhan Bozgeyik, **Yedi Cephe (Osmanlı'nın Sekerâti)**, Cihan Yay., İstanbul 2010, s. 172.

982 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C III, K IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay., Ankara 1991, s. 142-143.

983 Barlas, **age.**, s. 216.

984 Karal, **age.**, s. 499.

985 Barlas, **age.**, s. 219.

986 Aydemir, **age.**, s. 323.

rın yerine Osmanlı Devleti'nden buraya Türk birlikleri göndermesini istedi.
987

Enver Paşa, 12 Eylül 1916 tarihinde 2. Türk ordusuna katılmaya hazırlanan 50. Tümenin İstanbul'a dönmesi emrini verdi. 50. Tümenin karargâhı o tarihlerde Pozanti'deydi. Tümen 13 Eylül 1916'da geriye intikale başladı. İntikal 25 Ekim'de tamamlandı. 50. Tümenin Anigista dolaylarında toplanması kararlaştırıldı. Meriç ağzı ile Serez'in batısı arasındaki bölgeyi 10. Bulgar Tümeni ile beraber savunacaktı. 50. Tümenin 12 bin askeri, 11320 tüfeği, 12 makineli tüfeği, 16 topu, 137 kılıcı, 1241 hayvanı ve 190 arabası vardı. Makedonya'daki Müslümanlardan asker almak suretiyle sonradan piyade alayları dörder taburlu yapıldı.⁹⁸⁸

General Sarraile komutasındaki İtilaf kuvvetleri Makedonya'da 5 Ekim 1916'da büyük bir saldırıya geçtiler. Bulgarlar zor durumda kalınca Alman ordusundan destek istediler.⁹⁸⁹ Ekim ayında saldırılar artarak devam etti. 31 Ekim 1916 tarihinde taarruza geçen İngiliz birlikleri, 50. Tümenin etkili topçu ve piyade ateşi karşısında eski mevzilerine çekilmek zorunda kaldı.⁹⁹⁰

Makedonya Cephesi'nin Struma ve Vardar kesimlerinde 1916 yılı Kasım ayı genellikle durgundu. Diğer yandan Manastır kesiminde İtilaf kuvvetlerinin taarruzları günden güne artıyordu. Bölgedeki Bulgar kuvvetleri yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine İttifak Devletleri Başkomutanlığı, cephenin Struma kesimindeki Türk kuvvetlerinin iki tümenli bir kolordu haline getirilmesine ve ayrıca 11. Alman ordusu emrine takviyeli bir Türk Alayı'nın gönderilmesine karar verdi. Bu karar gereğince Türk Başkomutanlığı, İstanbul'da bulunan 46. Piyade Tümeni ile Makedonya'daki 50. Piyade Tümeni ve 16. Depo Alayı'ndan kurulmak üzere Tuğgeneral Abdülkerim komutasında 9 Kasım 1916'da 20. Kolorduyu oluşturdu.⁹⁹¹ Kolordunun mevcudu 40.000'e ulaştı. Görevi Batı Trakya'da Meriç ağzı ile Struma ağzı arasında bir çıkarmaya engel olmaktı. 20. Kolordu Komutanı, karargâhı ile 6 Aralık 1916'da Drama'ya gelerek 1916 yılı sonuna kadar Bulgar 2. Kolordusu ile bu bölgeyi savundu.⁹⁹² Kavala-Serez hattına yapılan bütün saldırıları püskürttü.⁹⁹³

Makedonya Cephesi'nin Manastır kesiminde görevlendirilmek üzere 177. Piyade, Alayı da 28 Kasım 1916 tarihinde Kurmay Binbaşı Nazım komu-

987 Çelik, agm., s. 473.

988 Barlas, age., s. 219-220.

989 Karal, age., s. 499.

990 Barlas, age., s.225-226.

991 Barlas, age., s. 228.

992 Karal, age., s. 500; Çelik, agm., s. 496.

993 Bozgeyik, age., s. 173.

tasında oluşturuldu. Alayın kuvveti 3598 asker, 3128 tüfek, 4 top, 6 makineli tüfek, 440 hayvan ve 13 arabadan oluşuyordu. Alayın adına Osmanlı Rumeli Müfrezesi denildi. Alay, 1916 yılı Aralık ayı sonlarında cepheye gönderildi.⁹⁹⁴ Osmanlı Rumeli Müfrezesinin bulunduğu cephe kesiminde muharebeler diğer Türk kesimine nazaran daha şiddetliydi. Bundan dolayı müfrezenin kaybı daha fazla oldu.⁹⁹⁵

1917 yılı Mart ayı başlarında diğer Türk cephelerinde işler iyi gitmiyordu. İngilizler, Filistin Cephesi'nde Gazze, Irak Cephesi'nde Bağdat yakınlarına geldiler. Ruslar Doğu Anadolu'da ilerlemekteydiler. Bu durum karşısında Türk Başkomutanlığı, millî cepheleri takviye etmek için Avrupa cephele- rindeki kuvvetlerinden bir kısmını çekme isteğini İttifak Devletleri Başko- mutanlığına bildirdi. Makedonya Cephesi'nde bulunan, 50. Türk Tümeni ve 177. Alay dışındaki Türk birliklerinin vatana dönmesine karar verildi.⁹⁹⁶ 46. Tümenin, 19 Mart'ta başlayan Türkiye'ye dönüşü 11 Nisan'da tamamlandı. Makedonya Cephesi'nde durgunluk yaşanırken, Irak Cephesi'nde devam eden şiddetli muharebeler nedeniyle Türk Başkomutanlığı, 50. Tümenin de dönmesine karar verdi. 50. Tümen, 30 Haziran'da intikale başlayıp 25 Temmuz'da toplandığı İstanbul'dan Halep'e gönderildi. Makedonya Cephesi'nde yalnız Manastır kesimindeki Osmanlı Rumeli Müfrezesi adı verilen 177. pi- yade Alayı kaldı.⁹⁹⁷

Enver Paşa, 19 Haziran 1917'de Alman Karargâhı'ndan Osmanlı Rumeli Müfrezesinin de Türkiye'ye gönderilmesini istedi. Fakat isteği kabul edilme- di. 6 Ekim'de yapılan istek de reddedildi. Osmanlı Rumeli Müfrezesi, daha sonra Romanya'ya geçerek Batum'a gidecek olan 15. Tümen emrine girdi. Bir süre Köstence'de kaldıktan sonra 28 Haziran 1918'de Türkiye'ye hareket etti.⁹⁹⁸

1918 yılına gelindiğinde, Bulgaristan savaş öncesinde göz diktiği bütün toprakları ele geçirmiş ve yorulmuştu. Amerika'dan savaşı kaybetse dahi Ma- kedonya'nın kendisine verileceği yönünde propaganda haberleri geliyordu. Dobruca'nın tamamının kendisine verilmemesi nedeniyle Almanya ve Os- manlı Devleti'ne kızgındı. Bu sırada, İngiliz, Fransız, Sırp, İtalyan ve Yunan kuvvetleri 15-24 Eylül 1918'de büyük bir taarruz başlattı. Bulgar ordusu bu saldırıya dayanamadı. Cephede 18 Eylül'de 25 km'lik geniş bir açık oluştu. Manastır'dan Doyran Gölü'ne kadar olan sahada 150 km'lik bir cephe üze- rinde 21 Eylül'de Bulgarlar kaçarcasına geri çekildi. Çoğu Bulgar erlerinden

994 Barlas, *age.*, s. 230.

995 Barlas, *age.*, s. 249.

996 Barlas, *age.*, s. 234.

997 Çelik, *agm.*, s. 496-497.

998 Çelik, *agm.*, s. 498-499.

oluşan 9. Alman ordusu tamamen esir düştü.⁹⁹⁹

Bulgar erlerin çoğu ordudan firar ediyordu. Kalanlar da isteksiz savaşmaktaydı. Almanlar, Varna yoluyla Rusya'dan asker getirip geride bir müdafaa hattı oluşturmak istedi. Avusturyalılar da bu hat için bir miktar asker göndermeyi vaat etti.¹⁰⁰⁰ Almanlar durumu düzeltmeyeceklerini anlayınca bu düşünceden vazgeçtiler. İtilaf güçleri Bulgarların bu kadar kısa sürede dağılacığını ummuyorlardı. İtilaf Devletleri'nin amacı Bulgarları biraz korkutup Makedonya Cephesi'ndeki askerlerin bir kısmını Fransa cephesine taşımaktı. Ancak, Bulgarların bezginliği ve İtilaf Devletlerinin yaptığı usta propaganda yenilgiyi bozguna çevirdi. Bulgarlar 27 Eylül'de mütareke istedi. 30 Eylül 1918'de, Mondros Mütarekesi'nden bir ay önce Selanik Mütareke Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekildi.¹⁰⁰¹ Bulgaristan, topraklarından İtilaf Devletlerine ait askerî birliklerin geçmesine de izin verdi. İtilaf Devletleri üç koldan Balkanlarda ilerlemeye başladı. Bu kollardan birisi İstanbul'u hedef aldı. İstanbul yolunun İngiliz ve Fransızlara açılması üzerine Osmanlı Başkomutanlığı Kafkasya'da bulunan tümenlerden Batum'daki 10. Tümen ile Bakü'yü alan 15. Tümen boğazlar bölgesine taşınmasına karar verdi. Ukrayna'daki Alman birliklerinin de İstanbul bölgesine taşınmasına başlandı.¹⁰⁰²

Osmanlı topraklarındaki cephelerin sıkışık olduğu bir dönemde, Avrupa'daki Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerine toplamda sayıları 117.000 ile 130.000 arasında olan Türk askeri gönderildi. Avrupa'ya gönderilen Türk birlikleri, Rusya'nın Galiçya'daki yarma harekâtını durdurdu. Romanya ve Makedonya'da taarruz ve savunma görevlerinde başarılı oldu. Müttefik komutanların takdirini kazandı.¹⁰⁰³ Osmanlı Devleti'nin Avrupa cephelerine asker göndermesi İngiliz ve Rus birliklerini meşgul ederek İttifak kuvvetlerinin yükünü hafifletti.¹⁰⁰⁴ Avrupa'ya gönderilen birlikler fizik ve eğitim bakımından seçme birliklerdi. Avrupa'ya giden askerlere en seçme silah ve elbiseler verildi. Türkiye'deki cephelerdeki askerlere göre daha tecrübeli, daha eğitilmiş, donanımları daha kaliteli ve yaş ortalamaları da 35'in altındaydı. Aynı tarihlerde Türkiye'deki piyade birliklerinde 16 ile 50 yaş arasında bulunan askerler vardı. Türk askerleri Avrupa cephelerinde savaşırken Osmanlı topraklarındaki cephelerde sıkıntı içindeydi. Nitekim bu tarihlerde Ruslar, Erzurum ve Trabzon'u işgal etmişti.¹⁰⁰⁵

999 Bayur, *age.*, Kısım IV, s. 678-679.

1000 **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, C II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2013, s. 254.

1001 Karal, *age.*, s. 523; Bayur, *age.*, Kısım IV, s. 679.

1002 Özel, *age.*, s. 124; Bayur, *age.*, Kısım IV, s. 255, 680.

1003 Aydemir, *age.*, s. 323.

1004 **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi**, C II, s. 96.

1005 Karal, *age.*, s. 500-501.

5.6. Diğer Cepheler

5.6.1. Yemen Cephesi

Özdemir Paşa tarafından 1547'de fethedilen Yemen, Osmanlı Devleti'ni uzun yıllar isyanlarla uğraştırdı. Yemen'de aralıklarla devam eden isyanlar, 1911 yılında Ahmet İzzet Paşa'nın Yemen'deki Zeydilerin lideri İmam Yahya ile yaptığı antlaşmayla sona erdi. Bu antlaşma ile Yahya'ya bazı haklar verildi. Yeni ayaklanmaları önlemek için de Yemen'deki şeyhlerin ailelerine derecelerine göre maaşlar bağlandı. I. Dünya Savaşı'nda İmam Yahya Osmanlı ile yapılan antlaşmaya sadık kaldı. İmam Yahya, İngilizlere ve Asir'deki İdrisi'ye karşı Osmanlı Devleti'ni lojistik ve askerî olarak destekledi. Hicaz'da çıkan Şerif Hüseyin isyanı sonucu Yemen'deki Osmanlı birliklerinin İstanbul'la bağlantısı kesilince İmam Yahya ile yapılan bu antlaşmanın önemi daha da arttı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Güney Yemen (Aden Körfezi)'de İngilizlerle, Kuzey Yemen'de Asir sınırında İdrisi ile savaştı.¹⁰⁰⁶

Yemen'in stratejik konumu yüzyıllardır emperyalist güçlerin ilgisini çekiyordu. Yemen'deki en stratejik nokta Babül Mendep Boğazı ve çevresiydi. Bu Boğaz Aden Körfezi'nden Kızıldeniz yönünde yapılacak bütün geçişleri kontrol edebilecek bir konumdaydı. Boğaz'ın bir yanında Yemen diğer yanında ise Afrika'nın Habeşistan bölgesi bulunuyordu.¹⁰⁰⁷

I. Dünya Savaşı öncesinde Yemen'de bulunan 7. Kolordu savaş başlayınca 7 Kasım 1914'te kendi seferberliğini ilan ederek güneyde İngiliz işgalindeki Aden'e karşı 39. Tümenle Taiz Harekât Bölgesi Komutanlığını, kuzeyde İngilizlerle iş birliği yapan İdrisi'ye karşı 40. Tümenle Tehame Harekât Bölgesi Komutanlığını kurdu.¹⁰⁰⁸ Osmanlı Devleti, Yemen'deki birliklere destek amacıyla yerel halktan "Şöke" adı verilen askerler de istihdam etti. Şöke birliklerine silah ve cephane sağlandı. Osmanlı Tümeninden ayrılan müfrezelele birlikte Şökeler çatışmalara katıldı. Harekâtlarda, Şökeler Türk piyade bölükleri ve toplarıyla takviye edildi.¹⁰⁰⁹

I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin bölgedeki temel amacı sömürgeleleri altındaki Aden'i ve çevresini elde tutmaktı. Bunun için de bölgede İdrisi başta olmak üzere Osmanlı yönetimine baş kaldırmaya istekli kabile şeflerini

1006 Şükrü Erkal, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI. Cilt Hicaz, Asir, Yemen, Cepheleri ve Libya Hareketi 1914-1918**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1978, s. 413-416.

1007 İhsan Süreyya Sırma, **Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları**, Beyan Yay., İstanbul 2008, s. 57.

1008 Erkal **age.**, s. 88.

1009 Cabir Duysak, "I. Dünya Savaşında Yemen Cephesi", **I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti**, Kitabevi, İstanbul 2015, s. 251.

finanse ettiler.¹⁰¹⁰ İngilizler, savaş başlamadan önce ve savaş yıllarında Mısır merkezli “Arap Büro” vasıtasıyla bölgedeki kabilelerle ilgili detaylı bir saha araştırması yaptılar. Bölgedeki kabilelerin yaşadıkları yerlerin haritalarını çıkardılar. Kabilelerin liderleri ve liderlerin en yakın rakipleri hakkında topladıkları bilgileri İngiltere’ye gönderdiler.¹⁰¹¹

I. Dünya Savaşı başlayınca İngilizler ilk önce “Mendep” bölgesine saldırdı. İngilizler Mendep bölgesini, 9 Kasım 1914’te bombardımana tuttular. Mendep ve Şeyh Sait’i 10 Kasım 1914’te işgal ettiler. Türk kuvvetleri bölgeyi 18/19 Kasım tarihlerinde tekrar ele geçirdi. İngilizler donanma üstünlüğünden yararlanarak sık sık bölgeye taciz atışlarında bulundu. Bu yolla bölge halkını etkilemeye kendi taraftarı olan kabile şeflerine mesaj ve moral vermeye çalıştı.¹⁰¹² İngiliz donanması Yemen sahillerini ablukaya alarak sahildeki yerleşim yerlerini bombaladığından halk iç kesimlere göç etti.¹⁰¹³

Osmanlı kuvvetlerinin bu cephedeki amacı İngilizleri Aden’den çıkarmaktı. 7. Kolordu, Taiz Harekât Bölge Komutanlığına 25 Ocak 1915’te taarruz emrini verdi. Bu sırada Suvadiye ve Adin ayaklanmaları baş gösterdi. Taiz Komutanlığı taarruzu erteleyip ayaklanmaları bastırdı. Aden taarruzu, 30 Haziran 1915’te başlatılabildi. Türk kuvvetleri başarılı bir şekilde ilerleyerek İngilizleri ve destekçilerini yenilgiye uğratarak Lahic ve Şeyh Osman’ı da alarak İngilizleri Aden’e hapsedtiler. Aden’in çevre ile olan bağlantısını kestiler. İngilizlerin elinde Aden merkez dışında toprak kalmadı. Aden’i takviye etmek için İngilizler Hindistan’dan ve Mısır’dan kuvvet getirdiler.¹⁰¹⁴ İngilizler takviye kuvvetlerle tekrar saldırıya geçtilerse de yapılan Efyüş, Birinci ve İkinci Elvaht muharebelerinde yenilerek ve çok sayıda kayıp vererek tekrar merkez Aden’e çekilmek zorunda kaldılar. Aden’e sıkışıp kaldıklarından Güney Yemen’deki egemenliklerini ve bölgedeki itibarlarını kaybettiler.¹⁰¹⁵

İngiltere, 1915 yılında Güney Yemen’de aldığı yenilgilerden sonra, Osmanlı Devleti’nin Güney Yemen üzerindeki baskısını azaltmak için İdrisi ile olan ilişkilerini artırdı. İngiliz Deniz Kuvvetleri, Yemen’i dünyadan ayırıp yalnız bırakmıştı. Fakat 1912 tarihli Osmanlı- İtalyan Savaşı’ndan beri devam eden iktisadi yönden zayıflatma dönemini uzattı. Böylece, İdrisi’nin Yemen

1010 Isa Blumi, “İmam Olmak: I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hâkimiyeti Altındaki Yemen’de İmparatorluk ve İktidar Macerası”, **Osmanlı Ansiklopedisi**, C 2, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 610.

1011 **A Collection of First World War Military Handbooks of Arabia 1913-1917**, Vol II, The Arab Bureau Handbooks Of Hejaz, Asir, Yemen 1917, Government Press, Cairo, Archive Editions 1988, s. 33,60.

1012 Erkal, **age.**, s. 423-432.

1013 Duysak, **agm.**, s. 251.

1014 Erkal, **age.**, s. 443-476.

1015 Erkal, **age.**, s. 483- 490.

deniz ticaretinde tekel oluşturmasını sağlamaya çalıştı. I. Dünya Savaşı sırasında, İdrisi tarafından kontrol edilen limanlar daha büyük bir iktisadi bölge olan Kızıldeniz'e tekel olarak erişim hakkına sahipti. Savaş boyunca, İdrisi kısmen ticarete kazanılan gelire ve kısmen de İngiliz koruması ile bölgenin iki büyük kabile konfederasyonu olan Haşid ve Bakil'in pek çok üyesini yanına çekti.¹⁰¹⁶

Osmanlı kuvvetleri Tehame hareket bölgesinde İdrisi güçlerine karşı 1915 yılında arka arkaya başarılar kazandı. 20 Temmuz 1915'te Kande çarpışmasında, 22-23 Temmuz'daki Ebukerş taarruzunda, 16-22 Eylül 1915 tarihlerinde Vazaat ve Luhye cephe bölgelerinde İdrisi kuvvetlerine karşı başarılar kazandı. İdrisi kuvvetleri her seferinde yenildi. Bu durum bölgedeki bazı kabilelerin İdrisi'yi bırakıp Türk tarafına geçmesine neden oldu. Hatta bazı kabileler İdrisiyle çarpışmaya başladı. İdrisi'nin yenilgileri İngilizleri de kızdırdı. İngilizler İdrisi'den o zamana kadar verdikleri 1.200.000 lirayı bir ara geri istediler. Hatta İdrisi'yi Meydi ve Cizan'a asker çıkarmakla tehdit ettiler.¹⁰¹⁷

Osmanlı kuvvetleri Güney Yemen'deki "Taiz" hareket bölgesinde 16 Mart 1916'da İmad Baskını'nda, Ağustos ve Eylül aylarında 3 kez yapılan Elmeçhale muharebelerinde İngilizleri başarısızlığa uğrattı. Kabileler arasında İngilizlerin saygınlığı azaldı. İngilizler bu durum karşısında bölgede propaganda faaliyetlerini artırdılar. Uçaklardan propaganda belgeleri atıldılar. Kabile şeyhlerine daha çok para vererek durumu kendi lehlerine değiştirmeye çalıştılar. Ancak Hadramut'un önemli kabilelerinin şeyh ve emirlerinin % 90'ı İngiliz himayesini reddederek Osmanlı Devleti'ne itaat etti. Somali'deki Elvedat, Eritre'deki Denakil kabileleri de Osmanlı tarafına geçti. İngilizler bir yandan da İdrisi'yi kışkırtarak 7. Kolordu kuvvetlerinin dikkatini Aden'den Kuzey Yemen'e çekmeye çalıştılar. Ancak İdrisi'nin Güney Yemen'e inme emelleri gerçekleşmedi.¹⁰¹⁸

İngilizler, 1917 yılında Türklerin Aden'e ilerlemesini önlemek ve Aden üzerindeki çemberi kırmak için bazı saldırılarda bulunduysa da başarısız olarak geri çekildi. İngilizler, 1918 yılına gelindiğinde Taiz bölgesinde Aden'den Lahic'e doğru önceki yıllarda yaptıkları çıkış hareketlerini de bıraktılar. Tehame bölgesinde ise İdrisi kuvvetleri, nisan ayında gerçekleştirdikleri Mor taarruzunda 200 ölü ve 300 yaralı vererek geri çekildiler. Türklerin de 40 şehidi ve 74 yaralısı vardı. İdrisi'ye, Luhye, Abis ve Rassas çatışmalarında da darbe indirildi.¹⁰¹⁹

1016 Blumi, agm., s. 611.

1017 Erkal, age., s. 493-494.

1018 Erkal, age., s. 498-506.

1019 Erkal, age., s. 546-587.

Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'dan gelen emir üzerine Yemen'deki 7. Kolordu silahlarını bıraktı. Birliklerdeki mühimmat, tüfek ve silahların önemli bir kısmı İmam Yahya'ya ve Yemenli sadık kabilelere verildi. Bacil'deki toplarla cephanesi 11 Ocak 1919 tarihine kadar tamamen İmam Yahya'ya teslim edildi. Yahya'ya ayrıca 35 topla birlikte bütün katırlar da bırakıldı. Eldeki mavzerler ve cephaneler Tehame'deki kabilelere verildi. Silahların bir kısmı bölgedeki kabilelere satılarak paraları aylardır maaşlarını alamayan subay ve erlere dağıtıldı. Çünkü Mondros Mütarekesi'nden önce, Yemen'deki asker ve sivil memurlar 40 aydır maaş alamamaktaydı. İngilizlere ise işe yaramaz haldeki 700 tüfek teslim edildi.¹⁰²⁰

Türk birlikleri, Yemen'de yenilgiye uğramadan hem İngilizlere hem de İngilizlerin desteklediği İdrisi kuvvetlerine karşı başarılı bir mücadele verdi. İmam Yahya ve Yemen aşiretlerinin de desteğiyle İngiliz işgalindeki bazı stratejik yerleri kurtararak İngilizleri Aden'e hapsedti. Ancak, Mondros Mütarekesi'yle yenik duruma düşerek 400 yıldır Osmanlı hâkimiyetinde olan Yemen'i terk etmek zorunda kaldı. Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey ile bir kısım memur ve subay, İmam Yahya'nın da ısrarıyla Yemen'de kaldı. Diğer subay ve askerler ise mütareke şartları gereği Mısır'daki esir kamplarına götürüldü. Vali Mahmut Nedim Bey, 1920 yılı Haziran ayında Mustafa Kemal'e mektup yazarak TBMM'ye Yemen'den mebus göndereceklerini bildirdi. Ancak bu mebuslar, İngiliz donanmasının baskısından dolayı Süveyş'ten Yemen'e geri dönmek zorunda kaldı.¹⁰²¹

5.6.2. Kuzey Afrika Cephesi

Kuzey Afrika Cephesi'nde de mücadele veren Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyada kaybettiği son toprak parçası Trablusgarp'tı. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde bölge İtalyanlar tarafından işgal edildi. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika cephesindeki mücadelesinin merkezi Trablusgarp'tı. Kuzey Afrika'da işgalci güçlere karşı verilen mücadele buradan idare edildi. Sultan Mehmet Reşat'ın İtilaf Devletleri'ne karşı 14 Kasım 1914'te yaptığı cihat çağrısını ilk destekleyenlerden biri Senûsî lideri olan Seyit Ahmet idi. Senûsî tarikatı bölgede çok kuvvetli olduğundan mücadele de bunlar vasıtasıyla yürütüldü.¹⁰²²

I. Dünya Savaşı'nda Almanya, Avrupa cephelerinde zor duruma düştü. Bu nedenle siper savaşları ile durumu idare etmeye çalıştı. Hatta Osmanlıların Kuzey Afrika'da yeniden organize olmasını ve bölgede mümkün olduğunca çok İngiliz askerini meşgul etmesini istedi. Ayrıca Mısır'da bulunan

1020 Erkal, *age.*, s. 612; Bozgeyik, *age.*, s. 188.

1021 Duysak, *agm.*, s. 259.

1022 Hamit Pehlivanlı, "Teşkilât-ı Mahsûsa Kuzey Afrika'da (1914-1918)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C XVI, S 47, 2000, s. 423.

Avustralya ve Yeni Zelanda kökenli İngiliz sömürge kuvvetlerinin Avrupa cephelerine gönderilmesini engellemeye çalıştı. Enver Paşa da Mısır'a saldırı planları yapmaktaydı. 4. Ordunun Mısır'a doğudan yapacağı saldırıyı desteklemek üzere Bingazi bölgesinden de Mısır'a saldırmayı planladı. Bu plana göre bölgeye yeni kuvvetler gönderilerek Şeyh Ahmet Senûsî birlikleriyle yapılacak ortak harekât ile İngilizler iki ateş arasında bırakılacak ve Mısır kurtarılacaktı.¹⁰²³

Enver Paşa, Yüzbaşı Nuri Bey'i "Afrika Gruplar Komutanı" olarak görevlendirdi. Nuri Bey, daha önce bölgede Enver Paşa'yla beraber savaşmıştı. Kuzey Afrika'da Teşkilât-ı Mahsusa birlikleri ve yerli kuvvetlerin hem İtalyanlara hem de İngilizlere karşı yapacakları harekâtı yürütmekle Nuri Bey görevlendirildi. Trablusgarp'a ulaşmak zordu. Çünkü deniz yolları İtilaf Devletleri'nin kontrolü altındaydı. Mısır'a giden kara yolları da Süveyş Kanalı'na yerleşen İngiliz kuvvetleri tarafından engelleniyordu. Bu nedenle o dönemde tarafsız olan Yunanistan üzerinden gitmeye karar verildi. Nuri Bey ve heyeti 5 Aralık 1914'te İstanbul'dan Atina'ya oradan da Pire'ye geçti. Pire'de bir kaçakçı gemisine binerek Şubat 1915'te Bingazi'nin Tobruk ve Sollum arasında yer alan Defne'de kıyıya çıktı.¹⁰²⁴ Nuri Bey'in yanında Binbaşı Cafer Askerî ile o sıralarda İstanbul'da bulunan Trablusgarplı mücahit lider Süleyman el-Baruni vardı. Bu arada Nuri Bey'e ihtiyaçları karşılması için 10.000 altın verildi.¹⁰²⁵ Ayrıca Nuri Bey, beraberinde getirdiği "Padişah Fermanı" ile Seyit Ahmet Senûsî'ye Bakanlık unvanının verildiğini bildirdi. Seyit Ahmet Afrika'da Halife'nin vekili olmak istiyordu. Bu nedenle verilen unvanı az bulsa da kabul etti.¹⁰²⁶

Yüzbaşı Nuri Bey beraberinde getirdiği harp araç gereçleri ve silahlarla Senûsî ordusunu yeniden teşkilatlandırdı. Ateş gücüne önem verilerek ağır makineli tüfek ve topçu birliklerini kurdu. Birer subay komutasında 31 Mayıs 1915'te üç tüfekli bir ağır makineli tüfek kıtası oluşturuldu. 13 Haziran'da dört toplu 109 mevcutlu bir dağ bataryası temin edildi. Nuri Bey'in getirdiği silah ve malzeme ile Yüzbaşı Emin komutasında bir "Piyade Numune Taburu" kuruldu. Şeyh Ahmet'in izniyle kurulan bu tabura birkaç Türk eri de eğitici olarak verildi.¹⁰²⁷ Bu arada Cafer Askerî, teşkilatlanma için gerekli olan bazı silah, harp araç ve gereçlerini getirmek üzere Suriye'ye gitti. Suriye'de Cemal Paşa ile görüşüp gerekli para, gıda, araç ve gereçleri temin ettikten

1023 Pehlivanlı, *age.*, s. 425.

1024 Cafer el- Askerî, **İşyancı Arap Ordusunda Bir Harbiyeli**, Haz. Necdet Fethi Safvet, Çev. Halit Özkan, Klasik Yay., İstanbul 2008, s. 40-41.

1025 Necdet Karaköse, "I. Dünya Savaşı'nda Trablusgarp Cephesi ve Afrika Grupları Komutanı Nuri Paşa (Killigil)", **Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S 6, 2011, s. 255.

1026 Erkal, *age.*, s. 642.

1027 Erkal, *age.*, s. 111.

sonra Bingazi'ye döndü.¹⁰²⁸

Libya'da bu hazırlıklar devam ederken İstanbul'da Teşkilat-ı Mahsusa'dan üç piyade bölüğü, bir ağır makineli tüfek takımı ve bir istihkâm takımından mürettep olarak kurulan bir piyade taburu, Alman denizaltısı eşliğinde iki yelkenli gemi ile Bodrum'dan hareket ederek 22 Ekim 1915'te Sollum'un batısında karaya çıktı. Tabur ertesi gün buradan Sollum yakınlarında Bir-i Vaar yöresinde bulunan Senûsî ordugâhına ulaştı. Yüzbaşı Nuri Bey 24 Ekim'de tabur subaylarını Senûsî lideriyle tanıştırdı. Türk subaylarının yaptığı çalışmalar sonucunda, Bingazi'deki Senûsî kuvvetleri, Genel Komutanlığa bağlı dokuz piyade ve bir menzil komutanlığından oluşan bir birlik haline getirildi. Çeşitli tarihlerde bölgeye gelen subay ve astsubaylar, kabilelerden oluşturulan birliklerin başına getirildi. Sünusilerin elinde birliklerin cephane ihtiyacını karşılamak için günde 1000 mermi yapabilen küçük bir de fabrika vardı.¹⁰²⁹

Şeyh Senûsi, Kasım 1915'te İngiltere'ye karşı harekete geçti. Alman denizaltıları Türk ve Senûsî kuvvetlerine destek için bölgede bulunuyordu. İngiliz Kraliyet donanmasından Tara kruvazörü Sollum açıklarında Alman denizaltısı tarafından torpido ile 5 Kasım 1915'te batırıldı. Denizaltılar Sollum mevkiinde bulunan İngiliz karakol mevzilerini 6 Kasım'da topa tuttular. Limanda demirli iki keşif karakol gemisinden Abbas adlı hücum gemisi batırıldı ve diğeri ağır hasara uğratıldı. Bu arada bir yük nakliye gemisi 7 Kasım'da Bingazi sahillerinde batırıldı. Sollum'da bulunan İtilaf askerî kıtalarının çadırları 15 Kasım'da topa tutuldu. Mısır sınırından 80 km içeride bulunan Barani'deki "Zavye Tekkesi"ni 17 Kasım'da 300 Senûsî mücahidi ele geçirdi. İlerleyen günlerde Senûsî güçleri İtilaf askerlerinin bulunduğu kışlalara hücum etti. Mısır'a karşı icra edilecek askerî harekât, Cafer Askerî'nin komutasına bırakıldı. Seyyit Ahmet ile Nuri Bey, çoğunlukla büyük birliklere komuta ediyordu. Türk ve Senûsî kuvvetlerinin bir kısmı Bingazi, Derne ve Tobruk'ta İtalyanlara karşı geride kalarak savunma yapmak zorundaydı. Savaşın başlarında Senûsî mücahitleri ve Türkler, İngilizlere karşı önemli başarılar elde etti. Ancak, İngiliz uçak ve zırhlı araçlarının devreye girmesiyle Senûsî kuvvetleri ağır zayıat aldı.¹⁰³⁰ Akakir Savaşı'nda 26 Şubat 1916'da Cafer Askerî yaralanarak esir düştü ve Mısır'daki "Meadi Esir Kampı"na götürüldü.¹⁰³¹ Nuri Paşa, emrindeki Senûsî birliklerini Bir-i Vaar ve Mesed tarafına çekti. Çünkü orada Bingazi'den gelecek olan takviye birlikleri ile yakın temas kurmak daha uygundu. Fakat bu çekilmeden sonra İngiliz

1028 El- Askerî, *age.*, s. 49-51.

1029 Erkal, *age.*, s. 111-113.

1030 F. Rezzan Ünalp, "I. Dünya Savaşı'nda Trablusgarp/Libya Cephesi, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da Yürüttüğü Askerî Faaliyetler", **1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında I. Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul 20-21 Kasım 2014, **Bildiriler**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 2015, s. 361.

1031 El- Askerî, *age.*, s. 75-85.

güçleri ilerleyerek 28 Şubat'ta Barani mevkiini işgal etti. Daha sonra, General Peyton kumandasındaki İngiliz birlikleri, 24 Kasım'dan beri Türklerin elinde bulunan Sollum şehrini 14 Mart 1916'da ele geçirdi.¹⁰³²

Osmanlı Devleti, bu olaylardan sonra da Trablusgarp'ta devam etmekte olan direniş harekâtını destekleyerek İtalyanları bu topraklardan atmak için bölgedeki mücahitlerden Süleyman El Bârunî'yi 21 Eylül 1916'da buraya vali olarak atadı. Binbaşı Abdurrahman Nafiz Bey de Trablusgarp Bağımsız Kuvvetler Kurmay Başkanlığına getirildi. El Bârunî, 28 Eylül 1916'da Trablusgarp'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Viyana'ya gelen Süleyman El Bârunî, Avusturya'nın Pola Limanı'ndaki Alman deniz üssünden İttifak Devletlerine ait denizaltıyla Trablusgarp'a hareket etti. 13 Ekim'de Bingazi bölgesine vardı. Burada yerli halk tarafından Osmanlı bayraklarıyla coşkulu bir şekilde karşılandı.¹⁰³³

Libya'da Abdurrahman Nafiz Bey ile Nuri Paşa arasında görüş ayrılıkları çıkınca Nafiz Bey 29 Temmuz 1917'de bir Alman denizaltısı ile İstanbul'a hareket etti. Abdurrahman Nafiz Bey İstanbul'a döndükten beş ay sonra Nuri Paşa da Kafkas İslam Ordusu Komutanlığına atandı ve bu nedenle o da Trablusgarp'tan ayrıldı. Nuri Paşa'nın yerine Afrika Grupları Komutanlığına ordu da süvari yüzbaşı olan Şehzade Osman Fuat getirildi. Sultan Murat'ın torunu olan Osman Fuat, bu göreve atanınca kendisine Fahri Tümgeneral rütbesi verildi. Enver Paşa, daha önce İstanbul'a dönen Kurmay Yarbay Abdurrahman Nafiz Bey'i, Osman Fuat'a yardımcı olması için Erkân-ı Harp Reisi olarak yeniden görevlendirdi. Şehzade Osman Fuat ve maiyetinde bulunanlar 2 Nisan 1918'de Viyana'ya hareket etti. Viyana'dan temin edilen 559.490 Fransız Frankı ile 9 Mayıs 1918'de Pola'ya geçtiler. Buradan 11 Mayıs 1918'de bir Alman denizaltısı ile yola çıkıldı ve 17 Mayıs 1918'de Mısırata'ya varıldı. Vali Süleyman El Baruni, âyan üyeleriyle beraber 18 Haziran 1918'de Mısırata'ya gelerek Şehzade Osman Fuat'a bağlılığını bildirdi. Ertesi gün düzenlenen bir törenle Padişah'ın 28 Mart 1918 tarihli Fermanı okundu. Bundan sonra Şehzade Osman Fuat, Mondros Mütarekesi'ne kadar Kuzey Afrika'daki mücadelenin liderliğini yaptı.¹⁰³⁴ Şehzade, Trablusgarp'tan Tunus'taki direniş hareketlerini de destekledi. Şehzade Osman Fuat'a 15 Temmuz 1918'de Başkomutanlıktan gelen telgrafta, Tunus'ta Fransızlara karşı çıkan isyanı silah ve cephane verecek desteklemesi emredildi. Bunun üzerine Trablus ve çevresindeki birlikleri yakından görmek ve Tunus üzerinde yapılacakları kararlaştırmak için şehzade Osman Fuat 25 Temmuz-17 Eylül 1918 tarihleri arasında bölgede bir gezi yaptı. Bölgedeki mücahitlerle ve dinî liderlerle görüşmeler yaparak Tunus'taki

1032 Ünalp, agm., s. 362.

1033 Erkal, age., s. 685-687.

1034 Erkal, age., s. 709, 719.

Fransız işgal güçlerine saldırılar düzenlenmesini sağladı.¹⁰³⁵

Libya'yı üs olarak kullanan Osmanlı kuvvetleri, buradan Afrika'nın diğer bölgelerindeki Müslümanları Cihad-ı Ekber (Büyük Savaş)'e katılmaya, bölgedeki Müslüman liderlere de mektuplar göndererek Osmanlı Devleti'nin yanında İtilaf Devletlerine karşı mücadeleye davet ettiler. Libya haricinde bu çağrıya en büyük destek Sudan'ın Darfur bölgesi Sultanı Ali Dinar'dan geldi. Darfur Sultanı Ali Dinar, Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını ve cihat davetine uyduğunu bildirdi. Ali Dinar, 22 Nisan 1915'te tam bağımsızlığını ilan etti. Sudan'daki İngiliz sömürge yönetimi, Ali Dinar'ın Senûsilerle birleşmesinden korkuyordu. İki kuvvetin birleşmesi sonucu ortaya çıkacak bir kuvvetle baş etmek için kuvvetli bir ordu ve güçlü bir sahil organizasyonu gerekecekti. Buna fırsat vermemek için sömürge güçleri harekete geçti. İngiltere'nin Sudan sömürge yönetimi 1916 yılında, Mısır sömürge kuvvetlerinin ve 3 adet İngiliz savaş uçağının da destek verdiği bir orduyla Ali Dinar'a saldırdı. İngilizlerin üstün silah gücü nedeniyle savaşı kaybeden Sultan Ali Dinar 6 Kasım 1916 tarihinde Cebel-i Cuba Muharebesi'nde şehit düştü. İngilizler, 1916'da Darfur Sultanlığını ortadan kaldırarak Sudan'ın tamamını işgal ettiler. Sultan Ali Dinar'ın şehit olmasından sonra da Sudanlı Müslümanlar, 1917 yılı sonuna kadar Munkula ve Nuba dağları gibi yerlerde sömürgeci güçlere karşı gerilla savaşına devam ettiler.¹⁰³⁶

Kuzey Afrika cephesinde İngilizler 1916-1917 yıllarında Sollum, Siva ve Darfur harekâtı sonunda İskenderiye, Güney Mısır, Sudan ve Darfur'da büyük kuvvetler tutarak bu bölgeleri kontrol edebildi. Türk Başkomutanlığı, İstanbul'dan gönderilen ve sayıları 100'ü geçmeyen subay ve astsubaylardan oluşan piyade taburu ile ve küçük bir Alman müfrezesi tarafından yetiştirilen yerli güçlerle İtilaf Devletlerinin 100.000 den fazla askerini bu bölgede durdurmayı başardı. Mütarekeye kadar sürdürülen çetin mücadelelerle İtalyanlar iç bölgelerden tamamen çıkarıldı. Bunlar kıyılarda birkaç tahkim edilmiş şehir ve kasabaya sığınmak zorunda bırakıldı.¹⁰³⁷

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi şartlarına göre Şehzade Osman Fuat ile Trablusgarp ve Bingazi'deki bütün Osmanlı subaylarının en yakın İtalyan makamlarına teslim olması gerekiyordu. Fakat Şehzade Osman Fuat ve Osmanlı subayları hemen teslim olmadılar. Trablusgarp'ta İtalyanlar karşısında söz sahibi olacak, bağımsızlığını savunacak bir hükümetin kurulması için başta Yarbay Abdurrahman Nafiz Bey'in çabaları ile bir çalışma başlatıldı. Trablusgarp'ın ileri gelenleri bir araya getirilerek Meclis-i Mebusan açıldı ve anayasa yapıldı. Millî Hükümet ile İtalyanlara

1035 Erkal, *age.*, s. 720-721.

1036 Mustafa Çabuk, "Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri ve Şeyhülislam'ın Cihat Mektubu", *Türkiyat Mecmuası*, C 27, S 1, 2017, s. 107-108.

1037 Erkal, *age.*, s. 684,734-735.

karşı mücadeleyi sürdüreceğ millî ordu kuruldu. Şehzade Osman Fuat, bu çalışmalarını tamamladıktan sonra heyeti ile birlikte 8 Mart 1919'da Tunus'ta Dehibat şehrinde Fransızlara teslim oldu. Fransızlar, Mütareke şartları gereğ, Şehzade Osman Fuat ve heyetini 24 Mart 1918'de Trablusgarp Tunus sınırında Alvet el Gunna'da İtalyanlara teslim ettiler. İtalyanlar, Türk heyetini 26 Haziran 1919'da Napoli yakınındaki Ischia Adası'na götürdüler. Heyet, 2 Ekim 1919'da Napoli'den trenle Brindizi'ye, ertesi günü buradan vapurla Pire'ye, buradan da hareket eden heyet 7 Ekim 1919'da İstanbul'a ulaştı.¹⁰³⁸

1038 Karaköse, s. 277; Erkal, **age.**, s. 726-727.